

**T.C
YEDİTEPE ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ**

**SERBEST CUMHURİYET FIRKASININ
YARIN GAZETESİNE YANSIMASI**

**HAZIRLAYAN
Halis ÇANAKÇI**

**DANIŞMAN
Doç. Dr. Tülay Alim BARAN**

**Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü
Yüksek Lisans Programı
İSTANBUL-2008**

İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa No</u>
İÇİNDEKİLER	i
KISALTMALAR	iii
ÖNSÖZ	iv
ÖZET	v
ABSTRACT	vii
1. GİRİŞ	
1.1. OSMANLI'DA BASININ ORTAYA ÇIKIŞI.....	1
1.2. TEK PARTİ DÖNEMİNDE BASIN	3
1.3. SİYASAL PARTİLERİN KURULMA DÖNEMİNİN BAŞLAMASI	5
1.4. CUMHURİYET DÖNEMİNDE KURULAN SİYASİ PARTİLER	8
BİRİNCİ BÖLÜM	
1. SERBEST CUMHURİYET FİRKASININ KURULMASI VE YAŞANAN GELİŞMELER	
1.1. SERBEST CUMHURİYET FİRKASI'NIN KURULMASI	18
1.2. SERBEST CUMHURİYET FİRKASI'NIN POLİTİKALARI	36
1.3. EKONOMİK KRİZ ETRAFINDA YAPILAN TARTIŞMALARIN GAZETEYE YANSIMALARI	41
İKİNCİ BÖLÜM	
2. SERBEST CUMHURİYET FİRKASININ BATI ANADOLU MİTİNGLERİ	
2.1. İZMİR MİTİNGİ VE FETHİ BEY'İN KONUŞMASI	49
2.2. İZMİR MİTİNGİ VE SONRASINDA YAŞANAN GELİŞMELER.....	64
2.3. TBMM'NİN OLAĞANÜSTÜ TOPLANTIYA ÇAĞRILMASI	72

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. 1930 BELEDİYE SEÇİMLERİ

3.1. BELEDİYE SEÇİMLERİ VE SERBEST CUMHURİYET FIRKASI	79
3.2. İSTANBUL BELEDİYE SEÇİMLERİ VE SERBEST CUMHURİYET FIRKASI	93
3.3. TBMM’NİN OLAĞAN TOPLANTISI VE YENİ TARTIŞMALAR	105

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. SONA DOĞRU

4.1. SERBEST CUMHURİYET FIRKASI’NİN KAPATILMASI	111
4.2. SERBEST CUMHURİYET FIRKASI’NİN KAPATILMASI ve YARIN GAZETESİ.....	114

SONSÖZ	121
---------------------	-----

EKLER	124
--------------------	-----

EK I: SERBEST CUMHURİYET FIRKASININ NİZAMNAMESİ	125
--	-----

EK II: SERBEST CUMHURİYET FIRKASI’NİN PROGRAMI	134
---	-----

EK III: FETHİ BEY’İN 4 EKİM 1930’DA TBMM’DE YAPTIĞI KONUŞMA	136
--	-----

EK IV: FETHİ BEY’İN SEÇİMLERDE YAŞANAN KANUNSUZLUKLARA İLİŞKİN TBMM’DE YAPTIĞI KONUŞMA	140
---	-----

EK IV: FETHİ BEY’İN KISA HAYAT HİKAYESİ	153
--	-----

EK VI. ARİF ORUÇ’UN ÖLÜMÜ ÜZERİNE ALİ NACİ’NİN KALEME ALDIĞI YAZI	155
--	-----

KAYNAKÇA	158
-----------------------	-----

ÖZGEÇMİŞ	160
-----------------------	-----

YARIN GAZETESİNDE ÇIKAN BAZI KARİKATÜRLER

KISALTMALAR

S.C.F. : Serbest Cumhuriyet Fırkası

H.F. : Halk Fırkası

C.H.F. : Cumhuriyet Halk Fırkası

a.g.e. : Adı Geçen Eser

a.g.m. : Adı Geçen Makale

B.M.M. : Büyük Millet Meclisi

B.k.z. : Bakanız

ÖNSÖZ

Bu çalışmada Yarın gazetesi'ne dayanarak Serbest Cumhuriyet Fırkası hakkında genel bilgi vermeye çalıştık. Dönemin basını dikkate alındığında, Yarın gazetesinin, Serbest Fırka'nın sadece dolaylı destekleyicisi değil, aynı zamanda sözcüsü olan bir yayın izlediği görülüyor. Gazete'nin bu özelliği onu tercih etmemizde etkili oldu. Gazetede yazıları ayrımlarken özellikle Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kısa tarihinde öne çıkan olayları dikkate aldık. Bu düzenleme sırasında gazetenin kullandığı dilin imla hatalarıyla dolu olması karşımıza çıkan en önemli sorunlardan biriydi. Bu sorunun aşılmasında en büyük katkıyı sunan Tez Danışmanım Sayın Doç. Dr. Tülay Alim Baran'a çok teşekkür ederim. Onun sürekli desteği olmadan bu çalışmanın ortaya çıkması pek de kolay değildi. Yöntem konusunda katkısını esirgemeyen Sayın Prof. Cemil Öztürk'e ve Sayın Dr. Edip Başer'e teşekkür ederim. Ayrıca Enstitü çalışanlarından Neslihan Demirci'ye ve bu çalışmaya başlarken sıkıntılı anlarımda bana destek olan eşim Duygu Atalay Çanakçı'ya da teşekkür ederim.

Bu çalışmada Osmanlı'nın son dönemlerinde ve Cumhuriyet'in ilk yıllarında kurulan siyasal partileri ve basını da kısaca ele almaya çalıştık. Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın tarihindeki Olaylara baktığımızda, Fırka'nın kurulması, izleyeceği politikalar, İzmir mitingi ve yaşanan olaylar, Belediye seçimleri, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde yapılan tartışmalar öne çıkmaktadır. Çalışmamızın ana gövdesini de bu başlıklar oluşturmaktadır.

Serbest Cumhuriyet Fırkası, Türkiye'nin çağdaşlaşma çabalarının en önemli göstergelerinden biridir. Bu Fırkanın kurulmasından sonra yaşanan olaylar ise Türk demokrasisi açısından bir talihsizlik olmuştur. Çünkü bu partinin kurulmasındaki temel amaç halkın istek ve görüşlerinin Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne yansıtılmasını sağlayarak çağdaşlaşmanın önündeki engelleri kaldırmaktı. Fakat Türkiye'nin o dönemdeki sosyo-kültürel yapısı ve içinde bulunduğu ekonomik güçlükler buna izin vermedi. Kısa bir süre de olsa Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın izlediği politika ve etkinliklerin çağdaşlaşmaya olan katkısı küçümsenemez. Örneğin o dönemde Serbest Cumhuriyet Fırkası etrafında basında yapılan tartışmalar ve ortaya sürülen görüşler son derece verimli açıklamaların yapılmasını sağlamıştır.

ÖZET

Bu çalışmanın amacı Yarın gazetesine dayanarak Serbest Cumhuriyet Fırkası hakkında bilgi vermektir. Niçin Yarın gazetesi? Çünkü daha Serbest Cumhuriyet Fırkası kurulmadan İsmet Paşa hükümetine karşı muhalefet çizgisi oluşturmuş, firka kurulduktan sonra da, fırkanın ateşli bir taraftarı olmuştur. Hiç kuşkusuz sadece iktidara karşı bir konum belirlemiş bir yayına dayanarak, herhangi bir siyasal kurumun tüm yönleriyle anlaşılması mümkün değildir. Fakat Yarın gazetesinin Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kurulmasından sonra izlediği yayın politikası onu adeta Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın sözcüsü durumuna getirmiştir. Bu, bir yanıyla da olsa, Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın anlaşılmasında önemli bir etkiye sahiptir.

1920-30'ların Türkiye'sinde iktidar açısından derin sorunlarla boğuşulduğu bir dönemdir. Ülke ağır bir savaştan başarıyla çıkmış ama tüm iktisadi olanaklarını bu savaşa harcamış, başka bir ifadeyle kalkınmaya ayrılacak herhangi bir kaynak ortada yok, Lozan'da ödenmesi kararlaştırılan borçların taksiti gelmiş, toplumsal alanda ise bir biri sıra yenilikler yapılmış ve bu yeniliklerin toplum tarafından ne ölçüde kabul gördüğü henüz kesinleşmemiş bir ortamda Mustafa Kemal'in muhalefete izin vermesi bir bakıma söz konusu gelişmelerin yarattığı sorunların anlaşılması için bir yol olarak görülüyordu. Ayrıca, Mustafa Kemal Paşa Cumhuriyet Halk Fırkası'nın bir rehavete kapılması ihtimalinin giderek kuvvetlenmesi karşısında mecliste bir muhalefet partisi oluşturmanın birçok yararı olacağı kanısına varmıştı. 1930 Ağustos'unda Mustafa Kemal Paşa, Paris'te elçilik yapan Fethi Bey'i çağırarak ona mecliste bir muhalefet fırkası kurmasını önerdi ve bu konuda kendisine her türlü desteğin verileceğini belirtti. Bu konu, dönemin gazetelerine Fethi Bey'in bir parti kurma isteği ve ardından Mustafa Kemal'in buna ilişkin cevabi mektuplaşmaları şeklinde yansdı. Gazetelerde yayınlanan söz konusu mektuplardan sonra, Serbest Cumhuriyet Fırkası adıyla Cumhuriyet'in üçüncü siyasal partisi kuruldu. Partinin izleyeceği politikaların ve savunacağı ekonomik modelin ne olacağı, Cumhuriyet halk Fırkası ile hangi noktalarda birleşeceği ve ayrışacağı soruları cevaplanmayı bekliyordu.

Dahası Mustafa Kemal'in Cumhuriyet Halk Fırkası'nın kurucusu olduğu, kurulacak bu yeni parti konusunda alacağı tutumun ne olacağı, merak edilen konuların başında geliyordu. Çok geçmeden Fethi Bey özellikle Yarın Gazetesi aracılığıyla partinin programını ve izleyeceği ekonomik politikaları açıklayan demeçler vermeye başladı. Bu demeçlerde tam bir serbestliği savunduğunu belirtiyordu. Mustafa Kemal ise kız kardeşini Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kurucuları arasına sokarak bir anlamda kafalardaki soru işaretlerini de gidermiş oluyordu.

Serbest Cumhuriyet Fırkası beklenenin çok üzerinde bir ilgiyle karşılandı. Birçok yerde partiye nasıl kayıt olunacağı ve şubelerinin açılması için neler yapılması gerektiğini sorgulayan telgraflar parti merkezine gelmeye başlamıştı. Bilindiği gibi çok kısa ömrü olan bu partinin, İzmir'de yaptığı miting ve sonrasında yaşananlar partinin tarihinde bir dönüm noktası oldu. Parti yavaş yavaş tepkici kütlelerin bir merkezi haline geliyordu. Fethi Bey yaşananlar karşısında partinin amacından uzaklaştığını ve rejim için bir tehlikeye dönüştüğünü fark etti ve sonunda partisini kapatmak zorunda kaldı. Bu, hem Fethi Bey'in hayatında hem de Cumhuriyetin çok partili bir siyasal yaşama dönüşme çabalarında önemli bir aşmayı ifade eder.

Anahtar Kelimeler: Yarın Gazetesi, Serbest Cumhuriyet Fırkası, Muhalefet

ABSTRACT

The current study aims to provide information about Free Republican Party (FRP) (Serbest Cumhuriyet Fırkası) based on data from Yarın Newspaper. Why especially Yarın Newspaper? Because the newspaper in question had already formed a line of opposition against Ismet Pasha government well before the foundation of FRP and had become a fiery supporter of it after the party was founded. It is certain that, it would not be possible to comprehend a political institution as a whole based on the data from a journal which has mainly positioned itself against the power. But Yarın Newspaper's editorial stand after the foundation of FRP had turned it to spokesperson of the party. So even though partly, the newspaper in question has a significant effect on understanding the FRP.

The Turkey of 1920-30's was a country struggling with huge questions. The country had emerged from a violent war with victory but in turn it had consumed all its financial means, in other words, it had no resources left to spare to its development. The debts which were decided upon in Lausanne were due to be paid; a number of renovations were introduced in the social field and it was unclear then how these renovations would be perceived by the society; so allowing an opposition under such circumstances was seen as a means to measure how the renovations were taken by the society. Additionally, Mustafa Kemal Pasha had made his mind in the sense that, with the possibility of Republican People's Party's falling into an ever increasing languor, it would be quite beneficial to form an opposition party in the parliament. Mustafa Kemal had called Fethi Bey, who was then ambassador in Paris and proposed him to form an opposition party in the parliament and promised him all necessary help he might need. This issue was reflected on the newspapers of the era with Fethi Bey's letters expressing his desire to form a party and Mustafa Kemal's answers to him. Following the publication of these letters in the newspapers, the third political party of the Republic, the Free Republican Party was founded. What sort of politics the party would maintain and what economical pattern it would follow, and its agreements and disagreements with Republican Peoples Party were the questions yet to be answered. Furthermore, as the founder of Peoples Republican Party, it was a leading point of curiosity that what stand would Mustafa Kemal take towards this new party. Soon after Fethi Bey started to issue statements, especially through Yarın newspaper, about the program of the party and the economical policies that the party would follow. In these statements, he mentioned that he favored a full freedom. As for Mustafa Kemal, he somehow satisfied the question marks by including his sister amongst the founders of the FRP.

The FRP was greeted with much higher interest than expected. Many telegrams were sent to the party center from different parts of the country asking about the membership procedure and how to open the branches. As known, the demonstration organized by this party in İzmir and the incidents that followed was a milestone in the history of this short-lived party. The party was gradually becoming a center for the reacting masses. In the face of these events, Fethi Bey had noticed that the party was sleeping away from its actual objective and was becoming a threat to the regime and consequently he had to close down his party. This means an important phase both for Fethi Bey's life and also for the efforts of Republic in transition to a multi party political life.

Key words: Yarın Newspaper, Free Republican Party, Opposition

1.GİRİŞ

1.1. OSMANLI'DA BASININ ORTAYA ÇIKIŞI

Osmanlı'da devletin yapısında köklü ıslahatların yapılmaya başlanması ile basının ortaya çıkması aşağı yukarı aynı döneme denk gelir. Osmanlı'nın en reformcu padişahlarından olan II. Mahmut resmi de olsa Takvim-i Vakayi adında ilk gazeteyi çıkarmıştır. II. Mahmut bunun gerekçesini yayınladığı bir fermanla şöyle açıklamıştır: “Gazete konusunun düzene konması çoktan beri emelimdi. Ancak zamanı gelmemiş olduğundan susuyordum. İşte şimdi sırası geldi. Bunun din kurallarına ve düzene karşı bir yanı olmadığı gibi ülkeye pek çok yararı olacağını herkes kabul ediyor”¹ Hiç kuşkusuz yapılan reformlar ve Avrupa'da yaşanan hızlı gelişmelerin bunda etkisi fazladır. Türkiye'de basının 19.yüzyılda ortaya çıktığına ilişkin genel görüş mevcuttur. Bunun nedeni: “Toplumsal düzende, ekonomik yapıda ve dünya görüşlerindeki değişim süreci, yepyeni bir iletişim ortamını zorunlu kılmış, 18. yüzyıl sonu ile 19. yüzyıl ortalarına kadar Osmanlı İmparatorluğu'nda yer alan ekonomik, sosyal ve kültürel gelişmeler, ilk Türkçe gazetelerin doğmasına yol açmışlardır.”² 19.yüzyıl aynı zamanda Osmanlıda yapısal değişimlerin yaşandığı bir dönemdir. Tanzimat Fermanı, Islahat Fermanı, Kanun-i Esasi'nin ilanı, Parlatentonun açılması gibi gelişmeler gazetelere konu olacak belli başlı olaylardandı. Bu gelişmeler etkin bir gazeteciliği gerekli kılıyordu. Peş peşe gazetelerin çıkması bunun göstergesi olarak değerlendirilebilir:“*Takvim-i Vakayi* gazetesini, 1840'da yayınlanan *Ceride-i Havadis* izlemiş, Tanzimat Fermanı'nın yayın aracılığıyla duyurulması amaçlanmıştır.1860 yılında yurtdışındaki görevlerinden dönen Şinasi ve Agah Efendi'nin çıkardıkları *Tercüman-ı Ahval*, Türklerin kendi girişimleriyle çıkan ilk özel gazetedir. Bu gazeteyi Şinasi'nin 1862'de yayınladığı *Tasvir-i Efkar* izlemiştir.

Kanun-i Esasi'nin ilanının ardından ‘basının yasalar çerçevesinde özgür olduğunu’ belirten yeni bir basın yasası hazırlama çabaları başlamışsa da, Mithat Paşa'nın görevden

¹ Hıfzı Topuz, **Türk Basın Tarihi**, İstanbul 1996, s. 7.

² Nilgün Gürkan, **Türkiye’de Demokrasiye Geçişte Basın**, İstanbul, 1998, s. 25.

uzaklaştırılmasından sonra, yasanın özgürlükçü niteliği de değiştirilmiştir. Türk gazetelerinin 19. yüzyılın ikinci yansında başlayan tarihi, 1876 yılında yürürlüğe konan Kanun-i Esasi'nin 14 Şubat 1878'de kaldırılması ile³ kesintiye uğradı. İstibdat döneminde yaşanan baskılardan dolayı sürgüne giden aydınlar fikirlerini daha çok yurtdışında çıkardıkları gazeteler aracılığıyla yaymışlardır. Bu durum 'sürgün' gazeteciliğini doğurmuştur. Bu süreç meşrutiyetin 1908'de yeniden ilanına kadar devam etmiştir.

II. Meşrutiyet tarihsel açıdan birçok araştırmaya konu olmuş bir dönemdir. Bu dönemde diğer alanlarda olduğu gibi basın alanında da önemli gelişmeler yaşandı. İstibdat döneminde basın üzerinde yaratılan baskıcı ve sansürcü hava ortadan kalktı: "Özgürlük vardı artık İstanbul'da. Gazeteciler kesin bir karar aldılar. Sansür memurlarını o gece gazetelere sokmayacaklar ve sabaha kadar görev başında kalacaklardı. Nitekim öyle yaptılar. Sansür memurları kapılardan geri çevrildi.'Gazeteler hürdür artık sansür yasaktır. Gazeteleri sansür etmeye kalkmak ağır bir suçtur' dendi kendilerine. Sansürün kaldırıldığı 24 Temmuz günü Cumhuriyetten sonra 'Gazeteciler Bayramı' kabul edilecektir."⁴

Gazetelerin sayı ve tirajında önemli artışlar ortaya çıktığı görülmekteydi: "II. Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte! serbest yayın ve tartışma ortamının yarattığı coşku, fikir yayınları furyasına neden olmuş, gazete ve dergilerin sayısı birdenbire artmıştır."⁵ Fakat bu özgürlük ortamı fazla sürmedi. 31 Mart olayından sonra basına yönelik kısıtlayıcı yasaların gündeme gelmesi tepkilere neden oldu. Bab-ı Ali Baskını sonrası ülke yönetimini doğrudan ele geçiren İttihat ve Terakki Partisi'nin de tam bir dikta rejimi kurması, basında yaşanan hareketliliği olumsuz etkiledi. Kısa bir süre sonra Osmanlı'nın savaşa girmesiyle de basında yaşanan hareketlilik ve serbestlik ortadan kalktı.

I. Dünya Savaşı Osmanlı İmparatorluğu'nun yenilgisi ve parçalanmasıyla sonuçlandı. Savaştan sonra: "başlayan mütareke yılları Türk basınının en ilginç dönemlerinden biridir. Bu yıllarda İstanbul'da yayınlanan ve çeşitli eğilimleri yansıtan

³ Nilgün Gürkan **a.g.e.**, s. 26.

⁴ Hıfzı Topuz, **a.g.e.**, s. 59.

⁵ Nilgün Gürkan, **a.g.e.**, s. 32.

gazeteler arasında bir grup Milli Mücadele'yi desteklerken, diğer bir grup karşı çıkmış, bunların dışında kalanlar ise; zaman zaman taraf değiştirmekle birlikte genel olarak Anadolu'daki direniş eylemlerine sempati duymuşlardır.”⁶ Kurtuluş savaşın başladığında Anadolu'da Milli mücadeleyi destekleyen yeni bir basın doğdu. Son derece zor koşullar altında yayın hayatını sürdüren bu basın: “En basit baskı araçlarıyla çalışmıştır. 'Eseri Cedid' denilen yazı kağıtlarına gazete basılmıştır bazı yerlerde baskı makineleri at ve öküz arabaları ile ilden ile taşınmış ve en ilkel koşullar altında gazeteler yayınlanmıştır. Meslekten müretip yoktur, matbaacı yoktur, kağıt yoktur, mürekkep yoktur yedek parça yoktur ama herşeye rağmen gazete çıkarmıştır Milli Mücadele'ye katılanlar. Bu yıllar Türk basın tarihinin kahramanlıklarla dolu en övünçlü dönemlerinden biri sayılır.”⁷ Milli mücadelenin bu zor koşullarında oluşan Anadolu basını zaferden sonra yeni devletin kurulmasında önemli bir işlev görecektir.

1.2.TEK PARTİ DÖNEMİNDE BASIN

Kurtuluş savaşının kazanılmasından sonra gelişmelerin nasıl bir seyir izleyeceği basın açısından da bir merak konusuydu. Hemen hemen hiçbir aydının kafasında Osmanlı devleti'nin son bulduğu düşüncesi daha belirmemişti. Fakat Saltanatın kaldırılması, Cumhuriyetin ilanı ve Hilafetin kaldırılması gibi gelişmeler basını derinden etkiledi. Bu dönem basın ve iktidar ilişkisinin öne çıktığı bir süreçtir. Çünkü: “basın her zaman faaliyet gösterdiği toplumun sosyal ve siyasal yapısının rengini ve biçimini yansıtır. Basının siyasal iktidar tarafından saptanan ve faaliyet sahasını, çalışma şartlarını oluşturan düzenlemelere basın rejimi adı verilir. Siyasal iktidar,siyasal yaşam içinde çok önemli bir kurum olan basını etkisi ve denetimi altında bulundurmak ister. Bu, siyasetin doğasından kaynaklanan olağan bir çabadır. Çünkü basın siyasal iktidarın varlığını sürdürmesi için çok önemli ve vazgeçilmez bir kurumdur. Siyasal iktidarın basını hangi oranda ve nasıl etkisi ve denetimi altında bulunduracağıнын şartlarını siyasal rejimin niteliği belirler.”⁸ Cumhuriyet döneminde basının toplumun dönüştürülmesinde etkin bir rol üstlendiği görülüyor:“Türk

⁶ Nilgün Gürkan, **a.g.e.**, s. 33.

⁷ Hıfzı Topuz, **a.g.e.**, s. 75.

⁸ O.Murat Güvenir, **II. Dünya Savaşında Türk Basını**, İstanbul, 1991, s. 23.

basını, cumhuriyet döneminde toplumu dönüştürme misyonunu geçmişe kıyasla daha radikal biçimde devam ettirmiştir. Ancak, değişim ve yenilenme süreci cumhuriyet sonrasında hızlanan Türk toplumunda, aydınlar başta olmak üzere çeşitli toplumsal-siyasal güçlerin radikal istekleri, Kurtuluş Savaşı'nın ardından devlete egemen olan resmi ideolojinin sınırları içine girmek zorunda kalacaktır. Cumhuriyetin ilk yıllarında basınla yönetim arasındaki ilişkilerin seyri, basının eleştiri özgürlüğünün sınırlarını oluşturmuştur. Yeni bir yapı kurulurken basından, eleştiri değil, destek beklenmektedir.

1923 yılının son aylarında basında tartışılan diğer bir konu 'Devlet başkanının partiler üstü kalması' gerekliliğidir. Çünkü İstanbul basınında kimi gazetecilerde Mustafa Kemal'in memleketin başına yeni bir diktatör olacağı korkusu vardır. Cumhurbaşkanı gibi değil de, parti başkanı gibi davrandığı yazılmaktadır.⁹ Yeni devletin kurulmasına yönelik yaşanan hızlı gelişmelerin yarattığı etkiler karşısında iktidar bir dizi önlem almak zorunda kalıyordu. Basın da alınan bu önlemlerden doğrudan etkileniyordu. Takrir-i sukun kanunu bunun bir göstergesiydi. Özgürlükler açısından çokça tartışılan bu kanun metni şöyleydi:

"1.Madde: İrtica ve isyana memleketin nizam-ı içtimaisi (toplumsal düzeni) ve huzur ve sukûnu ve emniyet ve asayişini ihlale bâis (bozmaya yönelik) bilumum teşkilat ve tahrikat ve teşvikat ve neşriyatı (örgütlenmeleri, kışkırtmaları, yüreklendirmeleri ve yayınları) hükümet reiscumhurun tasdikiyle ve re'sen ve idareten men'e mezundur (kendi başına yasaklamaya yetkilidir) İşbu ef'al erbabını (bu eylemleri işleyenleri) hükümet İstiklâl Mahkemesine tevdi edebilir.

2.Madde: İşbu kanun tarih neşrinden (yayımlanmasından) itibaren iki sene müddetle meriyü'l-icradır (yürürlüktedir).

3.Madde: İşbu kanunun tatbikatında İcra Vekilleri Heyeti (Bakanlar Kurulu) memurdur."¹⁰ "Takrir-i Sükun Kanunu'nun uygulanmasıyla Türkiye'de özgür basın ortadan kalkmıştır. Ayrıca, 1928 yılındaki yazı devrimi gazetelerin zaten düşük olan baskı

⁹ Nilgün Gürkan, **a.g.e.**, s.34.

¹⁰ Takrir-i Sükun Dönemi, **Cumhuriyet Ansiklopedisi**, C.I, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2003, s. 60.

sayılarını olumsuz yönde etkilemiş ve onları devlet yardımına ihtiyaç duyar hale getirmiştir. 1930 yılında Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın (S.C.F.) kurulmasından sonra basınla hükümet ilişkilerinin seyrinde yeni gelişmeler olmuş; Arif Oruç'un çıkardığı *Yarın* gazetesinin bu Fırkayı desteklemesi sonucu baskı sayısı, o zamana kadar görülmemiş bir ölçüde artarak seksen bini bulmuştur. Zekeriya Sertel, Selim Ragıp Emeç, Ekrem Uşaklıgil ve Halil Lütfü Dördüncü'nün çıkardıktan Son Posta da yeni fırkayı desteklemiştir. Sertel'in 1930 yılında yayına başlayan gazetesinin ilk sayısında yazdığı yazı, Tek Parti Hükümeti'ne de bir mesaj yollayarak; "Boğuluyoruz, Biraz Hava istiyoruz" başlığını taşımaktadır.

SCF'nı İzmir'de de *Hizmet, Halkın Sesi, Yeni Asır* gazeteleri desteklemiş ve bu gazetelerin yayınları Cumhuriyet Halk Partisi'nde tepki yaratmıştır. SCF'nin kapatılması kararının değerlendirilmesi ise, muhalefet ve iktidar yanlısı basında farklı olmuştur. Karar, muhalif basında üzüntü ve tepki yaratırken, iktidar yanlısı basında "yeni fırkanın iyi idare edilememiş olduğu için bu sona uğradığı görüşü" ileri sürülmüştür.¹¹ Yaşanan olumsuzluklara rağmen Takriri Sükun Kanunu'nu saymasak tek parti döneminde basın bağımsız konumunu korumuştur.

1.3. SİYASAL PARTİLERİN KURULMA DÖNEMİNİN BAŞLAMASI

II. Meşrutiyet aynı zamanda Osmanlı devletinde tüm yurttaşlara siyasal parti kurma ve örgütlenme hakkının tanındığı bir dönemdir. Bu döneme geçişte: "yoğun dışsal baskıların yanı sıra, *kapalı yönetim'e* karşı gizli ya da açık varlığını sürdürmekten bir an olsun geri kalmamış bulunan tüm yenilikçi ve özgürlükçü düşünceler de vardır. *İkinci Meşrutiyet* ya da *anayasayı* geri getiren süreç, bu anlamda sivil toplum yönündeki yoğun bir birikimin ürünüdür. Mustafa Kemal'in de aralarında bulunacağı genç insan kuşakları, o birikimin izleyicileridirler."¹² İster iç ister dış baskıların etkisiyle olsun Meşrutiyetin yeniden ilan edilmesi Osmanlı tarihinde önemli bir aşamayı ifade eder. Ayrıca: "İkinci Meşrutiyet'in çok yönlü bir niteliği vardır. Bir yandan Abdülhamid rejimini (1876-1908)

¹¹ Nilgün Gürkan, **a.g.e.**, s. 45.

¹² Ali Gevgilili, **Türkiye'de Yenileşme Düşüncesi, Sivil Toplum, Basın ve Atatürk**, Ankara, 1990, s. 82.

yıkmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun sonunu simgelemiştir. Bir yandan da, yeni bir devletin kuruluş deneylerini kapsayan bir siyaset laboratuvarı olmuştur.”¹³ Bu dönemde yapılan yenilikler ve imparatorluğun içine düştüğü kötü durumdan kurtulması için öne sürülen fikirler, insanlara bir güven getirmiştir. II. Meşrutiyet: “Abdülhamit'le özdeşleşmiş bir istibdat rejimini yıkmış, Jön Türkleri ülkedeki tüm özgürlük savaşçılarıyla birleştirmiş, iş başına getirmiştir. Kanun-i Esasi'de yapılan ilk değişikliklerle (1325 -1909 tadilatı) kamu özgürlükleri yelpazesini genişletmiş, üstlerindeki baskıları kaldırmış, toplanma ve dernek kurma hürriyetlerini tanımıştır. 1908 kapısından —hayli geç olmakla beraber— özellikle Batı'nın düşünce şablonları hızla girerken, bayram havası içindeki insanlar mucizelerin acele bekleyicileri olarak cennetin kapılarını açan demokratik bir rejime kavuşma heyecanını çok kısa bir süre de olsa yaşamışlardır.”¹⁴ Kurulan birçok parti aynı zamanda kamuoyunda 'Fırka','cemiyyet' tartışmalarını da beraberinde getirmişti: “İkinci Meşrutiyet dönemini, siyasî gelişmeler ve kamu hürriyetleri alanlarında vardığı ortam içinde ele almak gerekir. Belirttiğimiz gibi, gerçek anlamına yakın siyasî hayata, ilk kez bu dönemde rastlıyoruz. Yine bu dönemde, anarşik bir hava içinde, siyasi partiler kurulmuşlardır. Meşrutiyetin savaş meydanı haline getirilen siyasi hayatı içinde, siyasî «fırka»lar askerî anlamda birer «fırka» (tümen) gibi, cenkçi unsurlardır.

İkinci Meşrutiyetin siyasî partileri, ilk deney olarak, hayli özelliğe sahip olmuşlardır. Bir kere bizim, bugün parti dediğimiz ve az çok tanımlayabildiğimiz siyasî kuruluşu, Meşrutiyetçiler aynı anlamı vermemişlerdir. Parti ya da *Fırka*, örneğin İttihatçılara göre meclis içindeki mebusların birleşmesidir, parti grubudur. Meclis dışındaki örgüt, «cemiyyet» tir. Hattâ, Şurayı Devlet, «İttihad ve Terakki Cemiyeti» ni «amme menfaatine hadim» (kamuya yararlı) saymıştır. *Cemiyet vücut*, Meclisteki fırka da, onun organıdır. Kongreler fırka'nın değil *Cemiyet*'indir.”¹⁵ II. Meşrutiyet dönemi denince akla ilk gelen İttihat ve Terkki Partisi'dir. Sürecin her bir aşamasına damgasını vurmuş olan bu

¹³ Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Gelişmeler**, C. I, İstanbul 2001, s. 121.

¹⁴ Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler**, C. I, İstanbul, 1984, s. 3.

¹⁵ Tarık Zafer Tunaya, **Siyasi Müesseseler ve Anayasa Hukuku**, İstanbul 1975, s. 424.

oluşum istibdata karşı mücadele ederek şekillenmiştir. İttihat ve Terakki Partisi aynı zamanda Türk siyasal hayatına muhalefet kavramını da sokmuştur.

Bu parti ideolojik olarak meşruti monarşi çerçevesinde kalmıştır. Üyeleri padişaha dayanmayan bir sistemi hedeflememiştir. Yine de savunduğu ilkeler bakımından kendisinden sonra gelen süreci etkilemiştir. İttihat ve Terakki Partisi, “özellikle 1906 yılından itibaren, ülke içinde, istibdat rejimine karşı bir akım yaratabilmiş ve bunu örgütleyebilmiş olan bir çatı isimdir. Bir "isim" diyoruz, çünkü o yalnızca bir örgütün adı olmamıştır. Bugüne kadar süregelen sorunlarıyla, İttihad ve Terakki, bir kuşağın adıdır. Belirli bir zihniyetin adıdır. "Kültürü zayıf, kını çok" bu kuşak, Abdülhamid rejimini yıkmıştır. Yıkığının yerine ne koyacağını bilemeyen, *bugün*'le *yarın* arasındaki şoktan şaşalamış insanlar, geleceği yaratma programına sahip değillerdi. Bu bilgisizliğe, devleti ve toplumu dışa bağlayan baskılar da eklenince, değışiklik, bir özlem olmaktan öteye gidememiş ve düzen, pek az rötuşla aynı kalmıştır. Toplum da, geri kalmışlığın çerçevesini kıramamıştır. Ama her şey, kökünden, sarsılmıştır.

İttihad ve Terakki, bir siyasal örgüt olarak, böylesine bir bocalamanın ve sonuçsuz arayışların dışına çıkamamıştır. Bu durum, ideolojisine baştanbaşa hâkimdir. 1908 öncesinin duvarlara yapıştırılan bildirilerinden, Meşrutiyet yılları içindeki gelişmelere, Mütareke dönemi ve Türkiye Cumhuriyeti boyunca gizli ve açık çalışmalara ve nihayet 1926 Ağustos'unda Ankara İstiklal Mahkemesi'ndeki savunmalara kadar, eylemcilikte kararlı ve tekelci insanların, eksik ve yetersiz ideolojik tutumları açıkça görülür.”¹⁶ İttihat ve Terakki Partisi'nin etkinliği sona erince, ortaya çıkan boşluk daha sonra Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti tarafından doldurulmuştur.

¹⁶ Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Gelişmeler**, C.I, İstanbul, 2001, s. 134.

1.4. CUMHURİYET DÖNEMİNDE KURULAN SİYASİ PARTİLER

Milli mücadelenin yarattığı zor koşullar altında fikir ayrılıklarını bir tarafa bırakan; kurtuluş savaşında değerli hizmetleri geçmiş olan kişiler, zafer kazanıldıktan sonra bunları su yüzüne çıkarmaktan imtina etmediler. Saltanatın kaldırılması bu anlamda bir dönüm noktası oldu. Madalyonun bir diğer yüzünde ise: “Ülke baştan başa harap olmuştu. Evler, çiftlikler yanmış, yıkılmış; hayvanlar azalmıştı; tarlalar çoraklaşmış, yiyecek, giyecek ve para kıtlamıştı. Türkiye savaştan çok ufalmış olarak çıkmış, ancak, nüfusuna ve olanaklarına göre yine de geniş kalmıştı. Doğal kaynaklarını geliştirmek için para bulması gerekiyordu. Ama yine yabancıların ağına düşmek korkusundan bu parayı dışarıdan alamıyor; yabancılar da daha yeni rejime karşı güven beslemedikleri için yatırım yapmaktan çekiniyorlardı. Eskiden yabancıların elinde olan alışveriş şimdi durmuştu. Ülkede yalnız zenaatkârların değil, işadamlarının ve bankacıların da eksikliği duyuluyordu. Çünkü bu işleri çoğunlukla ellerinde tutan Rumlar ve öteki yabancılar, artık piyasada yoktur. Türkiye böylece yaşam standardını yükseltmek ve gericilik propagandasını, maddi gelişme yoluyla karşılamının gerektiği bir sırada, kendini ekonomik bir boşluk içinde bulmuştu.”¹⁷ Fakat bu boşluk basın da dahil çok az kişiyi ilgilendiriyordu. İnsanlar yokluklarla nasıl mücadele edilmesi gerektiği konusunu bir tarafa bırakmışlardı. Siyasal gelişmeler her şeyin üstünü örtecek boyutlardaydı. Saltanatın kaldırılmasından sonra I.dönem TBMM Nisan 1923 çalışmalarına son verdi. Ağustos ta II. Dönem TBMM açıldı. Birincisinden farklı olarak Mustafa Kemal'i destekleyenler ağırlıklı olarak Mecliste yer aldı. Eylül ayına gelindiğinde Mustafa Kemal her bakımdan mücadelesini destekleyecek bir partiye ihtiyaç duymaktaydı.Bunu şöyle ifade ediyordu:“ milletimin, her sınıf halkında ve hatta âlemi islâmın en uzak köşelerinde beni ebediyen müftehir bırakacak surette gördüğüm teveccüh ve itimada kesbi liyakat etmek için en mütevazi bir ferdi millet sıfatiyle hayatımı, sonuna kadar vatan hayrına vakfeylemek emeliyle sulhün istikrarını müteakip halkçılık esası üzerine müstenit ve Halk Fırkası namıyla siyasi bir fırka teşkil etmek niyetindeyim.”¹⁸ Mustafa Kemal bu niyetini açıklamasından sonra yurt gezisine çıkmaya karar verir:“Amacı

¹⁷ Lord Kinross, **Atatürk**, İstanbul, 1990, s. 516.

¹⁸ **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, C. II, Ankara 1997, s. 51.

halkla temaslar yaparak kuracağı fırka hakkındaki tasarısını geliştirmek ve halkı aydınlatmaktır. Bu gelişme basında geniş yankılar uyandırır ve hararetli tartışmalara yol açar. Özellikle büyük ticaret burjuvazisinin görüşlerini yansıtan İstanbul basını çok tedirgin olmuştur. «Halk» ne demektir? Yoksa Atatürk sınıf esasına dayanan bir fırka kurarak Anadolu'da Bolşevik bir rejim mi kurmak istemektedir? Kurtuluş Savaşı'nı halkın sırtından kazanan işbirlikçi istanbul burjuvazisi artık «halk» kelimesinden fazla hoşlanmamaktadır.

Aslında Atatürk yeni kurulacak Fırkayı belli bir sınıfa değil, bütün sınıflara dayandırma amacındadır. Çünkü, Atatürk'e göre «Bizim halkımız menfaatleri yekdiğerinden ayrılır sınıflar halinde değil; bilâkis mevcudiyetleri ve mesailerinin toplamı yekdiğerine lâzım olan sınıflardan ibarettir». »¹⁹

Mustafa Kemal kurmak istediği düzene ulaşmanın hiç de kolay olmadığını çok iyi bilmekteydi. “Ordu, Kurtuluş Savaşı'nı kazanmıştı ve halk içinde büyük prestije sahipti. Artık bir mareşal olan Mustafa Kemal pek çok subayın desteğine sahipti. Ne var ki, Kâzım Karabekir ve Ali Fuat Cebesoy gibi paşalar da, benzer şekilde Birinci Dünya Savaşı'ndaki başarılı komutanlıkları ve ulusal mücadeledeki katkıları nedeniyle aynı durumdaydılar. Üstelik, bunlar Osmanlı geçmişinin bazı geleneksel sembollerini savundukları için, gelenekçi unsurlar, özellikle de İstanbul'daki eski seçkinler grubu ve burjuvazi tarafından destekleniyorlardı.»²⁰ Mustafa Kemal, bu tür belirsizliklerin yarattığı soruların cevaplarının halkta aranması gerektiğinin farkındaydı. Nitekim çıktığı yurt gezilerinde Halk Fırkası'nın kuruluş amacını izleyeceği politikaları ve hangi amaca hizmet edeceğini belirtiyordu:

¹⁹ Taner Timur, **Türk Devrimi ve Sonrası**, Ankara 1993, s. 48.

²⁰ Feroz Ahmad, **Bir Kimlik Peşinde Türkiye**, İstanbul 2006, s. 106.

“Arkadaşlar,

Halk Fırkası, memleket ve millet her türlü istinaddan mahrum bırakılarak felâkete itildiği meş'um hengâmede bütün milleti kadrosu içine alarak kuvvet ve kudret yapan, haricî düşmanlarını tard, dahilî düşmanlarını imha eden, halka hürriyet ve hâkimiyet temin eden mukaddes bir cemiyettir. Halk Fırkası hiçbir safsataya iltifat etmeyerek, Türk Cumhuriyeti'ni kuran inkılâpçı bir ruhun bütün memleketlerde tecelli ve taazzuvudur. Halk Fırkası Türkiye'yi medenî aleme sokan ve orada yükseltmeyi taahhüd eden azimkar bir fırkadır. Onun için başvekilimiz İsmet Paşa Hazreleri'nin fiilen idare ve riyaset ettiği Halk Fırkası'nın reis-i umumîliği benim için medar-ı iftihardır.”²¹

TBMM'de yurdun kurtarılması haricinde üyelerinin görüş birliğinde olduklarını söylemek pek mümkün değil. Daha zafer kazanılmadan mecliste ikinci Grup'un kurulması buna örnektir. Halk Fırkası'nın kurulmasından bir süre sonra Cumhuriyetin ilan edilmesi ve ardından Hilafet'in kaldırılması, tepkileri de beraberinde getirdi. İlk büyük tepki siyasal nitelikte oldu. “Kâzım Karabekir, Ali Fuat Cebesoy, Refet Bele ve Rauf Orbay gibi ihtilâlin ileri gelen askeri kişileri hükümetin laik ve modern politikasına karşı saldırıya geçtiler. Mustafa Kemal buna karşılık olarak onların ya askerlikten ya da milletvekilliğinden çekilmelerini istedi. Hem askerlikten hem milletvekilliğinden çekilen bu kişiler, ikinci Grup'ta birleşerek Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nı kurdular. Bu yeni partide Adnan Adıvar ve eşi Halide Edip gibi saygın sivil milliyetçiler de bulunuyordu. Yeni parti Batıcıların ve İkinci Grup'un ruhunu sürdürdü. Ancak onlar da kendi yollarında reformcuymdu. Parti, halifeliğin kaldırılmasına ve hükümetin laik politikasına karşı çıktı. Hükümetin ekonomik politikasını aşan bir özel teşebbüsçülük ve yabancı sermaye yatırımcılığını istiyor. Cumhuriyetçilik, Demokrasi ve Liberalizmi tam olarak desteklediklerini ilan ediyordu.”²² Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası Kurulduktan sonra partinin kurucuları, Mustafa Kemal'in partiler üstü olması gerektiğini savundu. Başbakan İsmet Paşa'ya yönelik eleştirilerini artırdılar. Mustafa Kemal ilk kurulduğu günlerde

²¹ **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, C. II, Ankara 1997, s.195.

²² S. Shaw - E. K. Shaw, **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye**, C. II, İstanbul 2003, s. 451.

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'na yönelik olumsuz bir tutum geliştirmede çünkü bunun halkın yeni atılan devrim adımlarına ilgisini artıracığını düşünüyordu. Hatta eleştiriler karşısında İsmet Paşa'yı istifa ettirip yerine Fethi Bey'i başbakanlığa getirdi. Mustafa Kemal'in O yıllarda The Times muhabiriyle yaptığı bir mülakat kendisinin bu konuda ne düşündüğü bilmemiz açısından önemli ipuçları vermektedir; "Her parti belirli ilkeler ve idealler üzerinde kurulmalıdır. Yeni parti belirli bir muhafazakâr program çıkarmış olsaydı, onları gerçekten yeni bir parti olarak kabul edebilir ve içtenlikle inanabilirdim. Ancak, Terakkiperverlerin içtenliğine şu ana kadar kani olabilmemiş değilim. Yayınladıkları programın gerçek hedeflerini ve tutkularını yansıttığı konusunda da tatmin olmadım. Partiyi oluşturanların kişilikleri üzerinde analiz, saflarında gerçek birer cumhuriyetçi olamayacak kişilerin yer aldığını gösteriyor. Rauf Bey'in Mecliste hilâfet hakkında söylediklerini veyahut, gene onun cumhuriyetin ilânından sonra İstanbul basınına verdiği demeçleri unutmam mümkün değil. Kâzım Karabekir Paşa da, cumhuriyetin ilânından duyduğu hoşnutsuzluğu gizleme zahmetine bile girmedi. Gene, partinin liderlerinden Sabit Bey, Mecliste cumhuriyetin bu kadar çabuk ilan edilmesini kınadı."²³ Mustafa Kemal'e göre Partinin kurucuları Cumhuriyet ilkelerini anlamaktan uzak bir konumdaydılar. Mustafa Kemal Asıl eleştirilerini Nutuk'ta dile getirmiştir. Partinin kurucularını hedef alarak şöyle diyordu; "Terakkiperver (*yani ilerici*) Cumhuriyet Partisi" diye bir parti kurdular. Gizli ellerin düzenlediği parti programını da ortaya attılar."Cumhuriyet" sözcüğünü söylemekten bile çekinenlerin; Cumhuriyet'i, daha doğduğu gün boğmak isteyenlerin kurdukları partiye "Cumhuriyet", hem de "İlerici Cumhuriyet" adını vermeleri, içten gelme ve inanılır bir davranış sayılabilir mi?

Rauf Bey ve arkadaşlarının kurdukları parti, "tutucu" diye nitelendirilseydi, belki anlamı olurdu. Ama bizden daha çok cumhuriyetçi ve bizden daha çok ilerici olduklarını öne sürmeye kalkışmaları elbette doğru değildir.

"*Parti, dinsel düşünce ve inançlara saygılıdır* " sözlerini ilke edinip bayrak gibi kullanan kişilerden, iyi niyet beklenebilir miydi? Bu bayrak, yüzyıllardan beri, bilisizleri,

²³ Erik Zürcher, **Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası**, İstanbul 2003, s. 197.

bağnazları ve boş inanlara saplanmış olanları aldatarak özel çıkarları sağlamaya kalkışmış kimselerin (taşıdıkları bayrak değil miydi? Türk Ulusu yüzyıllardan beri, sonu gelmeyen yıkımlara, içinden çıkabilmek için büyük özveriler isteyen pis bataklıklara, hep bu bayrak gösterilerek sürüklenmemiş miydi?²⁴ Cumhuriyet'in ilk yıllarında ortaya çıkan muhalefet partisi ve ardından yaşanan gelişmeler Mustafa Kemal'in çok partili yaşama ilişkin görüşlerini de etkiledi. Özellikle muhalefetin izlemiş olduğu politikaların, yeni devletin ilkelerine ters bir tutum sergilemesi bunda etkili oldu.

Terakki Perver Cumhuriyet Fırkası'nın Takrir-i Sukun Kanunu'na dayanılarak kapatılmasının ardından, tek partili bir sistem altında ülke siyasetine yön verilmeye çalışıldı. Bu süreç 1930'a kadar devam etti. 1929 yılı hem Türkiye hem de dünya için önemli bir yıldır. ABD'de başlayan ekonomik bunalım dalga dalga tüm ekonomileri derinden sarsıyordu, Türkiye'nin kendine özgü ekonomik sıkıntıları da hesaba katılırsa bunun etkisi daha da artıyordu. İsmet İnönü anılarında: "Biz, iç meselelerimizle meşgulüz. Devrimleri geliştirmeye çalışıyoruz. Ekonomimizi sağlam temellere oturtmaya uğraşıyoruz. İşte bu esnada büyük dünya buhranı patladı. Ekonomik politikada dünyanın vaziyeti tamamıyla değişerek, her memleket bunalım içine düştüğü gibi Türkiye de bunun yayılan tesirleriyle yavaş yavaş bunalıma sürüklenmiş ve ıstırap çekmeye başlamıştır."²⁵ Krizin etkilerini azaltma yönündeki çabalar da kısa sürede sonuç vereceğe benzemiyordu, halkta yavaş yavaş bir memnuniyetsizlik görülüyordu. Mustafa Kemal yeni politikalar geliştirilmesinin farkındaydı: "Zürcher'e göre 1930 yılında, hoşnutsuzluğun (çapını büyük olasılıkla bilmemekle beraber) farkında olan Mustafa Kemal, raporların ve ülkede sık yaptığı kendi inceleme gezilerinin sonucunda, toplumsal hoşnutsuzluğu belli bir yöne yönlendirmek ve rehabet içerisindeki Cumhuriyet Halk Fırkası'nı harekete geçirmek gibi çifte bir amaçla sadık bir muhalefet partisinin kurulmasına izin vermeye hatta teşvik etmeye karar verdi."²⁶ Aslında gelişmeler çok fazlada seçenek bırakmamaktaydı: "1929 buhranı patlak verdiği zaman Türkiye'de siyasî rejimin önünde iki yol vardı: Ya burjuva demokratik hak ve

²⁴ Gazi Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk**, Haz: H.V. Velidedeoğlu, Marmara Üniversitesi, 2006, s. 404.

²⁵ İsmet İnönü, **Hatıralar**, C. 2, Ankara, 1987, s.225.

²⁶ Erik Zürcher, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, s.260.

hürriyetlerin iadesi ile rejimi yumuşatmak, ya da büsbütün sertleştirmek. Görünüşe göre, Serbest Fırka birinci yolun denenmesidir.

İsmet Paşa'nın götüğü politika genellikle kötüleniyordu. 1930 başlarında Yarın gazetesi, ona karşı açıkça saldırıya geçti. Basında, hükümetin serbestçe yerildiği, beş yıldan beri ilk olarak görülüyordu. Üstelik Gazi'nin, de bu eleştirileri bağışladığı belli oluyordu. İsmet Paşa'dan yeni bir iktisadî program hazırlamaya söz vermesini istedi. Ama, Gazi'nin niyetleri bu kadarla kalmıyordu. Yazın sonunda kendi hükümetine karşı yeni bir parti kurulacağını bildirdi. Ekonomik kriz, en sonunda ona tek parti yönetiminin kötülüklerini göstermişti. Bu sistem yüzünden hükümetin yaptığı yanlışlıklar ona yükleniyor, halkın kendisine olan sevgisi sarsılıyordu; kamuoyunun eğilimlerinden uzak kalıyor; halkın hoşnutsuzluğunu belirtebileceği normal yolları tıkanıdığından, ortaya daha gergin durumlar çıkıyor, denetim altında tutulan basın, ona az bilgi veriyordu. Her zaman Meclis'te bulunamadığı için nabızı yoklayamıyor, vekilliler kendisine durumu güllük gülistanlık gösteriyor, böylece hükümetinin politikasını değerlendirebilmesi ve ona gerçekten yol göstermesi güçleşiyordu. Artık parlamentoda eleştiriye biraz olsun yer verilmesinin gerekli olduğunu anlamaya başlamıştı.²⁷

“Mustafa Kemal, muhalefetin şu ya da bu nedenle bir yerde patlak vermesinden, merkez denetiminin yitirilmesinden korkuyordu. Cumhuriyetin ve onun ayrılmaz parçası haline gelen inkılapların korunması gerekiyordu.”²⁸ Cumhuriyet'in artık yeni partisi ile tanışma vakti gelmişti. Gerçi, Terakki Perver Cumhuriyet Fırkası henüz hafızalardaki tazeliğini koruyorken böylesi bir iş ne kadar gerçeğe dönüştürülebilirdi?: “1924'te ki ilk deneme Mustafa Kemal'in kendi yaptığı bir şey değil, rakiplerinin onun liderliğine meydan okumak için ortaya çıkardıkları bir uygulamaydı. Bu kez, arkadaşı Fethi [Okyar] Bey'den Serbest Cumhuriyet Fırkası'nı kurmasını ve Cumhuriyet Halk Fırkası'na sadık bir muhalefet yapmasını istedi.”²⁹ Cumhuriyetin yeniden çok partili bir yaşamı tercih etmesinin ardından gelişmelerin nasıl bir seyir izleyeceği de pek berrak görünmüyordu.

²⁷ Lord Kinross, **a.g.e.**, s. 518.

²⁸ Tevfik Çavdar, **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi**, Ankara 1995, s. 291.

²⁹ Feroz Ahmad, **a.g.e.**, s.108.

Örneğin Cumhuriyet böylesi bir yeniliğe hazır mı? Halkın tepkisi ne olacak? vb. sorular gündemi işgal ediyordu:

“Atatürk başlangıç reformlarının temel amacına ulaştığını, Cumhuriyet ve Laikliğin genel kabul gördüğüne inanınca, ortak yarar için daha etkin ve hızlı çalışmaları için Meclis'e, hükümete, halka ve hatta CHP'ye karşı yeni bir muhalif parti çıkarma gerekliliğini duydu. Depresyon ve ekonomik bunalım, bir çıkış yolu verilmediği takdirde ihtilâlcî bir içerik kazanacak olan iç eleştiriyi artırdığı için Atatürk; hoşnutsuzluğu, denetim altında tutabileceği zararsız bir harekete yönelterek sınırlı bir muhalefet yaratmayı amaçladı.”³⁰ Mustafa Kemal: “Türkiye'de tek kişiye dayanan yönetiminin sona erdiğini görmeden ölmek istemiyorum. Demokratik bir cumhuriyet yaratmak istiyorum. Fethi Bey'in, İngiliz parlamento sistemini beğenmesine değinerek, bunu ülkede uygulamak için kendisine bir fırsat verildiğini söyledi. Fethi Bey, son yıllarda Fransız parlamento sisteminin nasıl işlediğini de yakından görmüştü. Yurdun demokratik bir düzene girmesini tamamlamak için ondan daha iyisi bulunabilir miydi?”³¹ Zürcher bu süreci şöyle değerlendiriyor: Bir süre sonra: “Mustafa Kemal eski arkadaşı Fethi (Okyar)'a yeni bir parti kurma teklifinde bulundu. Fethi (1925 Mart'ında başvekillikteki yenilgisinden sonra gönderilmiş olduğu) Paris'teki büyükelçilik görevinden yeni dönmüş ve Cumhurbaşkanı'na ülkenin durumuna ve İsmet'in politikalarına ilişkin çok eleştirel bir rapor sunmuştu, ikisi teklif üzerinde birkaç gün tartıştı. Fethi, hükümetin partisinin çalışmasına olanak vermesini ve Mustafa Kemal'in tarafsız kalmasına dair güvence istedi. Mustafa Kemal ise yeni partinin cumhuriyetçilik ve laiklik ülkülerine sadık kalmasını istedi. Anlaşma olunca, Fethi *Serbest Cumhuriyet* Fırkası'nı kurmaya girişti. Mustafa Kemal, içlerinde eski arkadaşı Nuri (Conker)'in de bulunduğu birçok yakın çalışma arkadaşının yeni partiye katılmasını emretti. Ayrıca iyi niyetini kanıtlamak için kız kardeşi Makbule Hanım'ın partiye katıldığını da açıkladı.

³⁰ S. Shaw - E. K. Shaw, **a.g.e.**, İstanbul 2003, s. 453.

³¹ Lord Kinross, **a.g.e.**, s. 519.

Sonuçta Serbest Cumhuriyet Fırkası'na sadece 15 milletvekili katılmış olmakla beraber hepsi de Kemalist düzenin gözde üyeleri idi. Parti 11 maddelik bir beyanname yayınladı. Yeni parti yaygın bir heyecanla selamlandı. Parti şubeleri üyelik için tam anlamıyla bir başvuru istilasına uğradı. Fethi Eylül başlarında İzmir'i ziyaret ettiğinde büyük ve coşkulu kalabalıklar tarafından karşılandı.”³² Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kurucularından Ahmet Ağaoğlu, İzmir'deki gelişmeleri eşine yazdığı bir mektupta şöyle anlatıyordu:

“Azizim Sitare:

Dündenberi izmir'deyiz. Halk tarafından bize yapılan istikbali görmeliydin! Deniz sahiline en az kırk bin ahali dökülmüştü. Gemimiz daha uzakta iken bayraklar yükseliyor, mendiller sallanıyor, alkıştan ve "Yaşasın Gazi! Yaşasın Fethi Bey! Yaşasın Serbest Cumhuriyet!" nidalarından etraf çınıyor. Hesapsız kayıklar bize doğru yürümekte ve bir kaç dakika sonra gemi kelimenin tam mânasiyle istilâya uğramaktadır,

Ne kaptan, ne neferler izdihamın (kalabalığın) hücumuna mukavemet edemiyorlar, kimi ellerimizi, kimi elbisemizi öpüyor. O kadar sıkıştırılıyoruz ki bayılacak hale geliyoruz. Hele zavallı Fethi Bey sapsarı sararıyor, hemen düşecek gibi oluyor. Nihayet halkın kendi arasından en kuvvetlileri etrafımızda bir daire oluyorlar ve bu suretle bizi sandallara atmağa muvaffak oluyorlar. Fakat kenarda da aynı hücumu maruz kalıyoruz. Otomobillerin üstüne çıkanlar bile oluyor.”³³ İzmir'de yaşanan gelişmeler karşısında: “Cumhuriyet Halk Fırkası liderleri telaşa kapıldı ve Mustafa Kemal'den partinin lideri olduğunu ve başı olarak kalacağını açık şekilde bildirmesini istediler.”³⁴ Ortaya çıkan tehlikeli durum karşısında Cumhuriyet Halk Fırkası liderleri Mustafa Kemal'den partinin başı olduğunu açıklamasını istediler. O da şu beyanatta bulundu: “ (...) Ben, Cumhuriyet Halk Fırkası'nın umumî reisiyim. Cumhuriyet Halk Fırkası Anadolu'ya ayak bastığımdan itibaren teşekkül edüp benimle çalışan Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk

³² Erik Zücker, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, s. 260.

³³ Ahmet Ağaoğlu, **Serbest Fırka Anıları**, İstanbul 1994, s.149.

³⁴ Erik Zücker, **a.g.e.**, s.260.

cemiyetinin mevlududur. Bu teşekküle tarihen bağılıyım. Bu bağı çözmek için hiç bir sebep ve icap yoktur ve olamaz. Resmi vazifemin hitamında Cumhuriyet Halk Fırkası'nın başında fiilen çalışacağım. Bu noktada tereddüde mahal yoktur (...)”³⁵ “Ekim 1930'da Belediye seçimleri yapıldı, Serbest Cumhuriyet Fırkası 512 milletvekilliğinin 30'unu kazandı. Çok az sayıda sandalye kazanıldığı halde iktidar partisi şaşkınlığa uğramış ve telaşa düşmüştü. Seçimlerin hemen arkasından yapılan Meclisteki bir tartışmada, Fethi iktidar partisini büyük çaplı usulsüzlüklerle ve seçimlerde hile yapmakla suçladı. Bu da Serbest Cumhuriyet Fırkası'na karşı öfkeli saldırılara yol açtı ve parti ve liderleri vatana ihanetle suçlandı, Mustafa Kemal Fethi'ye bu ortamda artık tarafsız kalamayacağını bildirdi. Cumhurbaşkanı'nın şahsına karşı siyasal muhalefet yürütmek istemeyen Fethi, Serbest Cumhuriyet Fırkası'nı kapatmaktan başka seçeneği olmadığını anladı ve 16 Kasım 1930'da partiyi kapattı.”³⁶

Serbest Fırka'nın kurulması gelişmesi ve sonrasında yaşanan süreç basını da derinden etkilemişti. Gazetelerdeki yazılar ve yapılan tartışmalar Türkiye'nin siyasi panoramasını gibiydi. Tartışmaların eksenindeki yazılar daha çok Cumhuriyet, Son Posta, İnkılap ve Yarın gazetelerinde yer alıyordu. Bunlardan Ali Naci'nin çıkardığı 'İnkılap' ile Arif Oruç'un çıkardığı **Yarın** gazetesinde çıkan yazılar, adeta Serbest Fırka ile Cumhuriyet Halk Fırkası arasında yapılan tartışmalar gibiydi:

“Ali Naci³⁷ İkdam Yurdu'nun ikinci katında Atatürk devrimlerinin savunuculuğunu yaparken, aynı binanın alt katında Arif Oruç, yayınladığı (Yarın) gazetesinin ilk sayfasında Mustafa Kemal'e muhalefet eden başyazısını yazmaktadır. Bu dönemde Ali Naci ile Arif Oruç arasında amansız bir mücadele sürüp gitmektedir.

Ali Naci (İnkılap), gazetesinde yazdığı “Sus ve Dinle” başlıklı yazısıyla Arif Oruç'a acımasız kelimelerle saldırmaktadır:

³⁵ Taha Parla, **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, İstanbul, 1991, s.144.

³⁶ Erik Züreker, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, s. 261.

³⁷ Ali Naci'nin Hayatı ve gazeteciliği hakkında ayrıntılı olarak yapılmış bir çalışma için: Sadun Tanju, **Dolu Dizgin**, İstanbul, 1986.

"Bu gazeteyi çıkarmak kararını verdiğimiz zaman bazı "itlerle" dalaşmak mecburiyetinde kalacağımızı esasen biliyorduk. Bunlar daha üç günlük yoldan ağızlarını açtılar ve gölgemize saldırarak, (İsmet Paşa'yı müdafaa için Ziraat Bankası'ndan 35.000 TL aldılar) söylentilerini yaydılar. Zavallı aç kurtlar, paradan başka gözleri birşey görmüyor".

Yazıda Ali Naci, "bu gazetede şunun emri ile, parası ile değil, bizim onbeş senelik gazetecilik hayatımızın tertemiz göznuru ve alınteri ile tesis edilmiştir" diyordu. Yazının son kısmında ise, Arif Oruç'a açıktan açığa saldırıyor ve şöyle yazıyordu : "Arif Oruç, alnımız açık ve sokak köpeklerinden korkumuz yoktur; işitiyor musun, itlerden korkmuyoruz..."

Ali Naci ile Arif Oruç arasındaki bu kavga uzun süre devam etmiş, (İnkılâp)gazetesindeki hücumuyla yetinmeyen Ali Naci "Vatan haini Arif Oruç" diye afiş bastırması, Arif Oruç da (Yarın) gazetesine yazdıklarıyla yetinmemiş, Ali Naci'nin İkdam yurdundaki odasını kurşunlamıştır.³⁸ Sonraki yıllarda Arif Oruç Ali Naci'nin çıkardığı **Milliyet** gazetesinde takma bir adla yazılar yazmaya başlaması Ali Naci'nin ise, Arif Oruç'un ölümü üzerine bir yazı kaleme almasını (Bkz: Ek:VI) tarihin bir ironisi olarak kabul etmek lazım.

³⁸ Nuri İnuğur, **Türk Basın Tarihi**, İstanbul, 1999, s.91.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. SERBEST CUMHURİYET FIRKASININ KURULMASI VE YAŞANAN GELİŞMELER

1.1. SERBEST CUMHURİYET FIRKASI'NIN KURULMASI

Takrir-i Sükun döneminde yapılan inkılapların toplumsal yaşam üzerinde yarattığı etkiler henüz tam anlamıyla amacına ulaşamamışken, 1930'da ekonomik krizin de patlak vermesiyle halkta bir hoşnutsuzluğun belirginlik kazandığı görülmekteydi. Ayrıca Cumhuriyet Halk Fırkası yöneticilerinin de yaşanan gelişmeler karşısında gerekli duyarlılığı gösterememesi Mustafa Kemal'de bir muhalefet partisinin kurulması gerektiği görüşünü ön plana çıkarmıştı. Bununla hem ortaya çıkabilecek bir muhalefeti kontrol etmeyi hem de Cumhuriyet Halk Fırkası'nın içinde bulunduğu ataleti gidermeyi amaçlıyordu. Ayrıca bu yolla halkın istek ve görüşleri de meclise yansıtacaktı. Dahası Mustafa Kemal Türkiye'nin dışarıya karşı çizdiği görüntüden de pek memnun değildi. Fethi Bey bu konuda Mustafa Kemal'in şunları söylediğini belirtiyor:

“Başka çare yoktur. Bugünkü manzaramız aşağı yukarı bir *dictature* manzarasıdır. Vakıa bir meclis vardır, fakat dahil ve hariçte bize *dictateur* nazariyle bakıyorlar. Halbu ki ben cumhuriyeti şahsi menfaatım için yapmadım. Hepimiz faniyiz. Ben öldükten sonra arkamda kalacak müessese bir istibdat müessesesidir. Ben ise, millete bir istibdat müessesesi bırakmak ve tarihe o surette geçmek istemiyorum.”³⁹

Fethi Bey'in anılarında belirttiği bu görüşler Mustafa Kemal'in tek parti yönetiminin yaratmış olduğu havadan ne kadar rahatsız olduğunu göstermektedir. Mustafa Kemal bir muhalefet partisinin kurulması fikrini Ağustos 1930'da Yalova'da verilen bir baloya katılanlarla paylaştı. Ahmet Ağaoğlu anılarında bunu şöyle anlatmaktadır: “Gazi, mutadı veçhile burnunu çekerek ve gülümseyerek, ‘Serbest Fırka Reisi Fethi Bey!’ diye beni Fethi Bey’e takdim etti ve bana hitaben, ‘Tabi Fethi Bey’le beraber çalışacaksın’ dedi.

‘Paşam! İsmet Paşa ile Fethi Bey arasında tereddüt olunmaz mı?’

³⁹ Osman Okyar, Mehmet Seyitdanlıoğlu, *Atatürk, Okyar ve Çok Partili Türkiye-Fethi Okyar'ın Anıları*, İstanbul, 2007, s. 103.

‘Artık uzatma Fethi Bey’le berabersin!’

Dans başladı. Ben evvelki yerime geldim. Gazi bir hanımla dans ediyordu. Benim yanıma yaklaşırken durdu, bir kolunu boynuma attı ve yüzümden öptü:

‘Seni tebrik ediyorum Fethi Bey’le anlaşmışın!..’

‘Fethi Bey’i daha görmedim’

‘Canım siz daha öteden beri anlaşmışsınız! Hemen gidip Fethi Bey’i de seni almış olduğu için tebrik edeceğim!’

Ben hayret ettim. Daha hakikaten ne Fethi Bey’i görmüştüm ne de bir fırkadan haberim vardı. Bu nasıl şey?

Fethi Bey’in yanına gittim. Gazi hakikaten onu da tebrik etmiş.”⁴⁰

Mustafa Kemal’in kişileri harekete geçirme konusundaki yeteneği bununla bir kez daha ortaya çıkıyor. Ahmet Ağaoğlu’nu da seçmiş olması bir ölçüde kuracağı partinin niteliğiyle de doğrudan ilgilidir. Çünkü Ahmet Ağaoğlu’nun liberal görüşlere sahip olduğu öteden beri bilinmekteydi.⁴¹

Yalova’da verilen baloda Serbest Cumhuriyet Fırkası’nın kurulacağı heberi, devleti yöneten elit kesimin pek de haberdar olmadığını gösteriyor. İsmet İnönü de Mustafa Kemal ile hükümetin politikalarının eleştirilmesi ve kendisine bir takım ayrıcalıklar sağlayarak nüfuz sahibi olmuş kişiler hakkında görüşüklerini fakat yeni bir partinin kurulmasından söz etmediklerini söyleyerek şöyle devam ediyordu:

“Nihayet bir gün ansızın, Yalova’da kendimizi Serbest Fırka kurulması için giriştiği teşebüsün karşısında bulduk (...) Yani, bunun için daha evvel yapılmış görüşmelerden, Fethi bey idaresinde Serbest Fırka olarak yapılan hazırlıklardan haberim yoktur.”⁴²

Yalova’da ortaya çıkan Serbest Fırkanın Kurulacağı haberi çok geçmeden basına da yansdı. 9 Ağustos 1930 tarihli Yarın gazetesi yeni fırkanın kuruluşunu şu manşetle verdi;

‘Fethi Bey Fırkası’nın adını koydu Serbest Cumhuriyet!

⁴⁰ Ahmet Ağaoğlu, **Serbest Fırka Hatıraları**, İstanbul 1994.s. 26.

⁴¹ Ahmet Ağaoğlu’nun hayatı ve görüşleri için: A. Holly Shissler, **İki İmparatorluk Arasında Ahmet Ağaoğlu Ve Türkiye**, İstanbul, 2005.

⁴² İsmet İnönü, **Hatıralar**, C.II, Ankara1987, s. 227.

Yeni fırkanın 65 meb'usu vardır!

İnhisarlar lağvedilecek! Vergiler azalacak İşkence ve dayak mülga. Memlekete sermaye girecek... Londra büyükelçimiz Ferit Bey'in de vazifesinden istifa ederek memleket dâhilinde siyasi hayata atılacağı kuvvetle tahmin edilmektedir. Ferit Bey inhilal edecek ilk intihap dairesine namzetliğini koyacaktır. Yeni fırkanın umumi kâtipliğini ya Aydın mebusu Reşit Galip veyahut Londra sefiri Ferit Bey deruhte edecektir.”⁴³ Başlığın hemen altında Fethi Bey'in gazetenin başmuharriri olan Arif Oruç'a Yalova'dan gönderdiği telgraf yer alıyordu; telgrafta partinin adı söyleniyor ve programının da yakında tebliğ edileceği belirtiliyordu.

Ertesi gün gazetede Fethi Bey'in Gazi'ye gönderdiği telgraf ve buna istinaden Gazi'nin verdiği cevap yer alıyordu:

“Fethi Beyefendi bir buçuk ay evvel Reiscumhur Hazretlerine Paris'ten gönderdikleri bir mektupta aynen şu mütalaayı dermeyan etmişti:

— Ben, birkaç seneden beri memleketten uzakta bulunuyorum, Cereyan eden ahvali uzaktan seyredip tahlil ettim, vardığım netice şudur:

Lozan Sulhunun imzalandığı günden beri ileriye atılmış müspet bir iktisat adımı yoktur.

Hiçbir şey yapılmadığını görmek ve hiçbir şey yapmamak beni çok müteessir ediyor. Ara sıra memleketime mezunen geliyorum. O zaman gördüklerimden duyduğum ıstırap bir kat daha artıyor.

Türkiye'nin adli cihazından şikâyet ediliyor.

Doğrudur.

Şikâyetleri haksız çıkarmak imkânından kısmen olsun mahrumuz.

İktisadi buhran şiddetli bir dereceye girmiştir. Bunu halletmek hiçte güç değilken, mali zihniyetimiz bunu neticesi meşkuk bir çıkmaza doğru yuvarlıyor.

Geçen her günle bir parça daha müzminleşen bu illet tedavi edilmelidir.

⁴³ Yarım, 09.08.1930.

Kanaatlerin serbestçe ihzari, birbirine zıt düşüncelerin millet kürsüsünde, umurun saadet ve refahını istihdaf eden bir mücadeleye girmesi lazımdır.

Ben memleketime avdet ederek dâhili politikada çalışmak istiyorum.”⁴⁴

Gazi'nin verdiği cevap:

“Türkiye Cumhuriyeti Paris Büyük Elçisi Fethi Beyefendiye.

Memleket idaresi hakkındaki müşahede ve hüsnüniyete makrun düşüncelerinize iştirak ederim. Dâhili politikada çalışmak hususunda izhar ettiğiniz temayülat şayanı arzudur. Yeni bir fırka teşkilinde muvaffak olmanızı temenni ederim.”⁴⁵ Söz konusu telgrafların, Mustafa Kemal'in bilgisi onayı dahilinde yazıldığı bilinmektedir.⁴⁶

Fethi Bey çok geçmeden Hariciye Vekâletine istifasını göndererek parti kurma çalışmalarını da fiilen başlatmış oldu. Fethi Bey istifa dilekçesinde şöyle diyordu:

“Dâhili politikaya avdete karar verdim. Bunun için Paris Büyük Elçiliği'nden istifa ediyorum. Şimdiye kadar taraf-ı devletinizden gördüğüm muavenet ve muhabbete teşekkür eder ve samimi hürmetlerimin kabulünü rica ederim efendim.”⁴⁷

Serbest Fırka tartışmaları yavaş yavaş başlamıştı ve bazı mebusların görüşleri de Gazeteye yansımaktaydı. Bunlardan birisi de Ankara mebuslarından Talat Bey'in Gazi'ye:"- Efendim. Daha iyi olmaz mıydı? Faraza önümüzdeki intihabı da gene siz yapaydınız da ondan sonra Meclis içinde biz bir hizip taksimatı yapsaydık.”ifadesine karşı Gazi'nin cevabı şu oldu;

“— Hayır, bu dürüst bir şey değildir. Lazımdır ki insanlar evvela siyasi rengini, reyini ve azmini, sarih ve milletçe anlaşılır tarzda ifa etsin. Merdane, namuskarane hareket budur.

Fethi Beyefendi ancak bu tarzda hareket edebilir arkadaşlardandır ve böyle hareket etmiştir. Talat Bey, buyurduğunuz tarz eski teşekküllerde tecrübe edilmiştir. Bunun verdiği neticeler, milleti elemlere, kederlere, sıkıntılara maruz bırakmıştır. Artık biz, bütün bu

⁴⁴ Yarı, 10.08.1930.

⁴⁵ Yarı, 10.08.1930.

⁴⁶ Daha fazla bilgi için: Osman Okyar, Mehmet Seyitdanlıoğlu, a.g.e. s.113.

⁴⁷ Yarı, 10.08.1930.

hadiseleri ve neticelerini görmüş tecrübeli insanlar olarak safсата mahiyetine geçmiş bu gibi şeyleri tekrar edemeyiz.

Bugünün Türk heyet-i içtimaiyesi, mazinin en derin medeniyetlerinde benlik iddia eden bu Türk kavminin bugünkü çocukları açık ve salim yolu bulmuşlardır.

Açık ve salim düşünmek, açık ve salim hareket etmek ve bu suretle, Türk'ün yüksek siyasi müessesesini, cumhuriyeti yükseltmek. Beraber bu nokta-i nazarları mütalaa edenler, asla birbirine muarız değildirler.

Mühim olan, bu nokta-i nazarların tatbikatla muvaffak olmasıdır.

Cumhuriyet Halk Fırkası ve onun reisleri bu sahada muvaffakiyetle yürüdüklerini iddia ederler. Fethi Beyefendi, min cihetin, yani esas noktada, esas temelde Cumhuriyet Halk Fırkasıyla tereddütsüz bir fikir ve fiil iştirakini bütün vicdaniyle kabul ve ihzar ettikten sonra, tatbikat sahasında muvaffakiyetsizlik addettiği şeylerin sebeplerini, bu esbabın tebdil, tadil çarelerini düşünmüş tecrübecar bir devlet adamı olarak beyan-ı fikir ediyor ve vaat ediyor ki, menfi gördüğü bazı neticeleri müspet yapabilecektir.

Fethi Beyefendi bu sırada Gazi Hazretleri'nin biran tevakkuflarından istifade ederek, şu mütalaa da bulundular: 'Bizim muhalefetimiz nezahet dairesinde cereyan edecektir ve hiçbir zaman ciddiyetini kaybetmeyecektir!'

Bunun üzerine Gazi hazretleri her kelimesi müspet bir görüşün şaşmaz hakikatleriyle kabaran şu veciz cümlelerle beyanatlarını itmam etmişlerdir.

— Cumhuriyet Halk Fırkası reisleriyle çok mücadele edeceğimiz tahmin ediyorum.

Fakat ben, Cumhuriyet esaslarının kuvvetlenmesini temin edecek olan bu mücadeleleri memnuniyetle müşahede edeceğim. Ve şimdiden söyleyebilirim ki, en çok kavgalı gibi olduğunuz geceler, sizi soframda birleştireceğim ve o zaman tekrar, ayrı ayrı bir birinize soracağım; Sen ne dedin ve ne için dedin? Senin cevabın ne idi, neye istinat ediyordun? Bu günden itiraf ederim ki bu benim için yüksek bir zevk olacaktır...⁴⁸

Gazi'nin bu tutumu, Gazete'nin başyazarı Arif Oruç tarafından coşkuyla karşılandı Arif Oruç kendi köşesinde: "Ecnebi devletlerde muhtelif tarzları olduğu gibi, bizde Gazinin temsil ettiği Reisicumhurluk bir süsten mahdut olamaz. Büyük Reisimiz, her zaman için

⁴⁸ Yarım, 11.08.1930.

milletin yol göstericisi, azam mürşididir. Halkın rehberidirler. Bu itibarla vatandaşların endişede bulunmaları muhik bir şeydi, İlerideki müşkülleri vaktinden evvel sezip hisseden çok büyük adam derhal milletteki şekleri aydınlatıverdiler.

Yeni Fırka ile Halk Fırkası arasındaki mücadeleler fevkinde âli müşahit ve nazım vaziyetinde kalacaklarını anlattılar. Filhakika, vatandaşların Mustafa Kemal gibi hilkat nadiesinden bekledikleri de bu idi:

Zira Gaziye yalnız tek fırka şefi olmak yaraşamazdı. O Halk Fırkasını evvelce yüksek himayesine almış olabilirdi. Fakat vatanın ve Türklüğün tabii reisi olduğunu asla unutamazdı. İkinci vazife birinciden çok daha ulvi idi. Biri arızı idi; diğeri asli.

Nitekim arızayı bizzat izale büyüklüğünü de gene kendiliklerinden izale ettiler. Bundan sonra Büyük Mustafa Kemal bitaraf fırkacılık fevkinde ve fakat 14 milyon Türk vatandaşın sinesinde.

Umumi mesaili sevk ve idare de daima ve daima nazım, mürşit ve büyük milletin zi kudret şefi...⁴⁹

Kurulan yeni parti ve Halk Fırkası karşısında Gazi'nin alacağı vaziyet, özellikle kurucusu olduğu Halk Fırkası ile olan ilişkilerinde bundan sonra Gazi'nin nasıl bir tutum izleyeceği herkes tarafından merak konusu olmaya başlamıştı. Gazi, Fethi Bey'in kendisine göndermiş olduğu mektuba verdiği cevapta ortaya çıkan tartışmaları da yanıtlamış oluyordu;

“Azizim Fethi Beyefendi,

09.08.1930 tarihli mektubunuzu aldım ve dikkatle okudum. Kendimi mütalaalarınıza ve suallerinize Reisicumhur ve Cumhuriyet Halk Fırkası'nın umumi reisi olarak iki sıfatla muhatap gördüm.

Malumdur ki, resmi vazifem dolayısıyla ben bugün Cumhuriyet Halk Fırkası'nın umumi reisliğini fiilen ifa etmemekteyim. Fiili riyaset, İsmet Paşa tarafından ifa olunmaktadır. Reisicumhurluk vazifesinin hitamında bizzat teşkil ettiğim Cumhuriyet Halk Fırkası reisliğini fiilen ifa edeceğim tabiidir.

⁴⁹ Arif Oruç, Ona Yaraşan Vecizeler, 11.08.1930.

Hükümetin icraatına müteallik olarak serdeylediğiniz nokta-i nazarların zamanında mevzuu bahsoldukça cevaplarını vermek hükümete ait olacaktır. Bu suretle hakikatlerin daha açık meydana çıkacağına şüphe yoktur.

Büyük Millet Meclisinde ve millet muvacehesinde, millet işlerinin serbest münakaşası ve hüsnüniyet sahibi zatların ve fırkaların içtihatlarını ortaya koyarak, milletin âli menfaatlerini aramaları, benim gençliğimden beri âşık ve taraftar olduğum bir sistemdir. Reisicumhur olmayarak yalnız fiilen Cumhuriyet Halk Fırkası reisi bile bulunsaydım fırka programını ve icraatını tenkit eden ve insani ve siyasi ahlakına emin olduğum sizin gibi bir zatın mütalaalarını dikkat ve muhabbetle dinlerdim ve istifadeli bulurdum.

Memnuniyetle tekrar görüyorum ki laik Cumhuriyet esasında beraberiz. Zaten benim siyasi hayatta bir taraflı olarak daima aradığım ve arayacağım temel budur.

Binaenaleyh, Büyük Mecliste aynı temele istinat eden yeni bir fırkanın faaliyete geçerek millet işlerini serbest münakaşa etmesini Cumhuriyetin esaslarından sayarım. Bu itibarla, nokta-i nazarlarınızı takip için siyasi mücadeleye girmenizi bittabi hüsnü telakki ettim.

Reisicumhur bulunduğum müddetçe, Reisicumhurluğun uhdeme tevdi eylediği yüksek ve kanuni vazifeleri, hükümette olan ve olmayan fırkalara karşı adilane ve bitarafane ifa edeceğime ve laik cumhuriyet esası dâhilinde fırkanızın her nevi siyasi faaliyet cereyanlarının bir mâniaya uğramayacağına emniyet edebilirsiniz efendim.

Reisicumhur Gazi Mustafa Kemal⁵⁰

Mustafa Kemal'in basına yansıyan bu görüşleri Serbest Fırka önünde ortaya çıkabilecek son pürüzleri de ortadan kaldırmaktaydı.

Partinin nasıl bir politika izleyeceği ve siyaset sahnesinin neresinde yer alacağına dair ortaya çıkan soru işaretlerini gidermek amacıyla Gazetede iç ve dış siyasete ilişkin şu bilgiler yer alıyordu;

“Dâhili Siyaset!

1- İnhisarlar kalkacak!

2- Vergiler azalacak!

⁵⁰ **Yarın**, 12.08.1930.

- 3- İntihap tek dereceli olacak.
- 4- Cumhuriyet vatandaşlarının şahsi masuniyetleri sureti katiyede temin edilecek.
- 5- Matbuat bila kaydüşart serbest olacak.
- 6- Vatandaşların içtima ve tefekkür hürriyetleri hiçbir suretle takyit edilemeyecek...

Harici siyaset

- 1- Avrupa'daki büyük siyasi temayüllerden uzak kalmamak
- 2- Beynelmilel tesanüte muvazi bir hatlı hareket.
- 3- Balkanlarla bir balkanlı devletler tesanütü.
- 4- Serbest ticaret.
- 5- Ecnebi sermayesine, hüsnü niyete dayanan bir müsaadekarlık.
- 6- Türkiye cumhuriyetinin bir Akdeniz devleti olduğu unutulmayacak.
- 7- Umumi sulha karşı kıskanç ve hararetli bir muzaheret."⁵¹

Ortaya çıkan bu görüşler Sebest Fırka'nın liberal bir ekomik politika izleyeceğinin ilk işaretleridir. Parti programının hangi esaslar üzerinde kurulacağına ilişkin de Gazetede:

"Bu programda şahsi teşebbüsler yer bulacak, ecnebi sermayesi celbi düşünülecek, bilhassa inhisar siyaseti ve inhisar sistemi aleyhinde bir çığır takip edecektir.

Fırka programı hazırlanmış gibidir.

Fethi Bey resmen müracaat edecek, beyannamesini verecektir. Fethi Bey'in programında Şekli idarenin Cumhuriyet olduğu, devletin hâkimiyet-i milliyeye istinat ettiği" tasrih ediliyor.

Yeni fırkanın idare taktiği Halk Fırkası ile taban tabana zıttır."⁵² yer almaktaydı.

Arif Oruç 'Muhalefet fırkası teşekkül ederken biz ne düşünüyoruz?' başlıklı uzunca yazısında yeni fırkanın özellikle tek partinin yarattığı olumsuzlukları gidereceğine kesin gözüyle bakıyordu: "Hakikat acı da olsa, söylemek ve bilmek katiyen lazımdır ki, bugün memlekette büyük bir memnuniyetsizlik vardır. Halk müştekidir. Esnaf şikâyetçidir.

⁵¹ Yarım, 09.08.1930.

⁵² Yarım, 09.08.1930.

Tüccar canı yanıktır. Memur memnun değildir. Mali vaziyetimiz berbattır. İktisadi işler hiç yolunda değildir.

Bütün bunların sebepleri, şimdiye kadar idare makinesinin bihakkın teşrii kontrole tabi tutulamaması, hükümetin her yaptığıının bir fırka meselesi addedilerek, müstacelen ve olduğu gibi kabul edilmesi, bazı kanunların, nizamların, vergilerin, bütçenin, Türkiye'nin ve Türkiye halkının kesesine, iktisadi tahammülüne göre tanzim edilmemiş olmasıdır.

Bu itibarla, bütün millet Fethi Bey'in meydana getireceği siyasi teşekküle ümit bağlayacaktır. Böyle bir teşekkülün cumhuriyete sadık teşkilat-ı esasiye'nin tamamı tatbikine hadim, iktidar mevkiinde bulunanları kontrole salih, temiz şuurlu bir teşekkül olması temenni olunur.”⁵³

Arif oruç'un bu yazısından da anlaşılacağı gibi daha kurulma aşamasında olan Serbest Fırka'ya büyük umutların bağlandığı görülmektedir.

Yeni fırkanın Cumhuriyet Halk Fırkasıyla hangi noktalarda birleşeceği, genç Cumhuriyetin kazanımlarına nerelerde bağlı kalacağını gösteren önemli bir haber hemen göze çarpmaktaydı: "Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın sarsılmaz ve değişmez esas umdeleri, Halk Fırkası programının (2-3-4-5) inci maddelerindeki inkılap prensiplerine tamamen tevafuk eder.

Çünkü bunları yalnız Halk Fırkası'nın değil, fakat Türk inkılabı'nın yüksek şiarlarıdır. Yeni fırka idarede, ıslahatta ayrı ve farklı esaslarla tam bir hürriyetperver fırka olacaktır.”⁵⁴

⁵³ Arif Oruç, Muhalefet Fırkası Teşekkül Ederken Biz Ne Düşünüyoruz? **Yarın**, 09.08.1930.

⁵⁴ Halk Fırkasından bahsederken muhabirimizin temas ettiği (2-3-4-5) inci maddeler şunlardır:
Madde 2- Fırka; Türk milletini mevkii itibar ve refaha mütemadiyen yükseltmekte olan ve he türlü istipdatde ve tagallüp idaresi imkânını kapayan yegâne şeklin, Hâkimiyeti Milliyenin en son tekamül merhalesi olan Cumhuriyet olduğunu ve Cumhuriyetin halen ve atiyen her türlü tehlike ve taarruzlardan masun bulundurulmasının en ali bir vazifei milliye ve vataniye bulunduğunu en esaslı bir kanaat gayei siyasiye olarak kabul ilan eder.

Madde 3. – Fırka: İtikadat ve vicdaniyatı siyasetten ve siyasetin mütenevvi ihtilatından kurtararak milletin, siyasi, içtimai iktisadi bilcümle kavanin teşkilat ve ihtiyacatını müspet ve tecrübevi ilim ve fenlerin muasırın medeniyete bahş ve temin ettiği esas ve eşkâle tevfikân tahakkuk ettirmeği, yani devlet ve millet işlerinde din ile dünyayı tamamen birbirinden ayırmayı en mühim esaslarından addeyleyler.

Madde 4. Fırka: milli hâkimiyet ve idarenin taalluk ettiği bütün şubabatı faaliyette halk tarafından ve halk ve faydasını hâkim kılmayı gaye edinmiştir. Kanun nazarında mutlak bir müsavâtı kabul eden ve hiçbir ailenin ve hiçbir sınıfın hiçbir cemaatin, hiçbir ferdin imtiyazlarını tanımayan fertleri halktan ve halkçı olarak kabul eyler.

Bu arada Fethi Bey partinin izleyeceği politikaların içeriğini Yarın muhabirleriyle paylaşmayı sürdürüyordu, çünkü bunun kuracağı partinin politikalarının anlaşılması açısından önemli görmekteydi;

"Teşkil edeceğim Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın çehresi laik ve tam bir cumhuriyettir.

Program

Neşredeceğim program şimdiye kadar emsali çok görülen ve fakat tatbiki hiçbir kıymetleri olmayan uzun vaatler ve nazariyelerle dolu değildir. Ben tamamen ameli ve yalnız müspet hedefler ve işler istihdaf eden bir program hazırladım.

Buhran

Türkiye'de bugün her şeyden evvel iktisadi ve mali buhranla mücadele etmek lazımdır. Memleketi bu müzmin buhran salgınından kurtarmak elzem bir zarurettir.

Memleket dâhilinde iktisadi faaliyetlere yol açmak için düşündüğüm esasların tatbiki tecrübesinden müspet neticelere ulaşacağım. Buna sarsılmaz bir kanaatle emin bulunuyorum.

Prensip itibariyle ben tam bir liberalizme taraftarım.

Kalem ve fikir hürriyetleri programının en başında yer tutacaktır. Vergilerin yeni bir sistemle tarhi lazımdır.

Ticarette dar bir şovenizm istidadını gösteren etatizmin (devletçilik) ben milli refah ile taban tabana zıt olduğuna kaniyim.

Programımı pek yakında Matbuata tevdi edeceğim.

Kati bir itimat ile eminim ki fırka memleketi idare etmek fırsatını elde ettiği gün, mesaimiz tam bir muvaffakiyete ulaşacaktır.

Madde 5. – Fırka: vatandaşlar arasında en kavi rabitanın dil birliği, his birliği, fikir birliği olduğuna kani olarak Türk dilini ve Türk kültürünü bihakkın tamim ve inkişaf ettirmeği ve bütün şubati faaliyette bu esası mevkii itibar ve meriyette bulundurmaya ve vazedilecek kanunların vilayeti ammesini ve her ferde seyyanen tatbikini umdeyi esasiye olarak takrir eder." **Yarın**, 10.08.1930.

Cezri ve geri, vatandaşların serbestisini takyit eden her fikir ve mulâhzadan uzak ve sinirimden kuvvetinden emin olarak mücadelede atılıyorum”⁵⁵.

Türk milleti yeni fırkadan neler bekliyor başlıklı yazısında Arif Oruç özellikle fikir ve basın hürriyetinin sağlanması bunların genişletilmesi değil tatbikin zorunlu olduğunu belirtiyordu;“...Bugün memleketin Fethi Bey’den ve Fırkasından beklediği, bekleyeceği pek çok şeyler vardır: İnsani hukuk, şahsi hürriyet ve masumiyet, müsavat hakkı, matbuat hürriyeti, tefekkür ve kalem serbestisi, içtimai hürriyeti, memuriyet ve iş hürriyeti, adli istiklal, ekseriyete karşı ekalliyette kalacakların hakkı, serbest intihap salahiyeti gibi... Bunlara nazaran, milletin Fethi Beyden beklediği, programının vatandaşlar hukukuna ait olan kısımlarında genişlik değildir. Fethi Bey, onları bihakkın tatbik etmesidir.”⁵⁶

Fethi Bey Yarın gazetesine verdiği mülakatta partinin programının hazır olduğunu ve çok ayrıntılı olmamakla birlikte ulaşılabilir hedefleri içerdiğini belirtiyordu:

“— Program hazırdır. Çarşamba günü efkâr-ı umumiyye arz edeceğim.

Ve sonra şunları ilave etti:

— Gazi hazretlerine yazdığım “Mektup”taki nokta-i nazarlar, programın Hudud-u Esasiyesini tayine kafidir zannederim. Evvelcede söylemişim ve gene tekrar ederim ki program bugün şiddetle his olunan ihtiyaçları tatmin edecek ve mevcut sıkıntılara çare bulacak tedbirleri havi bir tatbikat ve icraat programıdır. Binaenaleyh, kısadır, uzun nazariyelerle dolu değildir.”⁵⁷ Fethi Bey’le yapılan mülakatın devamında Serbest Fırka’ya kimlerin üye olduğunu ve olacağına ilişkinde **Yarın**’nın sorularını şöyle cevaplıyordu:

“— Fırkaya yeni kaydolan var mıdır?

— Kütahya Mebusu Nuri Bey fırkaya ilk intisap eden azadır. Ve aynı zamanda kâtib-i umumiliği de deruhte etmiştir.

Bundan başka Aydın Mebusu Reşit Galip, Erzurum Mebusu Tahsin, İstanbul Mebusu Haydar, Ankara Mebusu Talat Beyler Serbest Cumhuriyet Fırkasına intisap etmişlerdir.

⁵⁵ **Yarın**, 10.08.1930.

⁵⁶ Arif Oruç, Türk Milleti Yeni Fırkadan Neler Bekliyor, **Yarın**, 10.08.1930.

⁵⁷ **Yarın**, 12.08.1930.

Diğer Mebuslar

— Evvelce isimleri sayılan 60 mebus için ne buyurursunuz? Ümit ederim ki onlar da bizim fırkamıza iltihak etsinler.”⁵⁸

Fethi Bey yeni fırkanın mali, hukuki, idari ve çalışma hayatına yönelik izleyeceği politikalarına yönelik bilgiler veriyordu. Yarın gazetesinin yeni fırkaya yönelik olumlu bir kamuoyunun oluşturulmasında son derece etkili olduğu görülmekteydi. Gazetenin tirajının artması bunun göstergesiydi; Fethi Bey yapılan mülakatta güncel konulara ilişkin şunları söylüyordu:

“Para istikrarını tabii buluyor musunuz?

— Parayı tespit etmek demek, parayı altın kıymetine irca etmek demektir. Her hangi bir bankaya götürülürse altın gibi alınır demektir. Avrupa’da da bütün dünya piyasasında da bu böyledir. Bu hususta lazım gelen her türlü tedbirleri almak lazımdır.

— Sarsılmış olan mali itibarımızı takviye için tedbirler almak ister misiniz?

— Milletın hariçte ve dâhildeki itibar-ı malisi memleketin şerefidir. Bu şerefi yükseltip herkesin hükümet hazinesine karşı itimadını takviye etmek en büyük emelimdir.

— Hükümetin bu sene bütçesini toplayacağını ümitvar mısınız?

— Vergi vermediklerinden dolayı hapishaneye girenlerin adetleri ziyade olduğuna göre vergilerin tahammül fevkinde olduğu anlaşılıyor.

— Meclisteki tenkidatınız madde tasrihi şeklinde mi olacaktır?

— Bu bahislerin madde üzerinde olması tabiidir. Bu münakaşaların mahalli cereyanı millet kürsüsü olacaktır.

— Yeni fırkamıza aza kaydederken ne gibi meziyetler arayacaksınız?

— Benim meslekim fikir vadisinden ayrılmamaktır. Ben Cumhuriyetçi ve laik vatandaşların reylerini almak isterim. Cumhuriyetçi ve laik olmak şartıyla herkes fırkaya aza olabilir. Şahıslar beni alakadar etmez.

⁵⁸ Yarın, 12.08.1930.

— Vatandaşlarda hürriyeti efkâr hususunda bir tereddüt vardır. Bu husustaki mütalaanız nedir?

— Bu memlekette herkes Cumhuriyeti takviye etmek ve Demokrasi esasatının kuvvetleştirilmesi için serbestiyle kendi fikrini beyan etmelidir. Bundan sonra kimse hürriyeti efkârdan dolayı muhatap olamaz. Buna kuvvetle eminim.

— Programınızda Maarif siyasetine temas eder bir nokta göremedim. Bugünkü Maarif siyasetini tasrif buyurur musunuz?

— Maarif siyasetimiz Cumhuriyetçi, milliyetçi ve laik bir Maarif siyasetidir ki bu hususta büyük bir farkımız olmayacaktır. Tabii idare ve tatbikat ayrıdır.

— İsfraftan bahis buyuruyorsunuz, israflar yapıldığına kani misiniz?

— Evet, münasip vesilelerle fikrimi izah ettiğim veçhile memleketteki fuzuli israfatın her halde önüne geçilmek için şiddetle mücadele edeceğim.

Memlekette iktisadi varlığı ihya etmek, iktisadi teşebbüslere serbest meydan açmak, hükümetin bu gibi müdahalelerine nihayet vermek lazımdır.

Dolayısıyla iktisadi sahada iş bulacak ve kazanacak vatandaşlar hükümet kapısına muhtaç olmaktan kurtulurlar. Ve hükümete borçlarını kolay kolay, seve seve öderler.

— Şimendifer siyasetine muarız mısınız?

— Açık, söyleyeyim ki, memlekete şimendifer yapılmasın diyen yoktur. Şimendifer yapılmalıdır.

Fakat fazla masraflar tenkih edilmeli ve masraflar itidal-i malimizi tecavüz etmemelidir. Bunun yükünü ve bilhassa bunlardan istifade edecek gelecek nesillere taksim ve tahmil etmek vesaitini aramak lazımdır⁵⁹

Fethi Bey'in bu mülakatında ortaya çıkan sonuç, Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın siyasal alanda demokrasiyi, ekonomik alanda liberalizmi, eğitim alanında ise laik ve miliyetçi bir temelde politikalar izleyeceğini gösteriyor.

⁵⁹ Yarım, 14.08.1930.

Yeni partinin hızla örgütlendiğine ilişkin haberler gazetenin manşetlerini kaplamaya başlamıştı. Partiye yönelik ortaya çıkan yoğun ilgi karşısında Fethi Bey **Yarın** gazetesi'ne şu telgrafi gönderdi:

“Atideki satırların gazetenizde neşrini rica ederim: Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın teşekkülü haberinin ilânı ile beraber birçok taraflardan halkımızın muhtelif sınıflarına mensup yüzlerce vatandaştan siyasî prensiplerimizin kabul ve hüsnü telâkki edildiğine dair tebrik telgraf ve mektupları almaktayım. Fırkamızın teşekkül maksadının şahsiyattan külliye ari ve sırf vatan ihtiyacı ve menfaati uğruna makul mücadelede bulunacağına kanaatle bize emniyet ve teveccüh ederek fikir birliği gösteren zevatın kâffesine ayrı ayrı teşekkürler olunur. Bu teşekkürümü meşgalemizin çokluğundan ve bazı zevatın adreslerinin malûm bulunmamasından şimdilik münferit cevaplarla takdim edemediğimden mazur görülmeğliğimi rica ederim. Bu arkadaşların bize asıl müzaheret vazifelerini kanunî mevsimi halûlünde reylerle göstermeleri de bilhassa temenni olunur.”

Ali Fethi Serbest Cumhuriyet Fırkası Lideri⁶⁰

Bu arada Yarın Gazetesi giderek Serbest Fırka'nın sözcüsü konumuna geliyordu. Bu durum özellikle Serbest Fırka'nın önemli isimlerinden Ahmet Ağaoğlu'nu rahatsız etmekteydi. Ona göre Arif Oruç tutarlı biri değildi ve çıkardığı gazetenin partinin yayın organıymış gibi davranmasını, Fethi Bey'in **Yarın**'a dememeçler vermesini eleştiriyordu:

“Bu zat (Arif Oruç) Gazi'yi ve Gazi'nin yakın adamlarını okşamakla beraber İsmet Paşa'ya ve Halk Fırkası'na aleyhtarlık ediyor, bezen tenkitlerde pek ileriye gidiyordu (...) Ben Fethi Bey'i hususi ve Fırkanın organı olacak bir gazete çıkarmak için sıkıştırıyordum. Fethi Bey kaçınıyordu. Fakat aynı zamanda da Oruç'la bensiz görüşüyordu, beyanatta bulunuyordu.”⁶¹

Ahmet Ağaoğlu'na göre Arif Oruç'un tutumu samimiyetten uzaktı. Ne varki bu itirazlar pek işe yaramadı sonraki süreçte Fethi Bey **Yarın** gazetesine mülakatlar vermeyi sürdürdü.

Serbest Cumhuriyet Fırkasının, İstanbul merkezinin açıldığı haberi binanın resmi ile birlikte veriliyordu: "Yeni fırka şehrimizde teşkilâta başlamıştır. Bu teşkilât için merkez

⁶⁰ **Yarın**, 15.08.1930.

⁶¹ Ahmet Ağaoğlu, **a.g.e.**, s. 44.

olarak Galata'da Voyvoda caddesinde Nazlı Han'ın birinci katı tutulmuştur. İleride İstanbul, Beyoğlu cihetlerinde de birer bina tutulacaktır. Fırka şimdilik, Halk Fırkası'nın yaptığı gibi kaza ve nahiyelerde şube açmayacaktır. İleride lüzum görülürse buna teşebbüs edilecektir.

Fırka teşkilatında Fethi Bey'e yardım etmek üzere umumî kâtip Kütahya mebusu Nuri Bey şehrimize gelmiştir. Aldığımız malûmata göre Serbest Cumhuriyet Fırkası bu ayın 23'ünden itibaren aza kaydına başlanacaktır.”⁶² Mustafa Kemal Serbest Fırkayı kurmaya karar verdiğine Fethi Bey ve Ahmet Ağaoğlu'nun yanı sıra; “yeni kurulan partiye verdiği ikinci kişi ise çocukluk arkadaşı Nuri Conker'dir Nuri Conker'le Gazi'nin arkadaşlığı Fethi Bey'den de köklüdür”⁶³ Fethi Bey'de 11 Ağustos 1930 akşamı sofrada Gazi'nin: “Bilmem fırka lideri ne diyecek, fakat ben Nuri Bey'i Katibi Umumiliğe münasip görüyorum”⁶⁴ dediğini belirtir.

İstanbul merkezinin açılmasından sonra, Serbest Fırka'nın Türkiye'nin diğer büyük illeri olan İzmir, Adana, Trabzon, Konya, Ankara ve Bursa'da da teşkilatlanmaya başlayacağı, Fethi Bey tarafından gazete aracılığıyla kamuoyuna duyurulmaktaydı.

İstanbul merkezinin açılması ve gördüğü yoğun ilgi iki gün sonra gazetede partinin kurucularından olan Gazi'nin kız kardeşi Makbule Hanımın fotoğrafıyla birlikte veriliyordu. Mustafa Kemal'in kız kardeşini Serbest Fırka'ya vermesi daha çok Fethi Bey ve diğer kurucuların tereddütlerini gidermek içindir. Çünkü Mustafa Kemal'in Cumhuriyet Halk Fırkası'nın kurucusu olması, yeni partinin buna karşı kurulmuş olması çekince yaratmaktaydı. Yeni fırkaya yönelik ortaya çıkan yoğun ilgi gazeteye şöyle yansımaktaydı:

"Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın Nazlı Han'daki merkezi dün hergünkünden daha fazla kalabalıktı. Girip çıkanlar daha çoktu. Düne kadar fırkaya müracaat edenlerin adedini tahkik ettik. Ardahan mebusu Tahsin Bey şu adedi söyledi: 5000...

Bundan başka şimdiye kadar fırkaya ferdi müracaatlar olunurken dün toplu müracaatlar da başlamıştı. Bunlardan biri İstanbul'a ait bir tüccar grubuydu. Gelen tüccarlar bugünkü ticaret hayatının sırf adaletsizliği yüzünden öldüğünü bildirmişler ve

⁶² Yarım, 17.08.1930.

⁶³ Tefik Çavdar, Serbest Fırka, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, İstanbul 1983, C.VIII. s. 2052.

⁶⁴ Osman Okyar, Mehmet Seyitdanlıoğlu, **a.g.e.**, s.150.

kendi vaziyetlerini izah etmişlerdir. Bundan sonra tüccarlar yeni fırkaya gireceklerini bildirmişlerdir. Fırkanın şimdiki merkezi müsait olmadığından Majik sineması ittisalindeki bina alınmıştır. Yakında merkez nakledilecektir. Dün fırkaca fırkaya aza kabul günü de taayyün etmiştir.”⁶⁵

Hiç kuşkusuz bu yoğun ilginin temelinde yaşanan ekonomik krizin çok büyük etkisi vardı. Bu etki halkta hükümete karşı bir öfkeyi Serbest Fırka’ya ise sempatiyi artırıyordu.

Partiye katılımlar giderek artıyordu. Gazetenin haberine göre katılanların sayısı on bini geçiyordu özellikle doktorluk ve avukatlık gibi meslek gruplarından kişilerin partiye daha çok katıldıkları ifade ediliyordu:

“Dün de yeni fırkaya gerek şehir dâhilinden, gerekse Anadolu’dan birçok telgraflar gelmiştir.

Sürmene, Iğın, Mihalıçcık, Kalecik, Niğde, Tarsus, Samsun, Kütahya, Kadı dağı, Bilecik, Çankırı, Bandırma, Kırkağaç, Karaköse.

Gelen bu telgraflar aşağı yukarı mealen hep birbirine benziyordu. Bunun için bunlardan bir tanesini istinsah ettik. Mesela bunlardan Sürmene’den 40, 50 imza ile gelen iltihak telgrafında şu cümleler vardı.

Serbest Cumhuriyet Fırkası Reisi Fethi Beyfendi,

Vatanın ve milletin menfaat ve haklarını salim esaslarla temin edecek bir fırka vücuda getireceğinizi gazete sütunlarında derin bir alâka ile takip ettiğimiz gibi bu meyanda Gazi Hazretlerine yazdığınız mektup dahi yeni fırkanın gaye ve ana hatlarını sarıh bir surette göstermek itibariyle alâka ve meclubiyetimizi bir kat arttırmıştır.

Bu kıymetli teşebbüsünüzden dolayı zatîlilerini tebrik ederken, Serbest Cumhuriyet Fırkası’nın kasabamızda bir an evvel teşkilâtına sabırsızlıkla intizar etmekte olduğumuzu sonsuz hürmetlerimizle arz eyeriz efendim.”⁶⁶ Ertesi gün gazete Nuri Bey imzasıyla Serbest Cumhuriyet Fırkasına girmek isteyenlere ilişkin şu haberi yazdı:

“Fırkamıza aza yazılmak arzusunda bulunanların imza edecekleri formül olmak üzere gazetelerin neşrettikleri şekil doğru ise de, bunun el yazısı ile şimdiden yazılıp

⁶⁵ Yarın, 19.08.1930.

⁶⁶ Yarın, 20.08.1930.

merkeze gönderilmesi münasip değildir. Azalık taahhütnamesi olarak icap eden varakalar tabettirilmekte olduğundan, şimdye kadar el yazısıyla gönderilmiş olanların matbu varakalarla tebdili icap edeceği tebliğ olunur.

Serbest Cumhuriyet Fırkası Kâtibi Umumîsi M. Nuri⁶⁷

Serbest Fırka'nın giderek büyümesi taraftar sayısının artması gazetenin manşetini kaplıyordu, özellikle Cumhuriyet Halk Fırkası'ndan yoğun bir biçimde kopmaların olduğu ve bu kopmaların da Serbest Fırka'da toplandığı görülüyordu. Gazetenin aktardığına göre Serbest Cumhuriyet Fırkası'na kadınların da büyük ilgi gösterdiği anlaşılmakta.

Arif Oruç Tek bir zümrenin tahakkümü memleketi mutlak bir çıkmaza sürükleyecekti cümlesi ile başlayan yazısında Serbest Fırkaya olan katılımların kendisinde yarattığı heyecandan söz edip şu değerlendirmeyi yapmaktaydı: “Yeni firkanın teşekkülü Türkiye vatandaşları arasında büyük bir hassasiyet, samimi bir alâka uyandırmıştır. Anavatanın her tarafından Serbest Cumhuriyet Fırkası liderine çekilen telgraflar çok iyi tesirlerin isabetini göstermektedir. Bu alâkalar da gösteriyor ki Serbest Cumhuriyet Fırkası çok çabuk büyüyecek, genişleyecek Türkiye’de esaslı, kuvvetli, meşru yollarda yürüyen temiz bir teşekkül olarak kendisini gösterebilecektir. Bu itibarla Cumhuriyet Halk Fırkası erkânının ve bu teşekküle mensup gazetelerin son günlerde bazı vesilelerle göstermekte oldukları telâş ve asabiyet de yeni firkanın lehine kaydedilmek lâzım gelen hayırlı emarelerdendir. Hatta hükümet gazeteleri şimdiden yeni firka aleyhine nahoş propagandalarda bulunmaktadır. Bilvesile geçengünde yazmış olduğumuz gibi, bu refiklerimizin ileriye görmekte oldukları mütalaalar kendi firka ve hükümetleri lehine hüsnü tesir yapmaktan çok uzak bulunuyor. Bilakis yapılan propagandalar kendi telakkilerindeki samimiyetsizliği göstermiş oluyor. Serbest Cumhuriyet Fırkası herhangi bir hususi maksatla teessüs etmiş değildir, firkanın teşkiline sebep doğrudan doğruya memleketin idaresi etrafında yapılan ve yapılmakta olan hataların tekerrürüne meydan vermemek, vatandaşlar arasında gittikçe çoğalan, günden güne artan şikâyetlerin önüne geçmek daha açıkçası memleketin vatandaşlar namına elbirliği ile idaresi demek olan cumhuriyete yakışacak bir İdare teessüsüne hadim olmaktır. Çok temiz emeller ve gayelerle teessüs eden yeni firka Halk Fırkası erkânının bilvasıta kendi gazetelerine aksettirdikleri gibi bir zaman cumhuriyet faziletini kavramamış, laik olmayan

⁶⁷ Yarın, 21.08.1930.

her hangi sağ fikirli adamların kendisine muzaheretlerinden bir fayda beklemiyor. Bu bilakis son zamanlarda ekseriyet temin etmeye alışan Halk Fırkası Şubelerinin tevessül ettikleri bir şeydir. Hal ve hakikat böyle olmasaydı Serbest Cumhuriyet Fırkası kendisine vaki olan binlerce müracaatlara karşı bilâtetkik kapılarını ve defterlerini açar, harıl harıl esami kaydederek imzalar toplar muarızlarına muaheze vesileleri verirdi. Yeni Fırkayı tesis edenler her hususta hassas bulunuyorlar. Bazılarının iddia etmek istedikleri gibi değil, fakat gençliğe, münevverlere kendini bilen aklı başında Cumhuriyetçi vatandaşlara geniş, selâmetli ve çıkar yolu göstermek gayesiyle sükûnet içinde telâşsız çalışıyorlar. Esasen memleketin Şu Şekilde Őuurlaşmış bir teşekküle çoktan ihtiyacı vardı. Vatandaşlar senelerden beri idaresizlik içinde bunalmışlar, çok elim vaziyetlere düşmüşlerdi. Millet Meclisi çok muhterem zevattan mürekkep olmakla beraber boş vakit İsmet Paşa'nın dar fırka nizamları Meclisi harekete getiremiyor, daha ziyade memleket meselelerinin münakaşasından mahrum bırakıyordu. Hâlbuki demokrat olduğu iddia edilen bir idarede ekseriyet namına bir zümrenin tahakkuku bir gün memleketi mutlak bir çıkmaza sürüklemek mukadder olacaktı. Nitekim böyle olmuş değilse de olmaya maruz kalındığu inkâr edilemeyecek bir emri vakidir. İşte bu hakikatleri en anlayan, tamamen hisseden vatandaşlar bu nokta-i nazarların, Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın teşekkülünü hararetili memnuniyetle karşılamışlardır. Millet Meclisinde iki fikranın bulunması vatana taalluk eden işlerin elbirliğu ile idaresini tanzim ederek hür bir yolda gitmenin önüne geçmeğe çalışacaktır, bu muhakkaktır. Memleketin ve vatandaşların bundan sonrası için kendilerini kendi idareleri hilâfına idareye salâhiyet vermemeleri Mustafa Kemal'in yarattığu inkılâp icabetindedir. Milleti kazanan onun muhabbetine, itimadına laik bulunan idarelerin teessüsü en makul ve en meşru yollardan gidilmesini teyit eder, istiklâl için çıkar yol da budur.”⁶⁸

Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kurulması ile dönemin Türkiye'sinde artık bazı şeylerin değişmeye başladığu Arif Oruç'tan aktardığımız uzunca yazısı bunun ipuçlarını vermektedir. Ne varki halkın farklı fikirlerin tartışılması gibi siyasal olgunluğa sahip olup olmadığını ise gelişmeler gösterecekti.

⁶⁸ Arif Oruç, Hakikat Budur, **Yarın**, 22.08.1930.

1.2. SERBEST CUMHURİYET FIRKASI'NIN POLİTİKALARI

Serbest Fırka kurulduğunda yalnızca muhalefet partisi olarak mı kalacak yoksa iktidara geçmek gibi bir amacı olacak mı? konusu hiç kuşkusuz merak ediliyordu. Fethi Bey 23 Ağustos 1930'da Yarın'la yaptığı mülakatta bu konuda ve partinin izleyeceği diğer politikalar hakkında önemli bilgiler veriyordu:

“— Ben Türk camiasını tarihin seyrine uyduran Gazi'nin büyük inkılâbına ve bu inkılâbın tahakkuk ettirdiği muazzam eserlere en ön safta taraftar ve muzahir olanlardanım. Benim iddiam şudur: “Mevki-i iktidarda bulunan hükümetin malî ve iktisadi sahada takip ettiği yanlış siyaset, bugünkü sıkıntılı vaziyeti ihdas etmiştir. Yani, hükümetin, yedi seneden beri attığı her adım, memleketi merhale merhale iktisadî bir çıkmaza sokmuştur.

Ebediyen iktisadî bir çıkmaz içinde bocalayıp kalamayız. Bu günkü sıkıntılı vaziyetten bizi kurtaracak çareleri aramak ve düşünmek lâzımdır. Neşrettiğim program bilhassa bu gayeye matuftur.

— Vergi sistemi berbatır. Cumhuriyet ve Cumhuriyetin hakikî prensiplerine merbut olan gençler –ki istikbalde cumhuriyetin temeli ve varisi olacaklardır- istiyoruz ki onlar Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın etrafında toplansınlar! Hükümet halkı hiç düşünmüyor... Köylüyü, atıl bir hale getiren yüksek vergiler, şehirlerde daha garip tezahürler gösteriyor. Boş arsalardan, kiraya verilmeyen evlerden bile vergi alınıyor. Yani hükümet halkın sermayesine el uzatıyor... Bunun neticeleri göz önündedir. Arsa sahipleri, yok yere vergi vermemek için mülkiyet haklarından feragat ediyorlar ve boş kalan evler, birer birer yıkılıyor. Halkı hapsederek vergi toplamak bir marifet midir?”⁶⁹

Fethi Bey Türkiye'nin içinde bulunduğu durumu halkın hükümetten beklentileri ve hükümetin bilinenin dışında herhangi bir çareye başvurmamasını eleştirerek iktidara geçme konusunda da Yarın'nın sorularını şöyle cevaplıyordu:

“— Efkâr-ı umumiyede ufak bir tereddüt vardır. Zat-ı âlileri, bir müddet evvel, bir vesile ile “Biz her yere girmeyeceğiz, her yerde teşkilât yapmayacağız” şeklinde bir nokta-i nazar dermeyan etmişlerdi. Bu esas, halk arasında “Serbest Cumhuriyet Fırkası teşkilât

⁶⁹ Yarın, 23.08.1930

yapmayacaktır” suretinde bir endişeyi mucip olmuştur.Bu mevzu üzerinde bizi tenvir eder misiniz?

— Serbest Cumhuriyet Fırkası Cumhuriyetin inkişaf ve takviyesini istihdaf eden bir teşekküldür. Programımız bu gayeyi göz önünde canlandırıyor. Böyle bir endişe ile ortaya atılan siyasî bir fırka elbette ki teşkilât yapacak ve bu teşkilâtı adım adım genişletecek, tevsî edecektir.Memleketin her tarafında, geniş halk kitleleri arasına kök salacağız. Fırka her gün biraz daha kuvvetlenecek ve temel sağlamlaşacaktır.

Evet, iktidar mevkiine geçeceğiz... İlk fırsatta ve... En kısa zamanda...⁷⁰

Bu mülakatan Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın artık yalnızca hükümet politikalarını eleştiren değil aynı zamanda iktidara geçmeyi de hedefleyen bir parti olduğu ortaya çıkıyor.

1930'ların Türkiye'sinde kadınların siyasete katılmaları veya desteklenmeleri çağdaşlaşma açısından hayati bir öneme sahipti. 1927'de yapılan nüfus sayımlarına göre,13.648.270 olan toplam ülke nüfusunun 7.084.31 kadınlar oluşturuyordu.⁷¹ Gazi açısından da bu son derece önemliydi. Serbest Fırkanın kurucuları arasında Gazi'nin kız kardeşinin bulunması bunun bir göstergesiydi. Fethi Bey de **Yarın** gazetesi muhabirine yeni partinin izleyeceği kadın politikası hakkında görüşlerini şöyle belirtiyordu:

“-Fırka kadın azayı faaliyetine ne dereceye kadar karıştıracak?

— Bu mesele kadınlarımızın kabiliyetine, istidatlarına ve görebilecekleri hizmetlerin takdirine bağlı bir keyfiyettir. Prensip olarak henüz bir şey tespit edilmemiştir. Kadınlarımızda istidat ve herhangi vazifeyi ifaya kabiliyet görürsek bu kabiliyetinden elbette istifade edeceğiz. Bazı zevatın odaya girip çıkmasına ve kendisine mütemadiyen bir şeyler sormasına rağmen konuşmakta devam ettik.

— Sizce Türk kadınlarına siyasî hakların verilmesi artık bir zaruret midir? Yoksa ona bu hakların verilmesini isteyen fırka ona her medenî insanın memleket ahvalinden mesul olduğunu anlatmağa ve bu fikrin onda inkişafına yardım etmeğe sebep olsun diye mi düşünüyor?

— Bunun her ikisi de varittir.

⁷⁰ **Yarın**, 23.08.1930.

⁷¹ DİE, **Türkiye'de Toplumsal Ve Ekonomik Gelişmenin 50 Yılı**, Ankara, 1973 s.78.

— Kadın memleket menfaatine hizmet eden bir vatandaş olmak için en çok hangi sahada faaliyet göstermelidir?

— Kadınlarımızdan en çok çocuk yetiştirmek ve ailelerde tasarruf hissini uyandırmak ve takviye etmek hususlarında büyük hizmetler bekleriz. Memleket için onların ilmî ve içtimaî kabiliyetlerinden istifade etmek ise elbette ki en ön safta yer tutan düşüncelerimizdendir. Fakat kadın en evvel aile kadını olmalıdır.

-Türk kadını siyasî haklarına malik olup intihap edilinceye kadar kendi lisanîyle söyleyemeyecektir. Bunun için istek ve eksiklerini tespit edip fırkaya müracaat eden kadınların söylediklerini fırka mebusları dinleyecek ve bu şeyler fırka prensiplerine muhalif gelmediği takdirde millet Meclisinde onları müdafaa edecek mi?

— İstedikleri şeyler prensiplerimize mugayir olmadığı takdirde elbette.

— Memlekette bütün dünya feminist prensiplerini kabul edecek ve feminizmin esas noktaları üzerinden ciddî surette çalışacak bir kadın teşekkülünün vücudu lâzım mıdır?

— Elbette! Böyle bir teşekkülü ben, memleket için büyük bir terakki addederim.”⁷² Fethi Bey’in bu açıklamaları kadınların da Serbest Cumhuriyet Fırkası’nda görev alabileceklerinin ilk işaretleridir.

Serbest Fırkanın gayri müslim azınlıklara ilişkin izleyeceği politikaların ne şekilde olacağı da tartışılıyordu. Fethi Bey’in bu konudaki görüşleri gazeteye şu şekilde yansımaktaydı:

“Serbest Cumhuriyet Fırkası Lideri Fethi Bey, bugün Ermeni gazeteleri muharrirlerini kabul etti. Şu beyanatta bulundu: Irki ekalliyetlere mensup vatandaşlar mebus olmak hakkına maliktirler!

— Programımızı gördünüz zannederim. Biz en başta yer tutan siyasi umdemizde Türkiye vatandaşlarına bilâkaydüşart ve bila istisna her türlü hürriyet ve masuniyetin tatbikini istiyoruz. Bundan maksat, vatandaşlar arasında ayrılık gözetmemek ve vicdani bilcümle hürriyetleri tatbikat sahasına sokmaktır. Ekalliyetlerin her sahada teşrik-i mesaisine ve bunu temine taraftarım.

⁷² **Yarın**, 24.08.1930.

Hürriyet mefhumunun tam manasıyla teessüsüne taraftar olanlar için, bundan daha tabii ne olabilir?

Devlet ve din işlerini birbirinden ayırdığım için tam bir müsevât tatbik etmek istiyorum. Irki ekalliyetlere mensup vatandaşlar içinden, meşru bir şekilde mebus intihap edilenler elbette Büyük Millet Meclisine girebilirler.⁷³

Basın da kısa bir süre sonra Serbest Fırka konusunda ikiye bölünmüştü. Bunlardan en çok öne çıkanı Yarın ve İnkılap gazeteleriydi. Yarın gazetesi, Fethi Bey'in, İnkılap gazetesi ise İsmet Paşa'nın adeta sözcülüğünü yapmaktaydılar. Arif Oruç İnkılâp gazetesi sahibi Ali Naci'yi İsmet Paşa'dan Ziraat Bankası aracılığıyla 35.000 lira rüşvet almakla, Ali Naci ise Arif Oruç'u Çerkez Ethem'in adamı ve İstiklal Mahkemelerinde yargılandığı için tescilli vatan haini olarak suçluyordu. Son Posta ise Serbest Fırka'ya Cumhuriyet ve Milliyet gazeteleri de hükümete meyilliydiler. Örneğin Ahmet Ağaoğlu yazılarını Son Posta'da yayınlamaktaydı. Bu arada Cumhuriyet gazetesi Serbest Cumhuriyet Fırkası önünde bir sarıklının resmini basarak Serbest Fırkanın irtica yanlısı kişilerin mekânı haline geldiği havasını yaratıyordu. Fethi Bey bu resim üzerine şu beyanata bulundu;

“— Cumhuriyet Gazetesi bir resim neşrederek Serbest Cumhuriyet Fırkası binasına sarıklı bir efendinin girdiğini tasvir etmiş ve altına ‘Sarıklı efendi’ firkadan çıkarken cümlesini koymuştur. Evvelâ şurasını kat’iyyen tasrih edelim ki böyle sarıklı bir efendi firkamıza ne girmiş ne de çıkmıştır.

Fırkamızın maksadı başka hür ve serbest memleketlerde olduğu gibi Türk milletinin şahsiyetinde tecelli etmiş ve etmektedir. Anarşiye dökülmeksizin namuslu, şerefli ve temkinli müteakilden birbirini murakabe eden iki fırkanın yan yana yaşayabileceğini ispat etmek ve bu vesile ile bütün medeni milletlere Türk milletinin tam manasıyla hür ve serbest olduğunu göstermektir. Memleketin âli menfaatlerini mutazammın olan bu fırkayı tebcil etmek bütün vatandaşlar için; herhangi firkaya mensup olursa olsunlar bir vecibe değil mi?⁷⁴

Yarın gazetesi ve Serbest cumhuriyet Fırkası ilişkisi de tartışma konusu olmaya başlamıştı, tartışmalar özellikle Yarın'ın Serbest Fırkanın resmi yayın organı olduğu şeklindeydi. Yarın bu konuda ilk sayfadan şu yazıyı verdi: "Birkaç günden beri, İstanbul'da

⁷³ Yarın, 14.08.1930.

⁷⁴ Yarın, 29.08.1930.

intişar eden gazetelere Yarın gazetesinin, vaziyeti merak olmuştur. Bu gazeteler, ikide birde, gazetemizin Serbest Cumhuriyet Fırkasına karşı olan vaziyetini ima etmeğe çalışmakta, bu suretle de, Fırka ile Yarın arasında bir mesele ihdas etmeğe yeltenmektedirler. Gazetemiz Serbest Cumhuriyet Fırkası prensiplerini tamamen kabul etmiş, benimsemiştir. Daha açık söylemek lâzım gelirse, Yarın'ın vaziyetiyle nedense ziyadece meşgul olmağa lüzum gören refiklerimize ilân edelim ki: Biz tam sekiz aydan beri yaptığımız mücadele ile Serbest Cumhuriyet Fırkası prensipleri arasında zerre kadar fark ve ayrılık görmüş, hissetmiş olsaydık bu fırkayı ve mefkûrelerini bütün varlığımızla kavramakta bir parça tercih eder, mütereddit bulunurduk.

Vaziyet tamamen bu merkezdedir. Karşı tarafa mensup muhterem refikimizin bu husustaki şüphelerini gidermiş olduğumuz için kendimizi bahtiyar addediyoruz. Yarın'ın vaziyetiyle bu kadar ziyade alâkadar olmak lütfünde bulunan gazetelere tekrar ve çok açık olarak söylüyoruz:

Yarın, Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın prensiplerini terviç için kudreti yettiği kadar kalemen, fikren çalışmıştır. Ve fırka mesleğini bozmadığı takdirde çalışmakta devam edecek. Dün bu meselenin kökünden halli için Serbest Cumhuriyet Fırkası Lideri muhterem Ali Fethi Beyefendinin son bir tavzihlerine lüzum hissettik.

Lidere şu suali sorduk:

— Fırkanızda gazetemizin vaziyeti hakkında her nedense bazı dedikodular çıkarılıyor. Siz ne buyuruyorsunuz?

Bir fotoğraflarını Başmuharririmiz namına imzalayıp hediye etmek lütfünde bulunan muhterem Lider aynen şu cevabı verdiler:

— Siz de bilirsiniz ki, fırkamızın resmî organı henüz yoktur.

Fırkanın prensiplerini kabul edenlerin, bu prensipleri terviç için, kalemen ve fikren çalışmaları en tabii bir hakk-ı siyasidir.

Bu hakkını istimal edenler arasında Yarın gazetesini görmekteyim.

Fırkanın mefkûresi etrafında sebketmiş ve sebkedecek hizmetlerine, Fırka Lideri sıfatıyla bittabi müteşekkir kalacağım!

ümit ederiz ki, muhterem refiklerimiz bundan sonrası için Yarın'ın vaziyetini ve Serbest Cumhuriyet Fırkası ile olan münasebetinin şeklini açıkça öğrenmiş olacaklardır.⁷⁵

Yarın'ın yaptığı bu açıklamalar hükümet yanlısı gazetelerin yaptığı baskıların bir sonucu olarak görülmelidir.

1.3. EKONOMİK KRİZ ETRAFINDA YAPILAN TARTIŞMALARIN GAZETEYE YANSIMASI

Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kurulmasından sonra yaşanan ekonomik krizin etkileri de giderek daha belirginleşiyordu. Böyle bir ortamda hükümet politikalarını eleştirmek en kolay işlerden biriydi. Gazetenin aktardığına göre krizin boyutları dayanma sınırlarını zorlamaktaydı. Arif Oruç Köşesinde hükümetin yaklaşan krizle ilgili yeterli ve zamanında önlem almadığını oysa diğer devletlerin önlemlerini geliştirerek krizin etkilerini hafiflettiğini belirterek şunları yazmaktaydı:

“İstanbul'da ticaret işleri tamamen durmuş bir haldedir. Buradaki muamelelerin, yalnız buğdaya inhisar ettiği teessüfle haber alınıyor. Hatta Ticaret Borsası varidatı, son günlerde endişe edilecek kadar azalmıştır. Afyon, tiftik, yapağı alışı durmuş gibidir. Bilhassa afyon ihracatı yok gibidir. İşten anlayanlar, yalnız afyon yüzünden, bu sene memlekete 8 milyon lira noksan gireceğinde müttefiktirler. En geniş tutulan tahmini hesaplara göre, ancak 2 milyon liralık afyon satılabileceği anlaşılıyor.

Hâlbuki geçen seneler, yalnız afyondan memlekete 10 milyon liraya yakın para giriyordu. Tiftik, yapağı alım satımı da geçen senelerle ölçülemeyecek derecede ölgündür. Tiftik fiyatları 1929 senesine nazaran, yüzde 40 düşmüş olduğu halde, gene müşteri bulunmamaktadır.

Görülüyor ki: Mallarımız satılamamakta, hele hariçten Türk malına istek gösterilmemektedir. Vaziyet zannedildiğinden, tahmin olunduğundan çok daha tehlikelidir.

Ortadaki buhranın sebeplerini araştıranlar, muamele durgunluğunu doğrudan doğruya dünya piyasasındaki isteksizliğe, bütün dünyadaki istihsal bolluğuna ve saireye atfetmektedirler.

⁷⁵ Yarın, 02.09.1930.

Bu iddiaların bütün bütün boş olduğu tahmin edilemez. Belki de, dünyada bir istihlâk buhranı vardır. Fakat bütün devletler aldıkları müspet, faydalı tedbirlerle tehlikeyi hafifletmişler, birçoğları, tebaalarını daha ziyade çalışmağa sevkedecek, nizamlar, tedbirler hazırlamışlardır.

Bize gelince: Hükümet taraftarlığı ile geçinenler, tehlikeyi ehemmiyetsiz dayandıkları fayda gördükleri hükümeti de, mazur göstermek için, Türkiye'deki ticari karışıklığı, ticaret işleriyle uğraşan vatandaşların sırtlarına yüklemeye çalışmaktadırlar.”⁷⁶

İsmet Paşa hükümetinin Sivas demiryolu yapımı ile ilgili yaptığı harcamaların bütçeye getirdiği yük tartışma konusu olmaya başlamıştı. Aslında Osmanlı'da iç pazarın oluşmasının önündeki en büyük engellerden birisi de ticareti kolaylaştıracak yolların yeterli olmamasıdır. Örneğin İstanbul'un beslenmesi büyük bir sorundu. Çünkü; “ülkenin diğer bölgeleriyle ekonomik faaliyetleri fevkalade sınırlı idi. Büyük bir hububat alanı olan İç Anadolu'dan İstanbul'a buğday nakletmek, New York'tan ithal etmekten %75 daha ucuzdu.”⁷⁷ Bu durum Cumhuriyet hükümetlerinin önündeki sorunlardan biri olmayı sürdürdü. Fakat o dönemde yapılan araştırmalar sonucunda “Türkiye'nin doğal yapısına en uygun düşen taşıt aracı trendir. Yapılması pahalıdır. Ancak, işletme masrafı çok azdır. Dışarıya bağımlı değildir.”⁷⁸

Cumhuriyet döneminde bu konuda önemli başarılar imza atıldığı bilinmektedir. Fakat İsmet Paşa'nın yaptığı Sivas demiryolu yapımı ekonomik krize denk gelmesi tartışmaları da beraberinde getiriyordu. Arif Oruç köşesinde biraz alaycı tavırla; “Merhum Abdülaziz Han devrinde Mahmut Nedim Paşa bile bu derece gamsızca borçlanmamıştı”.⁷⁹ diye yazmaktaydı. İsmet Paşa'nın Sivas'ta yaptığı meşhur konuşma özetle şunlara değiniyordu: “(...) Eğer Ankara- Erzurum demiryolu mevcut olsaydı Avrupanın Sakarya seferine girmesi şüpheli olurdu. Çünkü Ankara'ya gelip demiryolları hâkim olduktan sonra modern, milli bir devlet kurmak davasını haykıran Büyük Millet Meclisi'ni, arabadan ve heybeden başka bir vasıta-i nakliyesi olmayan bir aşiret halinde getireceğini zannediyordu.

⁷⁶ Arif Oruç, Niçin? Neden? **Yarım**, 21.08.1930.

⁷⁷ Korkut Boratav, **Türkiye İktisat Tarihi**, İstanbul, 1988, s.19.

⁷⁸ Ahmet Mumcu, **Türk Devriminin Temelleri ve Gelişimi**, İstanbul 1994, s.158.

⁷⁹ Arif Oruç, Sivas Bağlarında Düdük İşitilecekmiş, **Yarım**, 13.08.1930.

Sabittir ki, İzmir'in servet ve emniyetinin her tehlikeden azade olmasının başlıca vasıtası, Sivas'ının yirmi dört saat sonra İzmir'i müdafaa edecek bir imkâna malik bulunmasile tahakkuk edebilir.

Yedi senedenberi ilerliyoruz ancak Sivas'a geldik, hudutlarımıza varmak için daha bir o kadar yürümeğe mecburuz.

Millete devlet için şimendifer ihtiyacı milli vahdet, milli müdafaa ve milli siyaset mes'elesi asırların muhasalası olan milli istiklâlin muhafazası mes'elesidir...

Sıvasa gelmek için işte bu kadar tenkit edilen masraf ve sıkıntılar iktihamile beraber yedi sene geçti. Hudutlara varmak için belki bir yedi sene daha geçecektir. Bu kadar isticlal ve telaşımızla ancak onbeş senede hallonulabilecek bir mes'elenin daha kaç sene sürüncemeye tahammülü olduğunu kim, hangi cesaretle ve neye güvenerek iddia edebilirler?

Ben Lozan'dan şu müşahede ile döndüm. Türk milletinin askeri ve siyasi sahalarda kazandığı muvaffakiyetlerin bahşettiği milli haklar teslim olundu. Fakat Avrupa mahrum edildiği bütün imtiyazları Türk milletinin geçireceği mali buhranlar sayesinde kâmilten istirdat etmek ümidinden idi. Bu bir tahmin değildir. Bu sözler, en salâhiyet tar ağızlardan benim yüzüme karşı söylenmiş açık fikirlerdir.

(...) Hatlar pahalı yapılmış, bu iddiada bulunanlar yanlış malûmat almışlar, eksik tetkikat yapmışlardır. Henüz inşaat halinde bulunan bir işin kat'i hesabı söylenemez, fakat şimdiye kadar bu Sivas hatlarının masrafları kilometre başına 70-75 bin lira tahmin olunuyor ki emsali hatlarda bütün şirketlerin yaptığından daha ucuzdur.

Türkiye, yedi sene evvel mevcudiyeti için bütün dünyayı hayrette bırakan Türkiye'den, bugün lâakal iki misli daha kuvvetlidir."⁸⁰

Ertesi gün Arif Oruç İsmet Paşa'nın Sivas'ta yaptığı konuşmaya ilişkin şu değerlendirmeyi yapıyordu:

"Başvekil İsmet Paşa'nın meşhur nutku, dünkü gazetelerde çıkmıştır. Vatandaşların ciddiyetle alâkadar olduklarına ihtimal verilmek icap eden bu nutkun, İsmet Paşa'nın vereceklerini vadeyleymiş oldukları hesapla alâkası görülemediştir (...) İsmet Paşa,

⁸⁰ **İnkılap**, 31.08.1930.

şimendifer siyasetine başlamak mecburiyetini, hassaten memleketin müdafaası noktasından takviye etmek istemişlerdir. Hakikatte bu lüzumu ileriye sürmeleri, hatların iktisadî mahiyetleri bulunmadığı iddialarına başka bir cepheden taarruz etmek tabiyesinden mülhemdir denebilir (...) memlekette şimendifere ihtiyaç yoktu. Niçin yapıldı, hâlâ da, yapılmaya devam olunuyor! Diyenler yoktur. Bilakis, şimendifer ihtiyacı tamamen takdir edilmekle beraber, tatbikattaki hatalar tenkit ediliyordu. Bu hatalar da, İsmet Paşa'nın masraf maddeleri, mukavelelerdeki şartları tasrih etmemeleri itibariyle bu gün için, tamamen varit bulunmaktadırlar.”⁸¹ Yazısının devamında Oruç İsmet Paşa'nın gündeme getirmediği değinmekten kaçındığını öne sürdüğü şu konulara değiniyordu:

“Zira: masraf devlet bütçesinden her sene muayyen miktarda kapatılmakla beraber, yapılan işlerin, edilen masrafın yüzde ellisine, altmışına tekabül etmediği, en kat'î iddialardan bulunuyordu. Buna mukabil muhterem Başvekil Paşa'nın şu esaslara asla temas etmedikleri, (...) Alman şirketinin, malzeme kıymetini pek fazla gösterdiği, çimento hesabı 30-40 lira iken ikinci müteahhitlere 87 kûsur liradan mal edildiğinden şikâyet ediliyor. Kereste, köprü ve ilân malzemeleri üzerinde de, aynı farklar meşhûr imiş! 2 kuruşluk katranın 60 kuruştan hesaba katıldığı doğru mudur? Bu fazla farklar kimin kasasından çıkmaktadır? Diğer taraftan, Alman şirketinin Türk müteahhitlere yüzde 80 nispetinde borçlu kaldığı keyfiyeti de, bir hakikat midir? Sonra, Ulukışla-Beyaz köprü hattının 124 üncü kilometresinden sonrası da, mevcut şartlar üzerinden aynı şirkete verilecek midir? Bu yeni iş için isticâl edildiği yanlış mıdır? İnşaat muamelâtını teftiş ve kontrol eden müfettişlerin vaziyetleri nedir?

Görülüyor ki: Başvekil Paşa'nın asıl muaheze ve tenkit noktalarına temas etmemeleri, meşhûr nutuklarından beklenen kıymetleri asla ifade edememiştir.

Hâlbuki millet kat'î, açık müdellel hesaplar, rakamlar görmek, işitmek istiyordu. Bilhassa, Başvekil Paşa'nın, işletme hesaplarına temas etmelerini, işletme kadrolarını, işletme ve tamirat masraflarının nakliye varidat ile olan mukayesesini bildirmemeleri, samimiyetle, hararetle beklenen, temenni edilen noktalardandı. Kömür masrafı, travers taahhütleri, bunlar en can alacak noktalardı.

⁸¹ Arif Oruç, Şimendifer Nutku, **Yarın**, 01.09.1930.

Bunlardan başka bir de, bir kilometre hattın Türk milletine kaç mal olduğu meselesi vardı: Başvekil yalnız Sivas hattının kilometresinin: 70-75 bin liraya mal olduğuna işaret ettikleri, bu masrafın diğer hatlara nispeten, ucuza mal olduğunu söyledikleri okunmuştur. Diğer hatların masrafları nedir? Arada fark varsa bunların ashabı ne olabilirdi? Ucuz denilen kilometre inşa masrafı, kambiyo farklarıyla, beynelmilel şimendifer inşaatına nazaran ne farklar gösterir? İşte vatandaşlar, edebiyattan ziyade, şu düğümlerin çözülmesini bekliyor, istiyorlardı.”⁸²

⁸² Arif Oruç, a.g.m. 01.09.1930.

İKİNCİ BÖLÜM

2. SERBEST CUMHURİYET FIRKASININ BATI ANADOLU MİTİNGLERİ

2.1. İZMİR MİTINGİ VE FETHİ BEY'İN KONUŞMASI

Fethi Bey'in İzmir mitinginin Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kısacık tarihinde bir dönüm noktası olduğu hemen hemen bütün tarihçiler tarafından kabul edilir.⁸³ İzmir'in Serbest Fırka'ya niçin bu kadar yoğun destek verdiği sorusunu olayların canlı bir tanığı olması açısından Ahmet Ağaoğlu bunu şöyle açıklar: “Bunun sebepleri meydandadır. Bu muhit zengindir. Binaenaleyh devlet hazinesine en az göz dikmiş bir yerdir. Kendi zahmetleri ve kendi çalışmasıyla geçinen insanlarda tabiatıyla hürriyet ve serbesti duygusu gelişmiştir. Sonra bu muhit nispeten daha aydındır. Memleketin canlı matbuatının bir kısmı oradadır.”⁸⁴ Bu saptamaları doğru kabul etmekle birlikte Serbest Fırka'ya gösterilen olağanüstü ilginin yaşanan ekonomik krizin de belirleyici olduğunu belirtmek gerekir.

8 Eylül 1930 tarihli **Yarın** gazetesi Fethi Bey'in İzmir'e hareket edeceğini sürmanşetten vemektedir:

“Fethi Beyefendi bu sabah saat on birde limanımızdan hareket edecek olan Konya vapuru ile İzmir'e hareket edecektir. Fırka Liderine Ağaoğlu Ahmet Bey de refakat edecektir. İzmir'de halkın tezahürata hazırlandığı anlaşılıyor.”⁸⁵ “Fethi Bey'in İzmir'e hareket edeceğini işiten halk Galata rıhtımını doldurmuş adeta bir mahşer haline gelmişti. Fethi Bey saat tam 11,5 ta Galata'ya gelmiş halkın ve dostlarının samimî tezahüratı arasında vapura binmiştir. Vapur son düdüğü çalıp, hareket ederken Fethi Bey'e tebrik ve muvaffakiyet temenni eden halka büyük bir samimiyetle teşekkür ettiler.

Heyet yarın saat on birde İzmir'e varmış olacaktır. Fırkadan verilen malûmata göre İzmir'de bir hafta kalacaklar ve ondan sonra İzmir mülhakatını ve bilhassa iktisadî mütakayı gezerek zürra ve müstahsillerle temas edeceklerdir.

⁸³ Bu konuda yapılmış bir çalışma, özellikle tarih yazımında Serbest Fırka tartışmaları için: Cemil Koçak, **Belgelerle İktidar ve Serbest Cumhuriyet Fırkası**, İstanbul, 2006.

⁸⁴ Ahmet Ağaoğlu, **a.g.e.**, s. 55,

⁸⁵ **Yarın**, 03.09.1930.

İzmir gazetelerinden ve hususî muhabirlerimizden aldığımız malûmata göre İzmir esnaf cemiyetiyle Serbest Cumhuriyet fırkasına girmeğe karar veren halk, Fethi Bey’i şimdiye kadar görülmemiş misalsiz tezahüratla istikbal edecektir.”⁸⁶ Gazete ertesi gün Fethi Bey’in Çanakkale’de müthiş bir tezahüratla karşılandığını yazıyordu;“Sandallar mavunalar ve istimbotlarla vapura gelen halk saatlerce “Yaşa! Yaşa Fethi Bey!” diye bağırarak lideri alkışladılar. Fethi Bey nutkunu bugün yahut yarın irat edecektir. Mamafi bugün gemiden çıkınca halka ayrıca bir hitabede bulunacaktır. Büyük nutkun günü İzmir’de taayyün edecektir.”⁸⁷

İstanbul’dan ayrılması sırasında ve Çanakkale’de gösterilen ilgi aslında Fethi Bey İzmir’e daha gelmeden gelişmelerin nasıl bir seyir izleyeceğinin ipuçları gibiydi.

İzmir mitingi beklendiği gibi son derece kalabalık oldu, gazetenin haberine göre kordon boyunda elli bin vatandaş vardı.

“Bütün İzmir kadınlı-erkekli sokaklara dökülmüştü, Konya limanına girince binlerce sandal etrafını aldı. –Yaşa! Varol! Sesleri, uzun zaman kısılan hançereleri yırtıyor gibi idi.

Kordon boyu ve damlarına kadar evler, dükkânlar insanla dolmuştu, mülhakattan davul zurna ile gelenler on bin kişiyi aşmıştı.

Halk Konya vapurunda Fethiyi oğluna hasret çeken anaların şefkatiyle kucakladı.

Otomobilinin önüne yatanların, ağlayanların haddi hesabı yoktu.

Fethi Bey ve arkadaşları pek güçlkle otele gelebildiler. Halk saatlerce otelin önünde bekledi. Fethi Bey nihayet balkona çıkmağa konuşmağa mecbur kaldı. Bir genç İzmir palas otelinde Fethi Beye hitap etti: Bu memleket birçok liderler gördü fakat sen onların gittiği yoldan bambaşka bir istikamet tuttun. Bizi refaha ulaştıracaksın, bu aziz gayeye doğru onun çetin yollarında yürüyeceksin millet gençlik seninledir. Fethi Bey şu cevabı verdi:

‘Hiçbir istirahatımı terk etmedim. Cumhuriyetin yükselmesi için yapılan zahmetler benim için her istirahattan daha zevklidir.’

⁸⁶ **Yarın**, 04.09.1930

⁸⁷ **Yarın**, 04.09.1930.

Halk davul ve zurna ile sokakları dolaştı. Yollar geçilmeyecek derecede kalabalıktır. Bütün mumanasta rağmen halk tezahürata devam etti. Limanda ecnebi vapurları bile düdükle Fethi Beyi selamladılar.

Karşıyaka ve kordon arasında işleyen şirket vapurları karaya çıktı ortalık inledi.

Fethi Bey heyecandan sapsarı kesilmişti. Bu tezahürat ancak bu kadar candan ve içten olabilirdi. Bütün İzmir’de iki isim minnetle yad ediliyordu: “Gazi.. Fethi...”⁸⁸

Bir parti lideri açısından oldukça muhteşem bir manzara olduğu kesin. Fakat parti yetkilileri de böylesi bir ilgiyle karşılaşacaklarını pek ummuyorlardı. Bu konuda Ahmet Ağaoğlu’nun İzmir’den eşine yazdığı mektup bunun göstergesidir.⁸⁹ Fethi Bey’in İzmir’e geldiği ertesi günü olaylar çıktı ve on iki yaşında bir çocuk polisin sıktığı bir kurşunla yaşamını yitirdi Yirmi dört kişi de yaralandı. Çıkan olaylar neticesinde İzmir Valisi Fethi Bey’den yapacağı konuşmayı iptal etmesini istedi. Fethi Bey’in buna yanıtı sert oldu Vali’ye durumu Gazi’ye bildireceğini söyledi ve hemen bir telgraf çekti. Gazi’nin yanıtı gecikmedi, Dahiliye Vekiline ve Vali’ye Fethi Bey’in konuşmasını yapması için gerekli olan ne varsa yapılmasını emretti.

Fethi Bey beklenildiği gibi hükümet politikalarına karşı eleştirilerini ve diğer gelişmeleri etraflıca ele alan bir konuşma yaptı. Gazete mitingin başlamasına az bir süre kala mitingin yapılacağı yer olan stadyumda yaşananları şöyle yansıtmaktaydı;

" Halk içeri girmek için heyecanını zapt edemiyordu. Duvarlar yıkıldı ve birer tabii kapı haline getirildi. Halk buralardan bir sel halinde içeri akıyordu. Fethi Bey’i getiren otomobili binlerce otomobil takip ediyordu. Üzerinde Serbest Laik Cumhuriyet yazılı güzel bir bayrak Fethi Bey’in otomobilini süslüyordu.

Fethi Beyi halk elleri üzerinde kürsüye çıkardı. Nutuk tam 3.45’te başladı. Fethi Bey sesi kısılmış bir haldeydi. Bundan dolayı Fethi Bey nutuk söylerken Nuri Beyde megafonla kendisine yardım ediyordu.

Fethi Bey’in sözleri alkış ve yaşa nidalarıyla sık sık kesiliyordu. Stadyumu dolduran 50 bin kişi pür heyecan kulak kesilmişti. Bu insan tarlası içinde yalnız şunlar duyuluyordu. — Fethi Bey’in nutku...- Halkın yaşa sesleri... Bir ara halktan biri ortaya atıldı ve şu

⁸⁸ **Yarın**, 05.09.1930.

⁸⁹ Ahmet Ağaoğlu, **a.g.e.**, s.149.

sözleri söyledi: — Halk pabuçsuz kaldı. Sana tabiiz. Bu millet fes giymez; böyle düşünenlere lânet olsun! Yüzde yüz elli faiz veriyoruz. İnhisarlar bizi bitirdi... Fethi Bey'in gidiş ve gelişinde yollarda kesif bir halk yığını etrafını sarıyordu. Yollarda polisler, itfaiye memurları Fethi Bey'i selâmlıyordu. Dönüşte Fethi Bey'in otomobilinin arkasından koşanların hesabı yoktu. Nutuk tam dört buçukta bitti.”⁹⁰

Fethi bey stadyumda toplanan yaklaşık elli bin kişi karşısında konuşmaya başladı. Tarihi bir belge olması ve Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın politikalarının irdelenmesi açısından büyük bir öneme sahip olmasından dolayı bu konuşmanın tamamını aktarıyoruz:

“Muhterem Efendiler

Güzel İzmir'e ayak bastığım dakikadan beri sizlerden gördüğüm kabul ve teveccühe bütün kalbimle teşekkürler ederim. Riyasetini aldığım Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın teşekkülünü müteakip İzmir halkı siyasî maksadımız ve programımız hakkında ilk alâka ve teveccüh gösterenlerdendir. İzmir'in her sınıf halkından ve bilhassa münevver kısmından müteaddit mektuplar, telgraflar aldım. Cümlesi hedef ittihaz eylediğimiz siyasî gayelerimiz için bizi tebrik etmişler ve fırkamızın programını kanaatlerine muvafık gördüklerini bildirmişlerdir.

— Halkın muzaheretini bizi kuvvetlendiriyor

Bize kuvvet veren bu gibi teşvikler yalnız İzmir'e münhasır kalmamıştır. Memleketin her tarafından bu gibi teşviklere mazhar olduk. Fakat uyanıklık ve iktisadî inkişaf nokta-i nazarından memleketimizin en mühim bir cüz'ü olan İzmir'in gösterdiği bu kıymetli alâka programımızın pek isabetli olduğu hakkındaki kanaatimizi bir kat daha kuvvetlendirmiştir. Bunun içindir ki muhterem İzmir halkını ziyaret etmeyi ve şahsen şükranlarımızı arzulemeyi kendimize borç bildik.

Bu ziyaretten istifade ederek fırkamızın siyasî çehresini ve programı hakkında izahat için birkaç söz söylemek isterim:

⁹⁰ Yarın, 08.09.1930.

— *Cumhuriyeti Memlekette Ebedileştireceğiz*

Büyük reisimiz Gazi Hazretlerine takdim ettiğim mektupla kendilerinin lütuf buyurdıkları cevap fırkamızın nasıl doğduğuna en kat'î bir sarahatle fikir vereceği için ayrıca tafsilâta girişmeyeceğim.

Millî hâkimiyetin en yüksek tecellisi olan Cumhuriyetin beklenen bütün feyizlerinin tamamen inkişaf edebilmesi için muayyen fikirler üzerinde yürüyen iki fırkanın karşı karşıya gelerek icrai kuvvetleri murakabe etmeleri şarttır.

Her şeyden evvel gayemiz Cumhuriyeti, büyük dâhimizin bu büyük eserini hal ve istikbalde geçici tesirlerden kurtararak sarsılmaz bir surette memleketimizin sinesinde ebedileştirmektir.

— *Serbest münakaşa*

Cumhuriyetin ruh ve esası serbest münakaşadır. Bu esasa fırkamız samimiyetle, kat'iyetle merbuttur. Türk milletinin hayati menfaatlerine taallûk eden münakaşalarda şahsiyet sahasından uzak kalmak, nezaketten ayrılmamak, muarızların fikir ve kanaatlerine hürmet etmek lâzımdır. Fırkamız bu esasları daima hatırdâ bulundurmaya kendisine vatani bir borç saymaktadır.

Fırkaya kanaatlerimle iltihak eden arkadaşlarımda buna riayet etmelerini bilhassa rica eylerim.

— *Fırkamız*

Efendiler, diyebilirim ki Türk milletinin umumî menfaatlerine samimî surette merbut olan bütün vatandaşlar fırkamızın teşekkülünü faydalı ve vatani bir iş olmak üzere telâkki etmişlerdir.

Fırkanın teşekkülünden memnun olmayanlar da yok değildir. Tek fırkalı idarenin intaç ettiği mesuliyetsizliği hoş görenler, bu yeni teşekkülü menfaatlerine muvafık bulmuyorlar, fırkamıza dil uzatmaktan hâli kalmıyorlar.

Bize gayri meşru bir fırka olduğumuzu, bütün vergileri kaldıracağımızı, fes giydireceğimizi, Arap harflerini iade edeceğimizi atfü isnat etmekten çekinmiyorlar.

— *İftira ediyorlar*

Hiçbir zaman ağzımdan çıkmayan sözleri bana isnat ederek fırkamızı zayıf düşürmeye çalışıyorlar.

Efendiler: Fırkamız ne mürteçidir, ne de fırka fikrini şahsî menfaat addeden bir teşekküldür. Bilakis inhisarlardan halkın zararına olarak ceplerini doldurmak isteyenlerin gayri meşru hareketlerine karşı mücadele edecektir.

— *İnhisarlar*

İnhisar bahsine geçiyorum.Efendiler programımız göz önündedir biz posta telgraf telefon inhisarlarından bahsetmedik,tuz inhisarlarından bahsetmedik ve hatta tetkike muhtaç olan bütün inhisarlarının ilgasından dahi bahsetmedik.Biz liman inhisarları kaldırılacağından bahsettik ve ismi kalkmış ve fakat hükmen kalmışolan ve hayat pahalılığı üzerine mühim tesirle icra edenşeker ve petrol inhisarlarından bahsettik.Siman inhisarlarının menfaat nokta-i nazarından devlet hazinesile alâkası olmadığını ben de biliyorum; fakat şurası da vardır ki devlet hazinesi bu inhisarın tesisi için fedakârlık ihtiyar etmiş olduğu halde inhisardan bahş olan faide tamamen hususî şahıslara terk edilmiştir. Memleketin ticaretine ve umumî inhisardan halkın, esnafın ve tüccarın mütemadiyen şikâyet etmesi fırkamızı bununla iştigale sevketmiştir.

— *İrticaa karşı en ön safha*

İrticaî fikirlere karşı cidalde ön safta bulunmak hak ve vazifesi kullanmakta ve yapmakta kendisine tekaddüm edilmesine dahi razı olmayacaktır. Biz, Türk milletinin takatı dâhilinde olan bilcümle malî fedakârlıkları seve seve ifa edeceğine kaniiz.

— *Vergileri tahfif umdemizdir.*

Halkın tahammülünü aşan bazı vergilerin tahfifi prensiplerimizdendir. Bunu “bütün vergilerin kaldırılmasını istiyorlar” suretinde ifade etmek fırkamıza karşı sui niyetle hareket etmektir.

Cumhuriyete imanları gevşek olan bu gibileri ikna için emek sarfını ve efkâr-ı umumîye işgal etmeği lüzumsuz görmekteyim.

— *Teşebbüsümüz ilerlemektedir ve ilerleyecektir.*

Efendiler: Bu teşebbüsü doğuran fikir ilerlemektedir ve ilerleyecektir. Çünkü bu teşebbüs hayatî zaruretin tevlit ettiği bir eserdir.

Memleketin her tarafından vaki olan mütevali teşvikler , tuttuğumuz yolun doğru yol olduğunu ispat eden en kuvvetli delillerdir. Fırkamızın teşekkülünün şimdiden hayırlı faideleri görülmeğe başlanmıştır. Bu semereler gün geçtikçe artacak ve Cumhuriyetin ne kadar feyizli bir idare sistemi olduğu fiilen sabit olacaktır.

— *Sivas...* başlayan serbest münakaşa hükümet üzerine tesirden hâli kalmamış ve muhterem Başvekil fırkamızın intişar eden tenkitlerine Sivas'ta uzun nutkuyla cevap vermek lüzumunu hissetmiştir. Fırkamızın programının izahı sırasında intişar eden fikirlere bir cevap olan bu nutku huzurunuzda tahlil etmeğe faydalı görmekteyim. Bu tahlili yaparken aynı zamanda fırkamız programının temel noktaları kendi kendine taayyün etmiş olacaktır.

Efendiler, İsmet Paşa Hazreleri'nin nutuklarında mevzubahs eylediği husustan başlıca demiryolları meselesidir. Bu nutukta Serbest Cumhuriyet Fırkası aleltilak demiryollarının yapılmasına muarız gösterilmiştir... Bizim iddiamız demiryollarının gayet ağır şartlarla yapılmakta olmasıdır. Muhterem Başvekil demiryollarının bir varlık meselesi olduğunu idrak eden halkımızın her türlü sıkıntıya katlanmak suretiyle fedakârlık ihtiyar ettiğinden bahis buyuruyorlar. Halkın dışından, tırnağından güçlkle elde edilen bu paraların büyük bir dikkat ve itina ile tasarruf gözetilerek sarfi iktiza etmez mi?

Hâlbuki Başvekil Paşa Sivas hatlarının ağır faiz ve komisyonla evvelce bir Belçika şirketine verildiğini kendileri ifade ediyorlar. Demek ki bu şirket taahhüdünü ifadan aciz kimselerden mürekkep olmasaydı bu ağır şerait Türk milletine yüklenmiş olacaktı.

— *Maceracılara para kaptırıyorlardı.*

Bu yükten kurtulmağı sırf milletin tali eseri olarak hükümetle imza eden eşhasın (avantüriye) maceracı takımından ibaret olmalarına medyunuz. Böyle aldaticı adamlarla mukavele yapmak aynı mahiyetteki mukaveleyi gene taahhüdünü ifa edemeyeceği bilahare anlaşılan İsveç grubuyla tekrar etmek, halkın her türlü sıkıntıya katlanmak suretiyle ihtiyar ettiği fedakârlıkların mahalline masruf olduğuna dair kat'i teminat teşkil etmez.

Ağır faiz ve komisyon şartlarını havi olarak İsvaç grubuyla yapılan mukavelenin tadiline mecburiyet hâsıl olduğu muaddel mukavelenin peşin para usulüne tahvil edildiği malûmdur.

Peşin para esasına müstenit olan bu muaddel şekli de gözden geçirelim. Evvelâ bütün işlerden masrafa mukabil gruba yüzde yirmi menfaat temin edilmiştir. Sonra lokomotif, vagon gibi pahalı malzemenin İsvaç'ten mubayaası yani bayilerin tayin edecekleri fiyatla mal edilmesi taahhüt edilmiştir.

— *Bu kadar ağır şeraite neden girildiğini anlamadım.*

Peşin para esasına müstenit bir taahhütte bu kadar ağır şartlara katlanmak mecburiyetinin nereden geldiğini anlamıyorum. Kütahya-Tavşanlı ve Ulukışla-Kayseri hatlarının inşaatlarını deruhte eden Alman şirketleriyle yapılan mukaveleye ne diyelim.

Bu mukavele mahiyeti itibarıyla Belçika grubuyla yapılan mukaveleden daha ağırdır. Hazineden çıkan paranın yüzde otuz beşine yakın kısmı faiz ve komisyon ücretiyle bu grubun elinde kalmaktadır.

İkinci müteahhitlerin temin ettikleri kazanç bunun haricindedir. İşte bu gibi ağır mukavelelerin, kısa vadeli mukavelelerin bugünkü nesli tazyik etmesi ve halkın cebinden demiryolu inşası için çıkan paraların israfa ve zarara uğratılması bugünkü demiryolu siyasetine karşı yükselttiğimiz itirazları teşkil eder.

Yapılan demir yollarının bir taraftan sağlamlığı ve verimi nazar-ı itibara alınır, diğer taraftan bütçenin bu maksada ayırdığı ve ayıracağı paralar toplanırsa o zaman demir yollarının pahalı mı, ucuz mu yapıldığı sabit olur.

— *30 milyon lira*

Muhterem Başvekil demiryollarına senedi tahsis ettiğimiz vasati (30) milyon lirayı haklı göstermek için bizden küçük birçok memleketin milli ihtiyaçları için senede (300) milyon İngiliz lirası sarf ettiklerini söylüyorlar.

Böyle bir parayı sarfedecek kabiliyette olan o bahtiyar küçük devletlerin isimlerini bilmek isterdim. Bizim aldaticı hayallere kapıldığımızı zannederek rikkate gelen muhterem Paşa Hazretleri hiç olmazsa kendilerini bu gibi mübalağalı rakamlara kapılmaktan muhafaza buyurmalı idiler.

— *Türk milletinin kabiliyeti*

Diğer cihetten Türk milletinin iktisadi kabiliyetini ve inkişafını göz önünde bulundurmamak milli servetin yükselmesine veya hiç olmazsa muhafazasına itina etmek bir hükümetin en mühim vazifelerindendir. Demiryolları yapmak ne kadar ehemmiyetli ise iktisadî vaziyetimizi sarsıntıdan muhafaza etmek o derece mühimdir.

Hatta diyebilirim ki bu ikinci vazife her şeyden üstündür. Zira demir yoluna lâzım gelen masraflar çiftçiden, esnaftan, tüccardan alınmaktadır. Demir yollarını emin bir surette hudutlarımıza kadar ulaştırmak için çiftçinin, esnafın ve tüccarın malî kabiliyetini daima göz önünde bulundurmalı ve bu vergi membalarını korumak lâzımdır.

Masraflar memleketin iktisadî tahammül kudretini aşınca halkın iktisadî kabiliyet ve inkişafı durmağa mahkûmdur. O zaman, demiryolları siyasetine de istemeyerek darbe vurulmuş olacaktır. İktisadî kanunlar öyle zaruretler tevlit eder ki bunlara karşı bigâne durmaktan ve bunların tesirlerine herhangi bir emri idareye tâbi olur zannında bulunmaktan daha büyük hata olamaz.

— *Acı neticeler karşısında*

İktisadiyatın bu gayri mer'î kuvvetlerini mühimsememek acı neticelerle karşılaşmağı davet eder. İşte Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın liberal siyasetiyle Sivas nutkunda tebarüz edilen siyaset arasında en mühim fark bizim bu iktisat amillerini ve istihsal kuvvetlerini rencide etmemek hususunda göstereceğimiz itinadan ibarettir. Bu noktada biraz tevakkuf etmeyi müsaadenizi rica edeceğim.

Liberalizm nazariyatı memleketin güç anlayacağı bir şeydir. Biz, iktisadiyatta hakikaten mutedil devletçiyiz. Bizi bu istikamete sevkeden, bu memleketin ihtiyaçları ve bu milletin fikrî temayülüdür.

Memleketin ihtiyaçları için herkes, her yer, hazineden çare arar. Elektriği yapılmayan şehir, limanı fena olan yer, iş bulamayan adam, hükümeti muhatap tutar. Devletçilikten büsbütün vazgeçip, her nimeti sermayedarların faaliyetinden beklemeğe sevk etmek bu memleketin anlayacağı bir şey midir? Liberalizm mesleği devlete ait olan vazifeleri devlete ve millet efradına ait olan vazifeleri de şahî teşebbüslere terk eden ve bu teşebbüslerin inkişafına engel olacak müdahaleleri asla tecviz etmeyen bir meslektir. Halkın her şeyi hükümetten beklemesi arzu olunamayan bir haldir. Bu halin membaı da, öteden beri

hükümetin her şeye müdahale etmiş ve fertlerin serbest inkişafına meydan vermemiş olmasından mütevellittir.

Esasen, her şeyi hükümetin yapmasına, imkân tasavvur olunabilir mi? Avrupa'nın bugünkü inkişafı, sermaye ile mesainin serbest ve müşterek faaliyetinden mütevellit bir hâdise değil midir? Halkımızın kabiliyet ve şuuruna daha ziyade emniyet ve itimat etmek lâzımdır, halkın muhakkak bir temayülü varsa giriştiği işlerde müdahaleden azade ve serbest hareket edilmesidir. Devlete ait olan vazife, halk tarafından münferiden yapılması kabil olmayan işleri başarmak ve halkın şahsî teşebbüslerini kolaylaştırmak ve teşvik etmek için umumî tedbirler almaktan ibaret olmalıdır.

İşte Sivas nutkunda tebellür eden siyasetle aramızdaki diğer bir fark da bundan ibarettir. Ecnebi sermayesi meselelerine gelince, muhterem Paşa Hazretleri soruyorlar:

Para geldi de kabul etmedik mi? Ben de biliyorum bugünkü şerait altında istikrar yapmak imkânsızdır. Binaenaleyh muhterem BaşVekilin bu yoldaki sualini hangi muarızlara tevcih eylediğini tayin edemedim. Harici istikraz akti bir takım şartlara tabidir.

Esasen bu şerait tahakkuk ederse haricî istikraz yapmağa lüzum kalmadan başka yollardan da memlekete hariçten para gelebilir.

— *Memleketimizde bugün faiz en aşağı yüzde on beştir.*

Hiçbir yerde para bu kadar pahalı değildir köylü ve esnafın yüzde kırk ve hatta yüzde elli ile para tedarik etmeğe çalışmak istediğini görüyoruz. Bu kadar ağır faiz altında kalan halkın iktisaden sıkılmamasına imkân tasavvur olunabilir mi? Başka yerlerde pek ucuz faizle iktifa eden sermaye, memleketimize ne için gelmiyor? Bunun sebebini ben de öğrenmek isterdim. Bütçenin kapalı masraflardan tasfiyesi hakikî bir tevazün tesisi, paramızın istikrarının temini, şartların tahakkuk ettirilmesi ve bu servetle iktisadî temellerin sarsılmaz bir zemine kurulması, hariçten istikraz sevdasına kapılmadan evvel yapılacak işlerdir.

İnhisarlar belâsına geçiyorum: Efendiler, programımız göz önündedir. Fakat memleketin ticaretine ve umumî inkişafına taallûku aşikâr olan bu inhisarların, tüccarın mütevali şikâyetlerini mucip olması, firkamızı bununla iştigale sevkettiştir.

Ağır gelen vergilerin tahfîfi maddesi mevzu bahis olan istihsâlatımızın maliyet fiyatını artıran vergiler rekabet imkânını selbediyor. İhracatımıza sekte veriyor.

Programımızda mevcut olmayan şeylerin tarafımızdan iddia olduğunu zannederek bu iddiaları birer birer red ve cerhe kalkışan Başvekil Paşa Hazretleri bugünkü iktisadî sıkıntıya sebep olan yeni vergiler pahasına siyasî mevzu hakkı kaldığı bunların mutehassıslara taallük eden fennî bir istikamette bir tekâmül halinde bulunduğunu söylüyorlar.

Efendiler bu hükümetin en mühim vazifesi memleketin intibahına halkın malî sırasına göre vergi işleriyle meşgul olmaktır.

Bugünün en mühim meseleleri olan bu bahsi mütehasısların üzerine atarak teknik bir mesele halinde göstermek ve hükümetin siyasî işgalâtı haricinde bırakmak nasıl müdafaa olunabilmiş bir nazariyedir. Bu vergileri mütehasıslar tecil veya tahfif edemezler. Bu doğrudan doğruya hükümetin malî siyasetinin mevzuunu teşkil eden ve malî hâkimiyeti alâkadar eyliyen en mühim esastır. Sivas nutkunda bu mühim meselenin bu şekilde bir ifade ile pek az yer tuttuğunu kaydetmek isterim. Yedi seneden beri takip edilen malî siyasetin bir muvaffakiyet harikası olduğunu ilân eden muhterem Başvekil son sene zarfında ne kadar iflâslar vuku bulduğunu ve yalnız kazanç vergisinden dolayı ne kadar ticarethanenin kapandığını sormak isterim. Bir mali siyasetin muvaffakiyet olup olmadığını o siyaseti idare edenlerin iddiası değil, siyaset yüzünden ticaret ve sanayide hâsıl olan refah ve refahı gösteren istatistikler tespit eder. Mühim bir istihsal ve ticaret muhiti olan İzmir'in muhterem halkının bu siyaset yüzünden uğradığı tesirler kendilerine malûm olduğundan bu acıklı mevzu üzerinde fazla durmak istemiyorum. İşte efendiler Sivas nutkunda mühim gördüğüm notlar hakkında firkamızın fikrini izaha çalıştım. Bu nutukta bahsi geçmeyen mübadele meselesi üzerinde de biraz durmak isterim. Yarım milyona yakın vatandaşlarımızın mülkiyet ve tasarruflarının tamamıyla ve katiiyetle tespit edilmemesi ve bu mühim işin küçük ellerde keşmekeş içinde bırakılması iktisadî hayatımıza fena tesirler icrasından hali kalmamıştır.

İktisadî hayatımızda mühim bir unsur olan bu vatandaş külesinin meskeninden, tarlasından endişesiz ve istikbalinden emin olarak çalışabilmelerini temin etmek firkamızı ciddî surette işgal edecek olan meselelerden biridir. Muhterem İzmirîlileri sermaye ve mesainin serbest inkişafı hedefini kendi için gaye ittihaz etmiş olan firkamızın teşekkülü cumhuriyet tarihinde hiç şüphe yoktur ki bir tekâmül hatvesidir. Ahalisinin zekâsı ve toprağının zenginliği ile haklı şöhret kazanmış olan İzmir için bu hâdise ümitlerle dolu

yeni bir ufuk açmaktadır. Devlet bütçesinin pek mühim kısmını temin eden bu memleketin hususi bir dikkate mazhar olması tabiidir. Fırkamızın proğramı tatbiki için geniş sahalara almak istidadına haizdir. Bu güzel zengin ve feyizli ülkenin halaskar ve bütün milletin mürşidi olan büyük Gazi'nin Serbest Cumhuriyet Fırkası teşkili hakkındaki fikrini hassasiyetle ve memnuniyetle karşılamış olduğunu burada yad etmeyi bir minnet ve şükran borcu bilirim.

Yaşasın Türk milleti yaşasın onun büyük dahi mürşidi!

Yaşasın serbest Türk Cumhuriyeti!

Yaşasın sevgili ve çalışkan İzmir'liler!"⁹¹

Bu arada gazete Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın İzmir teşkilatının da resmen faaliyetlerine başladığı haberini veriyordu. Fethi Bey'in İzmir'de yaptığı konuşma Arif Oruç'u oldukça heyecanlandırmıştı. Diğer gazetelerin Fethi Bey'in nutkunu yeterince anlayamadıklarından söz edip şöyle yazmaktaydı: "Liderin, İzmir nutuklarının çok dikkatle okunması tavsiye olunur. Böyle bir zahmet ihtiyar edildiği takdirde, görülecek ve derhal tebeyyûn edecektir ki: Fethi Beyefendi İsmet Paşayı: İstikraz aktetmemekle, memlekete borç para sokmamakla itham etmemişler. Bilakis, memlekete sermaye, dolayısıyla kredi girmemesi yüzünden çekilmekte olan elim sıkıntıların asıl membânı, sebeplerini araştırmışlardır.

İşte bu araştırış, doğrudan doğruya İsmet Paşa'nın malî iktisadî siyasetine tam bir tariz teşkil ediyordu. Lider hükümet gazetelerinin vazih bulmadıkları nutuklarında, şöyle söylemişlerdir. 'Harici istikraz akti bir takım şartlar tahakkuk ederse, harici istikraz yapmağa lüzum kalmadan, başka yollardan memlekete para girer'

Şu cümle açık ilân ederki Serbest Cumhuriyet Fırkası lideri, memlekete yalnız borçla para girmeyeceğine emindir. O, memlekete, devlet siyasetinde tahakkuk etmesi şart olan, başka esaslar temin edildiği takdirde, borç para almağa lüzum kalmadan, memlekete para gireceğine kanidir. Fethi Bey'in, bu çok manidar büyük, ilmî sözlerinin, hakikî manasından tegafül edilmeseydi, ne murat edildiği derhal anlaşılırdı.

⁹¹ Yarın, 08.09.1930.

Fethi Bey, istikrazdan daha faydalı olarak, memlekete gelecek sermayenin: “Emniyetinden” bahsetmek istiyordu. Hükümet ise, o emniyeti telkinden sarfınazar, inhisarlarla bizzat memleket içindeki Sermayeyi kaçırmış, gitmişti. Görülüyor ki, Lider Fethi Bey, istikraz ve ecnebi sermaye hakkındaki kanaatlerini, gayet açık olarak söylediği halde, bunu yanlış anlamak isteyenlere, verilecek cevap, takip ettikleri siyasetin çürüklüğünü söylemek olabilir.

Serbest Cumhuriyet Fırkası Lideri, İzmir nutkunda, istikrazdan ziyade, haricî sermayenin memlekete gelmesine, ecnebi sermayeye emniyet telkin edeceğine, işaret etmişlerdir.

Memleketten ecnebi sermayeyi kaçırdığı için, borç para da almağa muvaffak olamayan, İsmet Paşa kabinesini müdafaa eden gazeteler, tabiatıyla Fethi Bey’in sözlerinden müspet neticeler çıkarabilmekte mazur olacaklardı”.⁹²

Hükümet de İzmir’de yaşanan olaylar karşısında boş durmadı ve herkesin kanunlar dairesinde hareket etmesi gerektiğini belirterek Başbakan İsmet Paşa imzasıyla bir emirname yayılandı:

“Asayiş muhil ve türlü maksatla kanuna muhalif neşriyat, tahrikât ve harekât yapanlar hakkında kanunun emrettiği takibat bilâ tereddüt icra olunmalıdır. Fikir münakaşalarının masuniyeti ancak zabıta ve adliyenin memleketin nizam ve asayişini mahfuz tutmasıyla mümkündür ”

Başvekil İsmet Paşa

İsmet Paşa’nın bu emirnamesine ilişkin Arif Oruç bunu köşesinde, söz konusu emirnamenin asayiş sağlamla görevli olanları değil doğrudan vatandaşı hedef aldığını belirtiyordu:

“Bir idare-i örfiye beyannamesini andıran emir, Dâhiliye ve Adliye Vekillerine vazifelerini hatırlatmak kastından ziyade, vatandaşları tehdit mahiyetine alınsa, pek yerli yerinde mütalaa yürütülmüş olacaktır.

⁹² Arif Oruç, Muterizlerin Tarizleri, **Yarın**, 16.09.1930.

Fethi Bey'in İzmir seyahati esnasında, muhterem İzmir halkının göstermiş oldukları misafirperverliğin, İzmir Halk Fırkasıyla beraber, muhterem Başvekili de, düşündürdüğü tahminlerinde isabet edilmiş olunur.

Bir defa, İsmet Paşa'nın emirleri, demokratlık iddiasında bulunan idarelere yakışmayacak kadar, vatandaş hukukunu anlamayan, hatta kanunların direktifle tatbik edildiğini gösteren bir emir idi. Eğer ortada bir vatandaşın kanun hilâfına yaptığı bir cürüm varsa, bunu Başvekilin emrinden ziyade cumhuriyet kanunlarını tatbik ile mükellef olanlar takip edeceklerdi. Başvekil, maalesef verdikleri emirle memlekette kanun tatbiki ile mükellef olanların vazifelerini hüsnü istimal etmediklerini bildiklerini bile anlatmış oldular.

Yoksa İzmir meselesinde, kanunun tatbikinde tereddüt edenler bulunduğu hissedilmiş midir?

Fakat her ne bahasına olursa olsun Türkiye vatandaşları, ne birinci ihtimale ne de, ikinci şıkka kuvvet vermek istemeyeceklerdir.

Onlar, Başvekilin emrinde fırsat kollayan ve fakat muvaffak olacağı çok, pek çok şüpheli bulunan bir tahakküm gölgesi sezmiş olacaktırlar.

Zira memlekette kanun varken, onun şiddetle tatbikini Adliye Vekiline emredecek ve bu emrini de, gazete sütunlarının en başına geçirecek bir Başvekil tasavvur edilemezdi.

Bu memlekette, geçen şiddet idareleri o kadar aksi tesirler bırakmıştır ki, onu bilhassa bu zamanda Başvekil Paşa'nın tahayyül etmelerine bile kâfi olmak istenilemez.

Hastalık o hastalık değildir. Teşhiste yanılmak gene şu bedbaht memlekete tasavvur ve tahmin haricinde mazarrat getirebilir.

Kanun emir tanımaz şerait çok değişmiştir. Eğer neşriyatımız dahi, türlü maksatlara atfedilmek istenenler arasında bulunuyorsa, lüzumunda daha ileriye gitmemizin teşvik edilmeyeceğini ümit etmek isteriz. Bu bahse “yarın” tekrar dönmek icap ediyor!⁹³

Son gelişmeler Arif Oruç'u da tedirgin etmesi bir ölçüde belirsizliğin ifadesidir. Gelişmeler halkta ve idarecilerde kamplaşmayı getiriyordu.

⁹³ Arif Oruç, Başvekilin Emirnamesi, **Yarın**, 10.09.1930.

Fethi Bey İzmir'den sonra geldiği Manisa'da da benzeri bir coşkuyla karşılaştı. Burada bir konuşma yaptı. Konuşmanın içeriğinde İzmir'de ifade edilenden pek farklı bir şey yoktu. Fethi Bey'in konuşmasından sonra Manisa'nın ileri gelenlerinden Sıtkı Bey adında birisiyle sohbete başladı:

“—On sene evvel Manisa düşman ayağı altında inliyordu. Gazi bizi kurtardı, cumhuriyete kavuşturdu. Sonra ortaya bir mutemetler (saltanatı) çıktı. Ve bizi esir etti. Vaziyetimiz, devlet reisinden en küçük memura kadar herkesi düşündürecek derecede fecidir.

Fakat bu vaziyeti tetkik eden olmadı. Mutemetlerin elinde kaldık ve öyle devlet adamları gördük ki millete dayak attı. Öyle mutemetler gördük ki kaçakçılık yaptı, adam öldürdü ve sonra da bizi önünde secde ettirmek istedi.

Mebuslarımız, aramıza girip dertlerimizi anlamak istemeye tenezzül etmediler. Tatil zamanları İzmir'e gelip oturdular. Biz üzüm yedik, incir yedik. Onlar her şey yolunda dediler, milleti aldattılar. Fethi Bey şu simalara bakınız, nasıl solgundurlar, hastadırlar. Ankara'ya gittiğiniz zaman bunları söyleyiniz.

Maliye Vekili bütçesinin iyi olduğunu söylüyor. Fakat hayatını tırnağı ile topraktan çıkaran bu millet, bu para siyaseti uğrunda ölmektedir. Bu şekilde toplanan para varlık değildir. Ve sözlerini şöyle bitirdi: “Yaşasın Gazi”⁹⁴

Bu kısa sohbet dönemin Türkiye'sinde yaşanan ekonomik zorlukların bir göstergesidir. Fethi Bey Manisa'dan sonra Aydın ve Balıkesir ziyaretlerini de yaptı. Fethi Bey'in İzmir'den başlayan Ege ziyaretleri toplam; “2 büyük mtıng, 4 karşılama töreni, 5 nutuk, 17 istasyon ziyareti”⁹⁵ ile sonuçlandı.

Seyahat dönüşü Fethi Bey izlenimlerini Yarın muhabiriyle paylaşarak şöyle diyordu:

“İzmir'de Menemen, Manisa, Aydın, Reşadiye, Germencik, Selçuk, Torbalı, Akhisar, Kırkağaç, Soma, Balıkesir, Susurluk ve Bandırma'da Kasaba ve Aydın hatları üzerindeki küçük büyük her istasyonda halkın, samimî heyecanlı tezahüratı karşısında kaldım. Bu tezahürat şuurla hareketi ve mefkûremizi anlayarak, cumhuriyet esaslarından ayrılmak istemeyen bir halkın tezahüratı idi. Münakaşa hürriyeti ve Büyük Millet

⁹⁴ Yarın, 10.09.1930.

⁹⁵ Cem Ermence, **99 Günlük Muhalefet Serbest Cumhuriyet Fırkası**, İstanbul, 2006, S.121.

Meclisinde hükümet işlerinin murakebe edilmesi gibi esasların halkımızı pek ziyade alâkadar ettiğini anladım. Ben bu esasları söyledikçe kendilerinde büyük bir inşirah hâsıl olduğunu gördüm. Tabii iktisadî müşkülât halkın fikrini ehemmiyetle işgal ediyordu. Binnetice, size sarahaten söyleyebilirim ki, fırkamız bir fikir cereyanı ve derinden hissedilen bir ihtiyaç üzerine temelini kurmuştur. Türk milleti siyasi rüşünü ispat etmiştir: Kendi kendimizi tebrik edelim”.⁹⁶

2.2. İZMİR MİTINGİ VE SONRASINDA YAŞANAN GELİŞMELER

Fethi Bey’in bu olumlu izlenimleri, İstanbul ve İzmir’de bazı gazetecilerin tutuklanması ile değişti; Yarın gazetesi, tutuklanan gazetecilerin isimlerini ve çalıştıkları gazeteleri son dakika haberi olarak vermektedir:

“İzmir’de gazeteciler tevkif olundu. İstanbul ve İzmir’de tevkif olunan gazetecilerin adedi yedidir. **Yeni Asır** başmuharrirlerinden Behzat Arif, mesul müdürü Abdullah Ağabeydin, **Hizmet** Başmuharriri Zeynel Besim, Müdür-ü mesul Bedri, **Halkın Sesi** Başmuharriri Sırrı, Mesul müdür Ömer Fuat Beyler, kesilen tevkif müzakkereleleri üzerine tevkif edilmişlerdir. Tevkif edilen gazetecilerin kâffesi tevkifhaneye sevkolunmuşlardır. Adliyenin bir emrine nazaran bunların mevkufen muhakemeleri takarrur etmiştir.”⁹⁷

Fethi Bey basına yönelik bu tutumun basın hürriyeti ile bağdaşmadığını ifade eden bir beyanat verdi: “İzmir’de ve burada bazı gazeteci arkadaşlarımızın tevkif olunması matbuat hürriyetine hükümetçe henüz tahammül edilmediğini göstermektedir. Bir fırkanın mutemetlerine ve hükümetin bazı icraatına yapılan tenkitleri Büyük Millet Meclisinin manevî şahsiyetine tecavüz suretinde göstermek hiçbir davayı ispat edemez. İzmir’de çıkan **Anadolu** gazetesinin neşriyatı meydandadır. Bu gazete temiz ve faziletli bir halk kütlesini ‘sarhoş’ ve ‘para ile satılmış’ tabirleriyle tahkir etmiştir. İzmir’e muvasalatimin mülhakatta pek fena tesirler uyandırdığına dair gazetesine binlerce telgraf geldiğini yazarak asılsız neşriyatta bulunmuştur. Kanunun halkı tehyiç edici havadis neşredenlere teallük eden maddesinin taht-ı hükmünde kalan bu neşriyat ve tasniatın muharriri serbest gezerken ve İzmir’deki acıklı hâdiseye bu neşriyat sebep olduğu bugün hükümet gazetelerinin de taht-ı itirafında iken, Teşkilât-ı Esasiye Kanununun millete bahş ve temin etmiş olduğu tabii ve

⁹⁶ **Yarın**, 14.09.1930.

⁹⁷ **Yarın**, 14.09.1930.

mukaddes bir hakka istinaden salahiyetini istimal edenleri tevkife kalkışmak Türk Cumhuriyeti ve bu Cumhuriyetin temin ettiği matbuat hürriyeti namına protesto edilecek bir vak'adır.

Anadolu gazetesini itham ediyorum. Cumhuriyet hâkimlerinden adaletin bitarafane tecelli ettirilmesini beklemek hakkımızdır.”⁹⁸

Gazete Fethi Bey'in bu sert tepkisini Arif Oruç'un konuyla ilgili kaleme aldığı yazısının hemen yanında vermekteydi. Arif Oruç da köşesinde Türk hâkimlerini anayasanın 77. maddesini⁹⁹ uygulamaya davet edip gereğinin derhal yapılması gerektiğini 'Hükümeti Protesto'adlı makalesinde şöyle belirtiyordu;

“İzmir ve İstanbul'daki tevkifat meselesinde Türk hâkiminden beklenenler (...)

Evvelki gün Son Posta gazetesi mesul müdürünün tevkif edildiği malûmdur. Bu meslektaşın tevkifine sebebiyet vermiş olan neşriyat, İzmir gazetelerinde çıkmış olan bir yazının iktibas edilmesidir. Müddeiumumî Kenan Bey'in verdiği izahata göre, İzmir gazetelerinden alınan makalenin mahiyeti, Hükümetçe, gene Hükümetin manevî şahsiyetini tahkir mahiyetinde görülmüş, hatta Millet Meclisi riyasetinde de, müracaat edilmek suretile İzmir'deki gazetecilerle beraber Son Posta mesul müdürünün tevkifleri icra edilmiştir.

İzmir'de, bazı meslektaşlar tarafından taşgınca, hatta: müheyyiç addolunabilecek neşriyat yapılabilirdi. Fakat Fethi Bey'in de, protesto ettiği gibi, asıl müsebbip olan bir hükümet gazetesinin, daha ziyade ve birinci planda kanunun takibine uğraması lâzım gelen asıl failin ihmali, ona cevap verenlerin suçlu mevkiine düşürülmeleri, hükümet hikmetinin iyi takdir etmediğine delalet eder. Sonra, İzmir'de çıkan bir makaleyi iktibas etti diye, matbuat kanununun 19.uncu maddesinin tatbiki, o maddenin maddesinin layıkı veçhile anlaşılması demektir.

Lider Fethi Bey gazetecilerin tevkiflerini fırka namına şiddetle protesto etmişlerdir:

⁹⁸ **Yarın**, 15.09.1930.

⁹⁹ **Teşkilâtı Esasiye: 77.** Şahsi masuniyet, tefekkür, kelâm, neşir, seyahat akti, zayii, amel, temellûk ve tasarruf, içtima, şirket hak ve hürriyetleri Türklerin tabîi hukukudur. **Yarın**, 15.09.1930.

Lider bu protestolarında, doğrudan doğruya Teşkilâtı Esasiyenin “70-77” inci maddelerine istinat ediyorlardı. Gazeteci arkadaşların tevkifleri hâdisesi, şüphesiz Serbest Cumhuriyet Fırkası prensiplerinin arkasından koşan vatandaşları müteessir etmiştir.

Bu teessüre de, cumhuriyetin faziletkâr kanunları ve Teşkilâtı Esasiye namına Lider Fethi Beyefendi tercüman olmuşlardır.

Lider kendi kanaatleri arkasından koşan vatandaşlar namına, Hükümeti protesto ediyor ve soruyor;

İzmir’de Anadolu adlı bir gazete, faziletli Türk vatandaşlara: — Satılmışlar, sarhoşlar! diye tariz ve hakarete bulundu. İzmir gazeteleri ona şiddetle mukabele ettiler, asıl muharrik, müsebbib, tahrifçi gazete aleyhine neden takibat yapılmıyor?

Sonra bu gazete: “sarhoşlar, satılmışlar!” diye Türk milletini tahkir etmiştir! O milletin tuttuğu hükümeti tahkir etti diye, tevkif edilenler varken: Asıl efendiyi, ev ve mal sahibini açıkça tahkir edenler, neden mahkemeye verilmiyorlar? Birincileri tecrim edecek madde, ikincinin tamamen aynıdır.

Liderin protestosu, Hükümetin kendini tutundurmak için kanunu, açık haklarını bile çiğnemek istediğini açıkça ilân ediyor! Bütün bunlara rağmen, muhterem Başvekil Paşa’nın, kendilerini olsun zan altında bulundurmak arzu etmeyeceklerine inanılmak isteniyor. Hatta gazetelerde çıkan “Emirnamelerinin” yanlış telâkki edildiğinin tavzihi bekleniyor!¹⁰⁰

Gelişmeler giderek karmaşık bir hal almaya başlamıştı. İzmir’deki olaylardan sonra Halkın Sesi, Hizmet ve Yeni Asır gazetelerinin sorumlularının içeri alınması, buna karşın hükümet yanlısı yayın yapan Anadolu gazetesi’ne herhangi bir koğuşturma yapılmaması, hükümetin özellikle Serbest Fırka yanlısı gazeteleri hedef aldığı görüşünü giderek kuvvetlendirmekteydi.. Yukarıda aktardığımız konuyla ilgili Fethi Bey’in beyanatı bunu doğrular niteliktedir. Bu arada tutuklanan gazetecilerin, bir çeşit savunma niteliğinde olan görüşleri Yarın’nın sayfalarına yansımaktaydı. Bunlardan Hizmet gazetesi Başyazarı, Zeynel Besim Bey şunları ifade ediyordu;

“Bana müstantiklikte üç sual sordular, bunlara verdiğim cevaplar şunlardır:

¹⁰⁰ Arif Oruç, Hükümeti Protesto, **Yarın**, 15.09.1930.

1- Vatandaşların yüzü gülmez oldu. Buna devlet idaresi değil, vatandaş ezerek memleket idaresi derler demişim. Efkâr-ı umumiyye arzederim. Bu yazı tenkit midir, yoksa devletin manevî şahsiyetine hakaret mi? Ben birinci şikkî iddia ettim ki doğrudur.

2- Beğendiniz mi efendiler serlevhasile Cumhuriyet Halk Fırkası elemanlarına karşı bir yazı yazmıştım. Bu yazının devletle hiçbir alâkası yoktur.

Bunu da devletin manevî şahsiyetine hakaret telakki etmişler. Reddettim.

3- Adliye Vekilinin huzurunda vatandaş döğüldüğü hakkında bir haber vardı ve bu haber şimdilik bunu sormuyoruz cümlesiyle takyit edilerek kat'iyet ifade etmiyordu. Bunu da “müheyyiç ve asılsız haber” diye tavsif ediyorlardı. İşte tevkifimizin sebepleri...

Muhakememiz gayri mevkuf cereyan edemez miydi? Tevkifata lüzum nedir? Maamafih – aleyhimize şu kararına rağmen – Adliyemize bir şey söylemek istemiyoruz. Vatandaşların son yer olan bu müessese her türlü dil, kalem ve hatta fikir taarruzlarından masum kalmalıdır. Yalnız şunu sormak isterim ki, vatandaş kanı dökülmesine sebep olan Anadolu gazetesi hakkında niçin aynen bize tatbik edilen şekilde takibât yapılmıyor? Bu gazetenin 100 bin kişilik İzmir halkına sarhoş, serseri, baldırı çıplak demesi ve bu deyiş neticesinde kanı dökülerek masum bir yavrunun şehadeti mes'elesi değil midir? Bizim asla vaki olmayan cürmümüz, tevkifimizi istilzam ettiriyor da 100 bin kişiye hakaret ve bir kişinin kanı akması nedeni tatbikata lüzum gösteriyor?

Allaha ısmarladık aziz garbî Anadolu halkı mevkufiyet bizi asla meftur etmeyecektir. Hapishaneye güle güle gidiyoruz. Millet yolunda canımız helâl olsun!

Sizden ricam reylerinizi mutlaka Serbest Fırka namzetlerine veriniz ve Hizmet hakkındaki teveccühünüzü eksiltmemenizdir.

İzmir hapishanesine gitmek üzere bulunan hür vatandaşınız.”¹⁰¹

Besim Bey 'in yazısında dikkati çeken bir konu da Serbest Fırka'ya açıktan destek verdiklerini beyan etmesidir. Yeni Asır gazetesi Başyazarlarından Behzat Arif Bey ise hangi suçtan dolayı tutuklandıklarını anlayamadıklarını belirtip şunları dile getiriyordu;

¹⁰¹ Yarı, 16.09.1930

“Ne için tevkif edildim? Diğer gazeteci arkadaşlar niçin tevkif edildiler? Bunu daha ben de bilmiyorum. Bu sütunlarda hakikati bildiğimiz gibi gördüğümüz gibi, anladığımız gibi yazdık. Vaziyeti olduğu gibi gösterdik. Halkı tazyik ve tahkir edenlere hadlerini bildirdik. Memlekette haksızlıklara, suiistimallere tegallüplere yer olmadığını gösterdik. Bütün bu neşriyatımızda kanunun Türk vatandaşlarına bahsettiği söz ve yazı hürriyetinden istifade ettiğimize emin idik. Bize diyorlar ki; “Siz hükümetin manevî şahsiyetini tahkir ettiniz, siz fikirlere heyecan verdiniz! Bunlara muhakeme huzurunda cevap vereceğiz. Ona intizaren, bizi tevkif ediyorlar. Pek âlâ! Hakikat gene yürüyecek, hakkın sesi gene ve daima yükselecektir. Bu tevkifatın ne dereceye kadar kanunî olduğunu münakaşa etmek istemiyorum. Bu, avukatlarımıza terettüp edecek bir vazifedir.

Şahsen duçar olduğumuz sıkıntıdan da şikâyet etmiyorum. Millet ve memleket için buna katlanmağı bir şeref telâkki ederiz. Bu dakikada bir elem ve keder duyuyorsak, sadece millet ve memleket hesabınadır.

Türkiye’de matbuat hürdür, diyoruz. Fikir hürriyeti, kelâm hürriyeti vardır, diyoruz. Sonra, siyasî bir mücadele arifesinde, Belediye intihabatına birkaç gün varken İzmir gazetecilerini, daha muhakeme edilmeden, kütle halinde hapse atıyoruz. İşin kanunî cephesini, gene tekrar ederim. Avukatlarımız münakaşa edeceklerdir. Ancak bu tevkifatın intihabat arifesinde memlekete siyasî hürriyet havası saçtığını, fikirlerde tereddütler husule getirmediğini kim iddia edebilir?

Ben işte bu tereddütleri izale etmek için yazıyorum. Biz tevkif edildik, fakat vatandaşlar ve müntehipler emin olmalıdır ki onların serbest intihap hakkını hiçbir kuvvet tevkif edemez. Siyasî mücadelede hakikat hiçbir zaman ezilemez-Ergeç son söz hakkın sözüdür.

Memlekette, “serbest münakaşa” usulünün kurulduğunu ümit ediyorduk. Bu maksatla yeni bir fırka teessüs etti. Halk, mutemetlere karşı itimatsızlığını gösterdi. Hükümetin siyasetini tenkit edenlerle beraber olduğunu her tarafta, kendiliğinden coşan nümayişlerle ispat etti. Bunun arkasından biz gazetecilerin tevkif edilmesinde derin bir mana vardır. Bunun istihracını şimdilik okuyucularıma bırakıyorum.

Şahsım namına, tevkif edilmekten zerrece müteessir değilim. Bizi mahkeme huzuruna çıkaracak değiller mi? Orada bizim de söylenecek sözlerimiz olacaktır. Orada

hakikatler, bir kere daha tecelli edecektir. Orada nihayet anlaşılacaktır ki gazetecilerin serbest tenkitleri bir cürüm değildir. Bir haktır. Hatta hakkında fevkindedir. Bir vazifedir.

“Yeni Asır” yine milletin haklarını ve hürriyetlerini müdafaa edecektir. Geçen makalemizde söylediğimiz gibi, bu tevkifler karşısında biz soğukkanlılığımızı tamamen muhafaza edeceğiz. Bizi tevkif eden, kanunsa hiç korkmuyoruz. Çünkü kanunun hilâfında hareket etmedik. Bizi tevkif ettiren siyasetten yine korkmuyoruz. Çünkü hasımlarını hapisle iskât edeceğini zanneden bir siyaset çok hafif olduğunu göstermiş olur. Biz hükümeti tenkit ettik. Hükümet fırkasını tenkit ettik. Bu yolda devam edeceğiz Vatandaşların bizi takdir etmesi halkın bizimle beraber olması bizim için o kadar büyük bir mükâfattır ki, halk yolunda mücadelede bizi daima teşci edecektir. Benim ve arkadaşlarımızın tevkifimizle matbuat ve fikir hürriyet hürriyetinin zedeleneceğini zannetmeyiniz, muhterem okuyucular! Açılacak olan muhakeme safahatından bu hürriyetler kuvvet kazanmış olarak çıkacaktır. Bizim gibi, bütün samimiyetler ile mücadeleye atılmış olanlar, onun neticelerinden bir lâhza bile çekinmezler. Mahpustan sana selâm sevgili kari.”¹⁰²

Tüm bu gelişmeler karşısında, Gazeteye göre Yaşanan gelişmeler Serbest Fırkayı daha da güçlendirmişti. Üye sayısında teşkilatlanmasında herhangi bir azalma olmak yerine bir artış söz konusuydu;

“Serbest Cumhuriyet Fırkası’nın şimdiye kadar teşkilât yaptığı vilâyetler şunlardır: Kars, Malatya, Sivas, Tokat, Kırşehir, Kastamonu, Konya, Antalya, Bolu, Denizli, Kütahya, Bursa, Aydın, İzmir, Manisa, Balıkesir, Çanakkale, Tekirdağ, Kırklareli, İstanbul, Edirne. Bunların haricinde kalan vilâyetlerden üç veya beş tanesi müstesna olmak üzere, beş yüzü mütecaviz ve gurup halinde imzalarla telgraflar gelmiştir. Hepsi teşkilâtın bir an evvel ikmalini beklemektedirler.

Teşekkülleri idare edenler hep avukatlar doktorlar ve hür mesleklere mensup münevverlerdir. Fırkanın temeli çiftçi işçi ve müstahsel halktır. Politika sergüzeştlerine fırkada yer verilmemiştir. Fırka bu hususta çok hassastır.”¹⁰³

¹⁰² **Yarın**, 16.09.1930.

¹⁰³ **Yarın**, 14.09.1930.

Serbest Fırka giderek bir toplumsal muhalefe dönüşme eğilimine girmişti. Bu, hem hükümeti hem de Serbest Fırka kurucularını tedirgin etmeye başlamıştı. Örneğin İzmir’de bir çocuğun ölümü ve onlarcasının yaralanmasıyla sonuçlanan olaylar sonra, Serbest Cumhuriyet Fırkası’nın Aydın milletvekili Reşit Galip Bey partisinden istifa etti. Reşit Galip Bey basına istifasında şunları dile getirmekteydi;

“Serbest Fırkadan çekilmekliğim tek fırka sisteminin bir müddet daha devamı muvafık olacağı kanaatinde bulunmaktığımdan ileri gelmiştir. Müteaddit fırkalara lüzum ve ihtiyaç kat’idir. Sırf İzmir ve havalisi tezahürleri bu ihtiyacın şiddet ve mübremiyetini ispata kâfidir.

Halk Fırkasıyla Serbest Fırkanın ana ve temel sayılacak siyasi prensipleri arasında hiçbir fark yoktur. Esaslarda tamamen müttehit iki fırka namına yapılan tezahürlerin kanlı neticelere varması her iki taraf nümayişçilerinin bu esas birliğini unutacak, bir tarafa atacak kadar asabiyete kapılmış olduklarına delâlet eder. Kanlar içinde boğuşmak için bir sebep görmüyorum. İzmir tezahürlerinin şeklinden çok müteessirim. Bunda Serbest Fırkanın hiçbir mesuliyeti olmadığına kaniim. Milletimizin fitrî vekar ve terbiyesi ile telifi kabil olmayan bu hareketlerin saiki mahallî idarenin hatası ise Mecliste bütün kuvvetimle çalışacağım. Vicdan kanaatine müstenit firkacılık hayatının inkişafını temine çalışmak mühim bir hizmet sahasıdır. Bunun faydalı olabilmesi için mütekabil sükûn ve itidalin şart olduğuna şüphe yoktur.

Ben, bundan sonra, Mecliste müstakil kalacağım, bana iltihak edecek arkadaşlar bulunursa onlarla beraber, bulunmazsa tek başıma vicdanımın ve kanaatimin gösterdiği yol üzerinde yürüyeceğim”.¹⁰⁴ Bu gelişmeyi aslında Serbest Fırka için sonun başlangıcı olarak değerlendirmek gerekir.

Gelişmeler çok geçmeden, Mecliste de yankı buldu. Kasım başında açılması beklenen Meclis yaklaşık bir buçuk ay önceden olağanüstü toplantıya çağrılıyordu. Arif Oruç köşesinde meclisin vaktinden önce toplantıya niçin çağrıldığına ilişkin şunalrı yazıyordu;

“Meclisin ne için vaktinden evvel içtima etmesine lüzum hâsıl olmuş veyahut görülmüş olabilir?

¹⁰⁴ Yarı, 13.09.1930.

Mesele, son günlerde efkâr-ı umumiyyede görülmüş olan menfi tezahürlerden mi neşet etmiştir? Yoksa şayi olduğu yahut işaa ettirildiği gibi, davet işi, malî meselelerle, İngiliz lirasının düşmesi, Türk parasının tabîî görülmeyen yükselmesi mi münasebeti bulunan tasavvurlardan ibaret bulunuyor?

Şu ikinci ihtimal, biraz zayıf olmakla beraber, hakikate uygun ise, Hükümet, Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın ciddî mürakabesi karşısında, memnuniyeti mucip olacak surette mesuliyet hisleriyle hareket etmek lüzumunu hissetmiştir.

İkinci ve en mülâyim şıkka gelince, onun da, şu olmasına ihtimal vermek, doğru olabilecektir.

İsmet Paşa kabinesinin son vaziyeti maatteessür sarsılmıştır. Kendilerinin muhterem taraftarlarının, hâdiseleri derin bir nikbinlik deryası içinde görmelerine, göstermek hususundaki gayretlerine rağmen vaziyet tamamen bu merkezde bulunuyor.

Halk arasında her türlü ihtiramlara layık bulunan İsmet Paşa'nın zatlarına ait itimatsızlık hisleri olduğu asla zan ve tahmin edilmemelidir. Yalnız teessürlerle kaydedilmeli ki vatandaşlar arasında memnuniyetsizlikler, doğrudan doğruya devlet işlerindeki idaresizliklere, intizamsızlıklara raci bulunuyor.

Lider Fethi Bey'in İzmir, Manisa, Aydın ve Balıkesir'de tafsil ettikleri bu idaresizlikler, halkın İsmet Paşa kabinesi hakkındaki telâkkilerini, serbestçe, açıkça ifade etmiş idi.

Fethi Bey'in, İstanbul'a avdetinden sonra, İsmet Paşa için, ancak takibedilecek iki hatt-ı hareket olabilirdi: Biri Meclisin açılmasını beklemek, ikincisi derhal Meclisten itimat alabilmek.

Meclisin Reisicumhur Hazretleri yahut Meclis Reisi Kâzım Paşa tarafından görülen lüzum üzerine toplanmağa davet edildiği yahut edileceği, şimdilik meçhuldür. Her iki ihtimalden biri tahakkuk ettiği takdirde Büyük Millet Meclisi Teşkilâtı Esasiye Kanununun 19.uncu maddesi mucibince toplanacak demektir.

Çok muhtemel görülebilir ki, Başvekil İsmet Paşa düne kadar tatbikinde ısrar etmiş oldukları siyasetinde, bazı esaslı tadilât ile Meclis huzuruna gelsinler. Millettin hoş görmediği esaslar üzerindeki yeni politikalarını, teşrih ederek, milletvekillerinden son bir itimat almak istesinler. Çünkü: Teşkilâtı Esasiye Kanununun "44"üncü maddesi

mucibince, azamî bir hafta zarfında yapacağı işleri Meclise bildirmeğe, itimat istemeğe mecburdurlar.

Bütün bunlardan başka vergi meseleleri, para bulabilmek işleri, Adliye ıslahatı gibi seri, âcil teşebbüsler üzerine Meclise bazı tekliflerde bulunulacağı da tahmin edilmektedir.

İsmet Paşa'nın çekilmesine zayıf bir şulecik halinde dahi ihtimal verilmemekle beraber, Meclisin süratle daveti keyfiyeti, taze muhalefete memleket işlerinde beklenen fırsatı daha kestirme olarak vereceği itibariyle, memnuniyeti mucip lüzumlu teşebbüslerden addolunsa isabet edilmiş bulunulur.

Mamafih, serbest bir intihapla, memleket parasının tekasüf noktası, toplanma istikameti, anlaşılacak, taze, zinde kavi bir hükümet teşekkülüne medar olurdu zannedilebilir.¹⁰⁵

2.3. TBMM'NİN OLAĞANÜSTÜ TOPLANTIYA ÇAĞRILMASI

Meclisin olağanüstü toplantısı 22 Eylül 1930 da başladı. Gazetenin verdiği haber TBMM'deki genel havayı şu şekilde yansıtmaktaydı;

“Saat üçte salonu mebuslar doldurmuştu. Sefaretler, samiin locaları hıncahınç idi. Bir aralık sağdaki mebuslar arasında latifekârane bir tezahür görüldü:

Serbest Fırkadan Nuri Bey gelmişti. Nuri Bey eski arkadaşları arasına ancak gülüşerek aldılar. Bu tebessümleri Ağaoğlu Ahmet Bey'in kapıdan girmesi arttırdı.

Nihayet tam on beşi on geçte büyük kapıdan Meclis Reisi Kâzım Paşa'nın girdiği görüldü. Bir saniye sonra Başvekil İsmet Paşa da alkışlar arasında mevkilerine geçtiler. Ruşen Eşref Bey yoklama defterini okudu. Reis seslendi: “Ekseriyet vardır. Celseyi açıyorum.” Bu sırada bütün Meclis alkışlarla doldu: Gazi Hazretleri localarına teşrif etmişlerdi. Afet ve Zeliha Hanımlar da yandaki locaya girmişlerdi. Seryaver Rüsühi, Riyaseticumhur kâtib-i umumisi Tevfik Beyler beraberdi. Evvelâ Riyaset-i Cumhuriyet Meclisi davet tezkeresi okundu. Bunu takiben İsmet Paşa alkışlar arasında kürsüye geldi ve dedi ki:

— Arkadaşlar, Meclisimiz bazı malî meseleleri mütalea için davet olunmuştur. Bunun sebebi parayı sukuta karşı muhafaza etmek değildir. Sekiz aylık bir mücadeleden

¹⁰⁵ Arif Oruç, Fevkalade İçtima, **Yarın**, 14.09.1930.

sona millî para sukuta karşı muhafazadan âzadedir. Buna mukabil millî paranın eksilmesi fazla döviz arz ile karşılamamak mevkiindedir. Hükümet bütün tedbirleri aldı. Daha fazlasını salâhiyeti fevkinde görerek meseleyi Meclise arzetti. Bu husustaki lâyhalar encümenlerde müzakereden sonra huzurunuzda gelecektir.”¹⁰⁶

İktisadi alnda yaşananlar İsmet Paşa’yı ve hükümetni giderek sıkıştırıyordu. Gelişmeler karşısında İsmet Paşa’nın nasıl bir yol izleyeceği de dikkatlerin odağına yerleşmişti. Çok geçmeden İsmet Paşa Cumhurbaşkanlığı’na istifasını verdi. Mustafa Kemal’de mecliste çoğunluğu bulunan partinin sorumlusu, ve Halk Fırkası’nın meclis grubu şefi olmasından dolayı Malatya Milletvekili İsmet Paşa’ya hükümeti kurma görevini tekrar verdi. Arif Oruç bu konuda şunları yazmaktaydı;

“Kabinede yapılacak tasfiyenin kıymeti nedir? Adliye Vekili istifa etti. Kabineyi tekrar İsmet Paşa teşkil edebilir mi?

Meclisin fevkalâde içtimaa daveti meselesi, son zamanlarda hükümetin kuvvetle vaziyetiyle alâkadar olmamak mümkün değildi. Nitekim ilk içtima daveti üzerine İsmet Paşa’nın ve kabinesinin vaziyeti, bu sütunlarda münakaşa edilmiştir. Dün Ankara’dan gelen haberler, İsmet Paşa’nın Meclis huzuruna çıkarak itimat istemesinden evvel kuvvetli görünmek için, dört vekâlette değişiklik yapılacağını, son olarak teyit ediyordu...

İsmet Paşadan beklenen şey, bir iki Vekili atarak, yeni unsurlarla milletin karşısına çıkmak değildi kabinenin malî, iktisadî siyasetinin bozukluğu iddiaları idi.

İsmet Paşa, şimdiki muvakkat ekseriyete istinaden, Meclisten itimat alsa bile, vaziyetini daha ziyade bozacak, zayıflatacaktır.

Yeni tasfiye haberleri, yalnız vatandaşlardan Halk Fırkasına ve idare tarzlarına muarız bulunan vatandaşlara bir cihetten ümit ve teselli veriyor. O da: temiz bir muhalefet Fırkası’nın, memlekette mes’uliyet hislerini kökleştirmesidir.”¹⁰⁷

Ertesi gün de bu konuda yazmayı sürdürerek, İsmet Paşa’nın yıllardır süregelen bir çok ekonomik konuda, yerinde ve zamanında önlem almamakla suçluyordu;

¹⁰⁶ **Yarın**, 22.09.1930

¹⁰⁷ Arif Oruç, İsmet Paşa’nın İstifası, **Yarın**, 22.09.1930.

“İsmet Paşa'nın vaziyeti hakkında, bazı tahminlerde bulunabilmeğe mâni teşkil edemezler:

1- İsmet Paşa'nın bütün samimiyetine, geçmişteki büyük hizmetlerine rağmen, Maliye, Nafia, İktisat ve Adliye işlerinde takip ettiği ana siyasetin bozukluğu, müspet bir programa istinat edememesi...

2- İzmir İktisat Kongresi üzerinden seneler geçtiği halde, ancak üç dört ay evvel “69” maddelik bir program yapmağa lüzum görmesi.

3- Başvekâletleri zamanında idare işlerinin pek ziyade bozulması.

4- Vergi, israfat, memurin meseleleri, alelûmun ziraate teallük eden mevaddın ihmali, inhisar idarelerinin devlete ve millete yük olmakla beraber, memlekette şahsî teşebbüsleri kırması, ecnebî sermayenin münhasıran bu yüzden çekilip gitmesi...

5- Devlet mübayalarında mutavassıtların, komisyoncuların, nüfuzlu zavatın tesirleri... Ve saire ve saire...

Zatları pek muhterem olan İsmet Paşa'nın, son tenkitler üzerine, bazı ıslahat teşebbüsleri, bütün vatandaşlara malûm bulunan karışık vaziyeti düzeltebilecek midir?

Başvekil Paşa'nın istifa ettikten sonra, tekrar kabineyi teşkile memur edilmeleri de te'min edildikten sonra, millet Meclisine getirecekleri yeni program, milli menfaatleri ve ihtiyaçlara tatmine hadim olabilecek midir?¹⁰⁸

Meclis Salı günü yaptığı toplantıya Perşembe günü devam etmek amacıyla dağılmıştı. Fethi Bey de TBMM toplantısına katılmak üzere Ankara'ya hareket ediyordu. Gazete'nin aktardığına göre, bir çok kişi ve gazeteciler Fethi Bey'i uğurlamaya gelmişti. Gazetede göze çarpan bir başka haber de Halk Fırkası'nda şiddetli tartışmaların yapıldığı ve İsmet Paşa'nın zor durumda kaldığını yazmaktaydı:

“Halk Fırkası'nın Büyük Millet Meclisinde temsil eden mebuslar hiç şüphesiz daha ilk merhalesinde münakaşa hürriyetinden en çok istifade eden vatandaşlardır, düne kadar her celsesi dervişane bir sükûn içinde geçen Halk Fırkası içtimaları artık tarihe karıştırmış.

¹⁰⁸ Arif Oruç, Başvekalet, **Yarın**, 23.09.1930.

İslahat için – İrtişa kanunu şiddetlenmeli, vergiler tadil edilmeli, ceplerini dolduranlar araştırılmalı!

Bunu tahmin etmek hiçte müşkül değildir. Çünkü bir zamanlar söylenen her sözü hayırhane baş sallayarak dinleyen ve gene aynı teslimiyetkâr hayırhahlıkla avuçlarını patlayıncaya kadar alkışlayan mebuslar dün Başvekil ile arkadaşlarını fena helde hırpaladılar. Meğer Halk Fırkası'nın her zaman müttefikan itimat beyan ettiği İsmet Paşa, kabinesi beceriksiz bir teşekkülmüş. Fırka içtimainın dünkü celselerinde Başvekil karşı yüksek sesle yapılan tenkitlerin hatta bazen bir takım vekillerin ismi zikredilerek yapılan ithamların karşısında akıllara gelebilir ki beceriksiz kelimesi pek hafiftir.¹⁰⁹

Halk Fırkası'nda yapılan tartışmaların İsmet Paşa'yı iyice zor durumda bıraktığı görülüyordu. İsmet Paşa gerekirse istifa etmeye hazır olduğunu belirtiyordu:

“Halk Fırkası içtiması bugün de devam etti. Ve dünkünden daha çok hararetle devam etti. Anlaşıyor ki Halk Fırkası ciddi ıslahat kararındadır. Bundan sonra mebuslardan müfettiş olmayacaktır. Fırka büsbütün yeni bir şekilde idare edilecektir. Dokuz kişiden mürekkep umumî bir merkez olacak ve merkezin muhtelif şubeleri bulunacaktır.

Müfettişlikler ve mutemetler tamamen ilga ediliyor. Esnaf cemiyetlerinin teşkilâtında ve meslek cemiyetleri intabında fırka namına namzet gösterilecektir.

Yapılan tenkitler ileriye sürülen fena neticeler bir aralık o kadar acı tezahürler göstermiştir ki Başvekil Paşa fırka arkadaşlarının ağzından dinlediği şikâyetler önünde kendini tutamamış pek müteessir bir tavırla aynen şunları söylemiştir.

Reisicumhur Hazreleri'nin ve büyük Meclisin isteyeceği, tensip edeceği her hangi şekilde bir kabinenin teşekkülü ve iktidar mevkiine gelmesi için mevki iktidarı her an terke amadeyim. Sonra ilâve etmiştir:

Tenkitlerinize devam ediniz. Sizi bir mevki-i iktidar adamı gibi değil Halk Fırkasına mensup bir vatandaş gibi dinliyorum.

Bundan sonra mutemetlerle vilâyet idarelerinin nâzımlığı vazifesini yapan ve merkezle uzak teşkilâtların irtibatını temine memur bulunan müfettişlerin aleyhinde azim

¹⁰⁹ **Yarın**, 23.09.1930.

bimünakaşa başlamıştır, nüfuslarından edenlerden bahsedilmiş vazifelerine lakayt müfettişler sayılmıştır.

İnhisarlar bahsi meydana çıkınca münakaşanın harareti en son derecesini bulmuş, liman ve tütün inhisarları gibi çok dedikodu mevzular saatlerce içtimain mevzuu olmuştur.

Birçok mebuslar liman ve tütünün inhisarlarının hele İzmir limanının acınacak halinden acı bir lisanla bahsetmişlerdir. İzmir ve İstanbul limanları idarelerinin Meclise bu defa kolay kolay hesap veremeyecekleri tahmin ediliyor, bundan sonra bazı vekâletlerin traktör ve ticarî işleri gibi ferdî mesaisi konuşulmuştur.

Halk Fırkası'nın yeni bir siyasî merhaleye girdiği sarahaten tebüllür etmiştir. Fırka ekseriyeti, muhakkak ki eskisi gibi her şeye karışan müfettiş ve mutemetlerin, lâyüsel bir kabinenin taraftarı olmamaktadır. Ecnebi sermayesi etrafındaki münakaşalar ismet paşanın sermayeye karşı müsamahakâr ve sempatik olması lâzım geldiği neticesine varmıştır. Her zaman tebliğler neşrederek istikraz ve para teklifleriyle karşılaştığını ilân eden kabineden sorulmuştur.¹¹⁰

Bu arada gelişmeler karşısında Mustafa Kemal'in nasıl bir tutum alacağı da zihinleri meşgul eden bir başka konu olmuştur. Gerçi, Sebest Cumhuriyet Fırkası daha henüz kurulmadan Musatafa Kemal'in Fethi Bey'e gönderdiği mektupta Halk Fırkası'nın kurucusu olmakla beraber, tarafsız olduğunu belirtmişse de yaşananlardan sonra Mustafa Kemal'in hala aynı görüşte olup olmadığı merak konusuydu. Bunu merak edenlerden biri de Arif Oruç'tu. Köşesinde Halk Fırkası yandaşlarının halk arasında Mustafa Kemal'in kendilerini desteklediği fırkalarının reisi olduğu yönünde propagandalar yapmasını eleştirerek, bunun Mustafa Kemal'i sanki ülkenin başkanı değilde sadece bir parti başkanymış gibi küçük düşüren davranışlar olduğunu söyleyerek şöyle devam ediyordu:

“Eğer, Türkiye’de hakikî demokrasi icabatına riayet edilmek kararı verilmiş ise, kendilerinin Fethi Beye yazdıkları mektupta ilân buyurdıkları gibi, bitarafıklarına, Halk Fırkası tarafından da riayet edilmek, gayri mesul zatlarını fırka propagandalarına karıştırmamak, kat’iyyen lâzımdı. Hâlbuki Reisicumhur Hazretleri'nin ikinci mektuplarında da bitarafıklarını teyit eylemelerine rağmen, Belediye Meclislerine üç buçuk aza kayırmak emeliyle, Halk Fırkası'nın mahalle aralarına kadar: ‘Gazi bizim

¹¹⁰ Yarı, 25.09.1930.

reisimizdir. Reylerinizi Gaziye veriniz!’ hulâsası ile ifadesi kabil olan politika oyunlarına kadar cesaret ettiği teessürler içinde görüldü.

Ya, şu propagandalar, hakikati bilen halkın aksi tarafa rey vermesini intaç ederse, büyük adam ne vaziyete girebilirdi?

İşte Mustafa Kemal Hazretleri’nin gayri mesul, bitaraf vaziyetlerinin, mümkün olsa ilelebet tesbitini canü gönülden temenni eden vatandaşların, hakikî endişelerinden biri de bu idi.

İkinci endişe: Türk milleti içindeki vaziyetleri, dünyanın bir yerindeki Reisicumhurlara benzememek, benzetilememek gayet tabii olan Mustafa Kemal’in, Millet malı olmaktan çıkarılmak istenmesi, hem de, iktidar mevkiinde tutunabilmek vasıtası, aleti olarak kullanılmak istenmesi endişe ve ıstırabıdır.

Üçüncü endişeye gelince: Bu da, demokrat idarelerde Cumhur reislerinin devlet riyasetine geçer geçmez, fırkalarından istifa etmeleri, çekilmeleri keyfiyetinin hukuku esasiye nazariyeleri arasında kuvvetle yer bulması idi. Aksi takdirde, bu gibi reisler bitaraf kalamazlardı.”¹¹¹

Arif Oruç yazısının devamında Mustafa Kemal’in bu olaylardan etkilenmeyeceğini, başlardaki tutumunu koruyacağına dair şüphesinin olmadığını belirtip şöyle sürdürüyordu:

“(…) Düne kadar memlekette bir ikinci fırka bulunmaması itibarıyla, Mustafa Kemal Hazretleri’nin böyle bitaraflığına lüzum hâsıl olmamış bulunabilir. Fakat kendileri, bizzat Fethi Bey’in fırka tesis etmesini memnuniyet ve zevkle karşıladıkları el yazılarıyla bildirdikten sonra, tek fırka zamanındaki vaziyetle kalabilirler mi, bilhassa yaradılışlarında, çocukluklarında, gençlik ve mektep hayatlarında, siyasi mücadelelerinde, hürriyetperver Mustafa Kemal için kabil mi idi?

Kaldı ki, kendilerinin memleketteki, millet nazarındaki çok aziz ve pek ulvi vaziyetlerinin, böyle şeylere, emsali politika dedikodularına, zerre kadar tahammülü yoktu. Olamazdı, buna bizzat millet müsamaha gösterememek mecburiyetinde idi.

Mustafa Kemal gibi insaniyet tarihinin misalini güçlkle kaydedildiği, çok büyük bir adamı, kendisine kalbini, varlığını veren bütün bir milletten çekip ayırmağa çalışmak, onu

¹¹¹ Arif Oruç, Gazi Hazretleri, **Yarın**, 25.09.1930.

hiç sevemediği ve sevemeyeceği teğallüpten zevk alan mahdut zümreye mal etmek istemek, tarihe bile acımamak demektir.

İsmet Paşa gitmiş, yahut Fethi Bey gelecekmiş. Halk Fırkası kazanmış, Serbest Cumhuriyet kaybetmiş? Milli menfaat icabı ne ise, milletin iradesi hangi tarafta tecelli ediyorsa, o olabilir.

Bunlar tabii, basit umurdandır. Hepimizin fevkinde kalarak memleket hesabına yapılacak münakaşaları, mücadeleleri, tevzin ve tanzim edecek nâzıma ihtiyaç olduğu inkâr edilebilir mi?

Bir tarafa şefkatini esirgemiyen Mustafa Kemal, neden karşı tarafın üvey babası vaziyetinde kalsın? Neden ve niçin? Bir zümre inatla, ısrarla memleketi dilediği gibi idare etsin için mi?¹¹²

Meclis'in bir sonraki oturumu şiddetli tartışmalara sahne oldu. İsmet paşa hükümetinin uygulamalarından söz ederek onların doğruluğunu savundu. Fethi Bey ise hükümetin istifa etmesini bir beceriksizlik olarak gördüğünü belirtip hükümeti yetersizlikle suçladı.¹¹³ Yapılan tartışmalar sonunda İsmet yeni kabinesini kurdu ve 12'ye karşı 275 oyla güvenoyu aldı.

¹¹² Arif Oruç a.g.m. 25.09.1930.

¹¹³ Fethi Bey'in Mecliste yaptığı konuşma için bkz: **Ek: III.**

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. 1930 BELEDİYE SEÇİMLERİ

3.1.BELEDİYE SEÇİMLERİ VE SERBEST CUMHURİYET FIRKASI

“Belediyeler Yasası’nın kabul edilmesinin ardından aynı yıl içinde, 1930’da belediye meclisi seçimleri yapılmıştır. Seçimlere Cumhuriyet Halk Fırkası ve Serbest Cumhuriyet Fırkası ile bağımsız adaylar katılmıştır.”¹¹⁴ Ekim 1930’da yapılan belediye seçimleri Serbest Fırka açısından olduğu kadar, Cumhuriyetin tek partili yönetimi açısından da oldukça önemli sayılır. İzmir olaylarının yanısıra belediye seçimlerini de Serbest Fırka’nın kısacık tarihinde etkili olan bir başka konu olarak ele almak gerekir. Çünkü seçim süresince yaşananlar, Serbest Fırka’nın kapatılmasının şartlarını olgunlaştırmıştır.

Seçimler daha başlamadan hür bir ortamda yapılıp yapılmayacağı tartışılmaya başlanmıştı. Arif Oruç da yaklaşan belediye seçimlerinin sonderece önemli olduğunu her vatandaşın buna ilgi göstermesi gerektiğini belirterek şöyle diyordu;

“Belediye intihabı başlamak üzeredir. Her vatandaş reyini dilediği tarafa vermekte serbesttir. İntihap kanunu vatandaşlara, intihap işlerinde gördükleri, sezdikleri ve farkına varacakları hileli muamelelere, derhal itiraz hakkı vermiştir. Belediye intihapları, siyasî hakların ilk ve en büyük mihakidir. Bu itibarla vatandaşların hak ve hakikat ile memleketin selameti için çalışmak isteyenleri tutmaları, kendi menfaatleri iktizasından bulunuyor.

Belediye meclisleri, mebusan meclislerinin küçük mikyasdaki şubeleridir. Aradaki fark, millet meclisinin, memleket umumî vaziyeti ile, siyaseti ile alakaları olması, Belediye Meclislerinin de, temsil ettikleri şehirlerin, kasabaların sıhhati, temizliği yiyeceği, içeceği ile meşgul olmalarıdır. Millet meclisleri, nasıl hükümetin vatandaşlardan aldığı vergileri, resimleri, her türlü varidatı kontrol hakkına malik ise, alınan paralarla umum memleket namına yapılan işleri murakabe salâhiyetini, kendinde toplamış bulunuyorsa, belediye beclisleri de, vatandaşlardan alınan belediye resimlerinin, belediye varidatının, memleketin temizliği, imarı, sıhhati, ekmek, et, su, elektrik, tramvay gibi nakliye vasıtalarının

¹¹⁴ Ali Eşref Turan, **Türkiye’de Yerel Seçimler**, İstanbul, 2008, s. 33.

kontrolüyle, narh işleriyle, esnaf cezalarıyla meşgul olup olmadığını tetkik etmekle mükelleftir.

Belediye memleket hastanelerine bakıyor mu? Belediye sokakları temizletiyor mu? Belediye mahalle aralarında tenvirat yaptırıyor mu? Çeşmeler, su yolları, sebze, meyve ve pazarlarında neler yaptırıyor? Ekmek işleriyle meşgul müdür? Esnaftan haksız yere ceza alınıyor mu? Varidat toplamak için, neler yapılıyor? Halktan alınan paralar, nerelere hangi işlere sarfediliyor? Yapılan sarfiyat, yolunda ve yerinde midir?

Şu yukarıdanberi sayılıp dökülen şeyler, belediye vazifelerinin, belediye işlerinin esaslarını teşkil eder. Her vatandaş, belediye intihabının ne kadar ehemmiyetli olduğunu anlamak, bilmek mecburiyetindedir...»¹¹⁵

Çok geçmeden, Yarın'nın aktardığına göre seçimlerin yapıldığı bir çok yerde, mülki amirlerin, insanları Serbest Fırka'ya oy vermemelerini oylarının boşa gideceğini, çünkü Serbest Fırka'nın yakında biteceğini belirten konuşmalar yaptıklarını yazıyordu.

“Halk, Halk Fırkası'nın valileri, mutemetleri tarafından kafa, göz yarılması tehdidi ile intihapta kazanılmak isteniliyor.Nereye gidiyoruz - İntihap böyle mi serbesttir?

Teessür ve teessüfle haber aldığımızı nazaran belediye intihabı dolayısıyla Anadolu'nun bazı yerlerinde çok çirkin müdahaleler vaki olmaktadır.

Ezcümle Bursa valisi bu münasebetle bir tebliğ neşretmiş ve demiştir ki: İntihabı mutlak surette Halk Fırkasına kazandıracaksınız. Muhaliflere rey vermek isteyenlerin kafalarını kırın, karşı tarafa rey vermekten menedeceksiniz.

Camilerde Halk Fırkası lehine vaizlar verdirilmektedir. Gene (Bursa)nın Kemal Paşa kazasında jandarmalar gezdirilerek Halk Fırkasına rey vermeleri halka ihtar edilmektedir.

Serbest Cumhuriyet Fırkasına gönderilen ve müfettişler tarafından tanzim edilen raporlara nazaran halk serbestisine sahip oluncaya kadar rey sandığı başına gitmemeğe karar vermiştir. Çorlu'da da aynı vaziyet vardır. Bu yüzden 460 rey sahibi Muhittin mahallesinden ancak 40 rey atılmıştır.»¹¹⁶

¹¹⁵ Arif Oruç, Dikkat Edilmeli, **Yarın**, 18.09.1930.

¹¹⁶ **Yarın**, 18.09.1930.

Engelleme haberleri iyice konuşulmaya başlanmıştı. Bursa'da Valisi'nin yaptığı engellemeler, Serbest Fırka'ya karşı yaptığı çalışmalara ilişkin Fethi Bey Vali'ye bir telgraf çekti. Vali, böyle bir şeyin söz konusu olmadığını Arif Oruç ve Yarın gazetesi'nin iftiraları olduğunu belirtiyordu. Bunun üzerine Yarın gazetesi de Vali'nin İnegöl'de memurlar ve ihtiyar heyetleri karşısında yaptığı konuşmayı manşetine taşıdı. Gazetenin yazdığına göre Bursa Vali'si şöyle bir konuşma yapmıştı;

“— Efendiler, hükümet müteyakkızdır. Bir takım serserilerin memlekette asayişin ihlâlüne meydan vermeyecektir. Hele bu efendiler, onları hemen yakalarım ve hemen imha ederim. Adliye Vekâleti adliyeye emirler vermiştir. Yok filan memur hırsızmış yok filân vekil şöyle yapmış diye sokak siyaseti yapmak isteyenleri şiddetle tedip edeceğiz.

Efendiler, Yarın isminde bir gazete varmış. Onun sahibi olan Arif Oruç'u ben çok iyi bilirim. Bu firari Çerkez Etemin kâtib-i hususisi idi. Zaten komünisttir. Ankara'da da bir zamanlar böyle bir paçavra çıkarırdı. Merak etmeyin efendiler bu rezaletlere meydan verilmeyecektir. Bu kepezelik ancak Meclis açılıncaya kadar devam edecektir. En ağır cezalar onlar içindir. Bir gazetenin dediği gibi Fethi Bey fenalıklar arıyorsa bir sağa bir sola bir de önüne baksın ama İsmet, koca İsmet bunlara meydan bırakmaz. Her türlü tedbir ittihaz edilmiştir.”¹¹⁷

Gazete, Serbest Fırka'ya karşı Kastamonu'da okuma yazma bilmeyenlere ücretli katipler aracılığıyla oy pusulaları yazdırıldığını, İzmir'de ise, yürüyüşler nedeniyle tahkikatlar yapıldığını, Balıkesir'de bir belediye azasının halkı toplayarak Serbest Fırka kazansa da burada yapılan seçimlerin bozulacağını, Eskişehir'de de Halk Fırkası'nın kadınlara her oy için 20 kuruş verdiğini, Serbestçiler ile Halkçılar arasında şiddetli münakaşaların yaşandığını yazıyordu.

Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın Bursa örgütü ise, seçimlerin kendi lehlerine sonuçlanacağını anlayan görevlilerin oy kullanma süresi daha sona ermeden sandıkları topladığını öne sürerek seçimlerden çekildiklerine dair bir beyanname yayınladı.

“İntihaptan Çekiliyoruz.

¹¹⁷ Yarın, 19.09.1930.

19 Eylül 1930 tarihine müsadif dünkü Cuma günü Yeni Mahalle dairesinde başlayan Belediye intihap encümeni tarafından ika edilen müşkülata rağmen intihabatın fırkamız lehine cereyan ederek miadından çok evvel intihabı tatil ve rey sandığını Belediyeye nakletmiştir.

Bugün Çekirge mıntıkasında intihabat başlarken hazır bulunan hemşerilerin fırkamıza ait rey pusulalarını hamil olduklarını gören mukabil fırka intihabatın fırkamız lehine tecelli edeceğini hissederek, Polis kuvvetinden istianeye mecbur olmuştur¹¹. Dört arkadaşımız derdest edilerek karakola sevk edilmişlerdir. Bu şerait dairesinde ve reylerini serbestçe istimal etmek arzusunu izhar etmekten başka günahları olmıyan vatandaşlarımızın diğer mıntikalarda da bu kabil muamelelere maruz kalmamalarını teminen ve vatandaşların reylerini arzuları veçhile istimal edebilecekleri zamana intizaren fırkamız intihabattan çekilmeğe karar vermiş ve intihabatın feshi için kanunî teşebbüsatta bulunmuştur.

Serbest Cumhuriyet Fırkası Bursa Vilâyet Ocağı”¹¹⁸

Bu beyannameden sonra Serbest Fırka'nın önemli isimlerinden Nuri Bey gelişmelerden rahatsızlığını dile getirerek şu bildiriye yazdı;

“Hiçbir madde-i kanuniyeye temas etmeyerek ve ahaliden bir kısmının malûmatı olmaksızın muhtarlar tarafından namlarına sandığa reyleri atıldığı ashabı tarafından resmen makemata şikâyet edildiği halde müracaat-ı vakıamız nazar-ı itibare alınmamış kazamıza gelen Vali Fatin Bey'in emr-i şifahesine atfen intihap sandığını gece açmışlardır. Müracaat eylemediğimiz makam kalmadı, keyfiyet-i vakıa Cumhur Reisi Hazretlerine de kemal-i ihtiramla arzedilmiştir. Mesarif-i zaruriye bize ait olmak üzere bir müfettişin izamına delâlet buyurulmasını selâmet-i umumiye namına istirham ederiz.

Serbest Cumhuriyet Fırkası Reisi Nuri”¹¹⁹

¹¹⁸ Yarı, 22.09.1930.

¹¹⁹ Yarı, 22.09.1930.

Seçimlerde yaşanan olumsuzluklar arasında Eskişehir’de yaşananlar ayırıcı bir özelliğe sahiptir. Gazetenin yazdığına göre Serbest Fırka adaylarından bazıları fiziki şiddete maruz kalarak yaralanmışlardır. Eskişehir’de çıkan olaylar gazeteye şöyle yansımaktaydı: ‘‘Halkımızın yeni fırkaya olan itimat ve teveccühünü keretmek gayesile nihayet Serbest Fırka erkm intihap sandıkları başından uzaklaştırıldılar. Serbestli intihap kalmadı. Vali bir mülkiye memuru değil, Halk Fırkası mutemedinin bir yamağıdır. Halk valinin mutemedin ardı sıra gitmesini Cumhuriyet hükümetinin şeref ve haysiyetile kabil-i telif görmüyorlar. Derdimizi, intihabın yolsuzluğu hakkında, dinletecek bir merci yok mu?’’

Eczaneye taarruz

– Serbest Fırkaerbest Fırkaya mensup merkez eczanesi sahibi Kenan, doktor Yakup İhsan, maruf avukatlarından İsmail Hakkı Beylerle hükümet tabibi Sudi, binbaşı Cemal Beylerin buldukları Köprü başındaki Merkez Eczanesi Sepetili Avni ve refiki tarafından camları taşlanarak kırılmış ve Kemal ve Sudi Beyler yaralanmıştır.

Tabanca elde!

– Halk Fırkası tarafından gönderilen otomobillerile bir heyetin Sepetiden geleceği gündüzden şayi olmuştu. İşte bu heyetin başında Avni Bey namzet olduğu halde gelerek Fırkaya gittikleri ve oradan aldıkları talimata tevfikan kprbaşına gelerek mebus Ali Ulvi, Aza Durmuş Beylerle oturmuşlar ve araba ile ayrılmalarından bir dakika sonra Merkez eczanesine Avni tarafından atılan tuğla parçası ile eczacı Kenan Bey yaralanmış ve diğer refiki de diğer camları taşlamıştır. Mteceviz refikini derdest için harekete gelen halka Avni tabancasını çekerek siz onu tutamazsınız demiş – demiş ve nihayet köprübaşı bir maşere dönmüş ve Avni Bey’in tabancası elinden alınarak karakola götürülmüştür.

Valinin kafası

– Serbest Fırkası’nın bu defa Burca’da faaliyetine mâni olmak kaygısıyla yeni fırkaca neşredilen ve Belediyenin yedi senelik faaliyetini tenkit eden ilân yüzünden Vali Bey bu neşriyatın Belediyenin değil Hükümetin icraatını tenkit eder mahiyette olduğundan bahsederek. Umumilike tevkiflerini emretmiş ise ledelistivap neşriyatla hükümetin alâkası görülemediğinden serbest bırakılmışlardır.

Cetvellerde isim noksanlığı

– 1200 kişiye baliğ olan Eskişehir şimendifer fabrikası işçilerinin Serbest Fırkaya mensubiyetleri hasebile isimleri cetvellere çıkarılmıştır. Reylelerinin istimalinden mahrum edilen bu vatandaşlar haklarının verilmesi için şikâyetle bulundular.

Heyet mevkuf

– Bu gün yapılar tahkikat neticesinde vaziyetin Fırkaca tertip edildiği anlaşılmış ve heyet-i kiram tevkif edilmiştir.

Serbestçiler geri çevrildiler

Bu sabah Serbest Fırkacılar gene intihap sandıklarının başına gitmişlerse de valinin müdahalesi üzerine Belediyeden çıkarılmışlardır.”¹²⁰

Yaşanan olaylar karşısında Eskişehir Valisi halkın huzurunu bozan kim varsa derdest edileceğini ve asla müsamaha gösterilmeyeceğini belirten bir bildiri yayınladı:

“Makam-ı Vilâyetten:

Belediye intihabı dolayısıyla muhterem halkımızın mücadele-i fikriyeleri ne kadar meşru ise buna halkı heyecana sevkedecek ve komünistliği körükleyecek tarzda bir şekil verilmesi de o kadar muzırdır. Pek sakın ve muti ve yekdiğerine kardeş gibi muamele eden muhterem Eskişehirîlilerin arasına Milliyet hissi de sokulmak istenildiği istidlâl edilmektedir. Eskişehir’lilerin hepsi de Türk’tür. Bu hissi ilke çalışanların muzır propagandalarına halkımızın kapılmamalarını ve Hükümeti derhal haberdar etmelerini talep eylerim. Atideki hususata da sevgili halkımızın nazar-ı dikkatlerini celp ederim.

1- Halkı heyecana düşürecek ve hükümetin şahsiyet-i maneviyesini rencide edecek propagandalara kat’iyyen müsaade edilemeyecektir.

2- Bu şekilde beyanname neşredenler derdest ve şiddetle tacziye edileceklerdir.

3- İntihabat mücadelelerinin nezahet dairesinde yapılmasını kat’iyyen talep ederim.

4- Taşkınılık yapanlar en şiddetli takibata maruz kalacaklardır.

5- Hükümet her türlü tedbiri almış olduğundan halkımızın berveçhi belâ hususati ehemmiyetle nazar-ı dikkate almalarını ve muzır propagandalar hakkında hukümeti haberdar etmelerini ehemmiyetle tavsiye eylerim.

¹²⁰ Yarı, 25.09.1930.

6- İrticakâr ve muhsidane propagandaların mütecasirleri derdest edilerek haklarında en ağır ahkâm ve hiyaneti vataniye kanununun muktezası tatbik edilecektir.

Eskişehir Valisi İ. Hakkı”¹²¹

Arif Oruç ise Halk Fırkası hesabına yapılan müdahalelerin, doğrudan doğruya Teşkilâtı Esasiyenin 70-79. maddelerine ve kanunlara tecavüz olduğunu söylüyordu. Seçimlerde yaşananları analiz eden yazısında şunları dile getirmekteydi:

“Serbest Cumhuriyet Fırkası teşekkül ettiği zaman, Halk Fırkası tarafından gösterilmek istenen mertlik cemileleri malûmdur. İlk günlerde vatandaşlar arasında iyi tesirler bırakmış olan bu demokratça karşılaşma, maalesef çok devam etmemiştir. Hassaten, Liderin İzmir seyahatinden sonra, Halk Fırkası ve hükümetin, cumhuriyet kanunlarına riayetsizlikle tefsiri caiz olabilen bazı hareketlere tevessül ettikleri görülmüyordu.

Belediye intihabının araya girmesi, vatandaşların Serbest Fırkaya karşı gösterdikleri temayüller, Anadolu’da vali, kaymakam, jandarma kumandanları gibi idare reislerinin de fırkacılık hareket ve cereyanlarına kapıldıklarını göstermiş oluyor.

Bursa valisinin kasabaları devre çıkararak, fırkacılık gayretiyle dilinin ucuna gelenleri söylemesi bu kabildendir.

Keza, Ayvalıkta bir bayrak meselesinden, jandarmalara havaya silâh atıldığı, evvelki gün gelen telgraf haberlerinden malûm olmuştu. Düzce kaymakamının, Düzce’de açılan Serbest Cumhuriyet şubesi kapısına süngülü jandarmalar dikecek kadar, kanunsuzluk ve gayretkeşlik göstermiş olduğu da anlaşılmıştır.

Gene: Çorlu’da, jandarma bölük kumandanının fırka işlerine müdahale ettiği bildiriliyor. Bütün şu kanuna kitaba uymayan müdahalelerin, Belediye intihabı etrafında döndüğü tahakkuk ediyor.

Hatta Karaman’da iki tüccar bile, tevkif edilmiştir. Mevkuflara isnat edilen kabahat güya “Halep’ten” bir takım adamların geleceklerini söylemeleri imiş. Şahit olarak ta, bir iki müskirat memuru tedarik edildiği temin olunmak isteniyor. Tefevvuhatın bir meyhanede vaki olduğu iddia edildiğine göre, o meyhanede müskirat (!) memurlarından başkası bulunamamasına ne mana vermek lâzımdır?

¹²¹ Yarın, 25.09.1930.

Anadolu'nun birçok yerlerinden, aynı mealde şikâyetler tevali edip duruyor.

Bir taraftan da, gayet tabîi olarak valiler, Halk Fırkası'nın Belediye reisleri, kaymakamlar tekzipler yağdırıyorlar.

Halk şikâyet ediyor, müdahale edenler tekzip ediyorlar. Her şeye rağmen de; müdahalelerin devam edip gittiği anlaşılıyor. Hatta Eskişehir Valisi, bu hususta diğer meslektaşlarını gölgede bırakmış, Serbest Cumhuriyet Fırkası namzet listelerini matbaalarda bastırmadığı gibi, lâzımgelen yerlere de astırtmamıştır.”¹²²

Gazete Belediye seçimlerinde halkı uyararak reyine sahip çıkmasını, isim cetvellerinde adını aramasını, öneren küçük bir bildiri yayınladı.

“Vatandaş!

İntihap yaklaşıyor Cetvellere dikkat et! Şimdiden mahallelerdeki cetvelde ismini ara. Bunu aramak senin için vicdan ve vatan borcudur.

Senin, iradenden, varlığından korkan bazı bedbahtlar reyini baltalamak için intihap cetveline ismini yazmamıştır. Halk Fırkası mensup heyeti teftişiyeye azalarının vatandaşlık hakkını çiğneyen bu hareketine karşı kanunî hakkını istimal etmeyi unutma.”¹²³

Yapılan baskılara karşın gazetenin aktardığına göre, Serbest Fırka'nın Anadolu'nun birçok yerinde teşkilatlandığı taraftar sayısını artırdığı, akın halinde yeni fırkaya müracaatların yapıldığı yazılıyordu. O dönemde yaşanan eçim atmosferinin anlaşılması açısından oldukça önemli olan haberlerin, gazeteye yansımaları şöyleydi:

“Serbest Cumhuriyet Fırkası mehafilinden aldığımız malûmata nazaran, Adana ve Mersin teşkilâtına memur edilen Sabık Adana Valisi Müştak Lütfi Bey Adanalıların coşkun tezahüratı karşılansmıştır. Müştak Bey İstanbul'a gönderdiği telgrafta diyor ki: “Pozantı ve Tarsus'ta Adana'dan gelen heyet istikbal etti. Halk yaşasın mürşid-i azamımız Gazi Hazretleri yaşasın Fethi Bey diye ortalığı çınılattılar. Halk yeni fırkaya akın halinde müracaat ediyor.

Gaziantep'te yeni fırka -Yeni fırkanın Gaziyayın tap teşkilâtına tüccar ve eşraftan Mennanzade Mustafa Bey memur edilmiştir.

¹²² Arif Oruç, Müdahaleler, **Yarın**, 21.09.1930.

¹²³ **Yarın**, 22.09.1930.

Kilis'te yeni fırka – Kilis teşkilâtını yapmak için bir heyet dün Serbest Cumhuriyet Fırka merkezine müracaat ederek müsaade istemişlerdir. Tetkikat yapılacaktır.

Kemalpaşa'da – Kemalpaşa ahali münevver, arazisi mahsuldar olan Kemalpaşa'da yeni fırkaya 3 gün içinde kaydolanların miktarı 5000 kişiyi geçmiştir.

– İzmir: Vilâyet ocağından dün Serbest Cumhuriyet merkezine uzun bir telgraf gelmiştir. Telgrafta ocağın faaliyeti zikredilmekte ve bütün münevverlerin ocağa yazıldıkları bildirilmektedir. Telgrafa nazaran İzmir'in her kazasında heyetler teşekkül etmiştir.

Kuşadası, Tire, Ödemiş, Bayındır, Torbalı, Kemalpaşa, Çeşme, Urla, Bergama kazalarının teşkilâtı tamamen bitmiştir. Karaburun, Dikili teşkilâtı da ikmal edilmek üzeredir. Aynı zamanda Karşıyaka, Bornova, Buca, Bayraklı, Cumaovası ve Seydiköy de dahi nahiye teşkilâtı yapılmıştır. Telgrafta “Yeni fırkaya fiilen ve fikren intisap edenlerin adedi gayri mahduttur.” denilmektedir. İzmir'in bu candan çalışması Serbest Fırkanın nazar-ı dikkatini celbetmiş ve gönderilen bir tahriratla bu faaliyetten dolayı teşekkür edilmiştir.

Samsun teşkilâtı: Samsun teşkilâtına, sabık fırka kumandanlarından miralay Şefik Avni Bey memur edilmiştir. Şefik Avni Bey Aksi Sada gazetesi sahibidir.”¹²⁴

Gazetenin aktardığına göre, Seçimlerde Serbest Fırka'ya yönelik engelleme ve müdahalelerin ardı arkası kesilmiyordu. Söz konusu engellemeler, birçok vatandaşın seçim cetvellerinde adlarının olmaması, Halk Fırkası muhtarları tarafından Sebestçilere yönelik sistemli engellemelerin yapıldığı ve Halk Fırkası adına mükerrer oyların kullanıldığı şeklindeydi. Yarın gazetesi, yurdun birçok yerinden seçimlerin nasıl bir hukuksuzluk içerisinde sürdüğünü yazmaktaydı:

“Adana'da bir hâdise

– Serbest Fırkanın memleket bandosunu hâmil olan kamyonu çıkar çıkmaz birçok otomobillerle halk, yaşa sesleriyle karşıladı. Bu suretle Belediyeye gidilerek iki taraf propagandalara başlamışlardı. Serbest Fırka lehine tezahürattan dolayı Hak fırkası azası kalabalıktan intihabın Sinemada yapılmasını teklif etmiştir. “Yaşa Gazi!” sesleri yükseliyordu. Bu sırada bir kabadayı halkı rencide ettiğinden dışarı çıkarılması istenilmiş,

¹²⁴ Yarın, 22.09.1930.

fakat kabul olunmayınca halk kapıyı omuzlamış, salonları istilâ etmiştir. Neticede vali intihabı ertesi güne talik etmiştir.

Bafra'da

– Bafra'nın Serbest Cumhuriyet Fırkası kaza ocağı teşekkül etmiştir. Reisliğine Cennetlikzade İbrahim Bey, azalığa avukat Yusuf Kemal, Hafız Mustafa, Kundakçızade Hacı Süleyman, Hacı Bekir zade Saip, Yahya Mehmet, dış doktoru Yekta Beyler seçilmişlerdir.

Edirne'de

Belediye intihap listelerinde birçok yanlışlıklar vardır. Bazı mahallelerin isimleri bile unutulmuştur. Halk Fırkası'nın Belediye namzetleri tesbit edilmiştir.

– Burada Serbest Fırkanın henüz teşkilâtı olmamakla beraber onun taraftarları müştekilen namzetliklerini vaz'etmişlerdir. Teşkilâtın bir an evvel yapılmasını candan dileyen halk reylerini müstakil müstakil namzetlere vermektedir. Bunu gören Halk Fırkası müstakillerden bazılarını namzetleri meyanına ithal gibi bir kurnazlık yapmıştır.¹²⁵

Biga'da Belediye intihabatı tamamıyla Serbest Fırka lehine olarak neticelenmiştir. Reylerin tasnifi neticesinde aslî ve yedek azanın hepsi Serbest Fırkanın namzetlerinden seçilmiştir.

Mersin – Azası hiçe inen Mersin Halk Fırkası erkânı polisle nüfuzlu eşhası celple aleyhlerine rey verirlerse kendilerini her suretle ezeceklerini bildirmek suretiyle tehdit etmişlerdir. Müştak Bey bugün Tarsus teşkilâtına gitmiş fevkalâde tezahürat ve merasimle karşılanmıştı. Muvaffakiyet yüzde yüzdür. Ahali tamamen serbestçidir. Mersin azası bin beş yüze yaklaştı.

Aldığımız malûmata göre intihabat yolsuzlukları o hale gelmiştir ki, bu umumî müdahale ve tazyik siyaseti karşısında Serbest Cumhuriyet sıkı bir teşebbüste bulunmağa karar vermiştir. Şimdiye kadar muhtelif yerlerden dâhiliye vekâletine vaki müracaatlar semere vermemiştir.

İzmir Serbest Fırkası'nın belediyedeki intihap yolsuzlukları üzerine dâhiliyeyi protesto ettiğini bildirmiştim dâhiliyeden gelen cevapta vekâleten derhal belediye hakkında

¹²⁵ Yarı, 27.09.1930.

takibata başlaması bildirilmişti. Vilâyet bu emri nazar-ı dikkate almamış ve emri Belediyeye göndermiştir. Tekerrür eden bu kanunsuz hareket nefretle karşılanmıştır.

Adana'da müntesir Yeni Adana refikimiz Adana intihabının ne kadar hararetli olduğunu şu tafsilâtile anlatmaktadır: Dün sabahtan başlamış olan Belediye intihabatı, Türkiye'de siyasî mücadelenin pek muazzam tezahüratını göstermiştir.

Her iki fırkanın yapmış olduğu namzet listesi duvarlara takılmakla beraber halka da bir taraftan tevzi edilmekte idi. Halkçıların süsledikleri iki otomobil davul çaldırarak dolaşırken herkes soğukkanlılıkla bakıyor “Yaşasın Cumhuriyet” diye alkışlar arasında şehri gezen Halk Bandosu geçtiği yerlerde halkın hissini tamamıyla izhare vesile oluyordu.

Belediye önünden mükerreren geçen halkçılar nasıl ortaya çıkmışlarsa öyle kaldılar, fakat Halk bandosunu memleketin bütün otomobilleri takip ediyor ve Yaşasın Serbest Cumhuriyet Fırkası sadaları bütün şehri çınlatıyordu”¹²⁶

Bu arada gazete Adana'daki seçimlerden haber verirken Adana'da kurulan Ahali Cumhuriyet Fırkası'nın kısa bir beyanamesini yayınlamaktaydı. Söz konusu beyanamede partinin başkanı Abdülkadir Bey her iki fırkanın da (S.C.F.-C.H.F.) memleket işlerini yapabilecek niteliğe sahip olmadığını belirtiyordu.¹²⁷

“Aydın – Merkez intihabatı Serbest Fırka lehinedir. Söke intihabatı için mahalline gidilerek intihap tekrar başlatılmıştır. Kaymakam Halk fırkası taraftarlığını izharen Serbest Fırkaya garip müdahalelerle yapıyor. Protesto edilmiştir. Söke Belediyesi reisi mecburen tazyiki ? azaltmıştır. Dünkü durdurma Halk Fırkasına mutemedi Hüsnü Bey'in eseridir.

Malkara, — Malkara Belediye intihabatında müdahale vardır. Bililtizam Tekirdağ'ından, Polis kuvveti celp edilecek, Vali tarafından bir takım bahanelerle Serbest Fırkaya mensup zevat gece karakola celp edilmiştir. İsticvabat icra ediliyor fırkamızın muzaffer olacağı pek sarıh bir surette tahakkuk ettiğinden her türlü müdahale ve desiselere müracaat edilmektedir. Hükümet bitaraflığını ihlâlde devam ediyor.

¹²⁶ Yarın, 29.09.1930.

¹²⁷ Abdülkadir Bey, siyasal kişiliği ile Cumhuriyet döneminin renkli simalarından biri olmuştur. Örneğin birinci TBMM'de ortaya çıkan , I.Grup ve II. Grup'ta yer almamış üçüncü bir grup kurmaya çalışmış, Terrakiperver Cumhuriyet Fırkası kurulduğunda da yine uzak durmuş, Serbest Cumhuriyet Fırkası kurulduğunda ise Ahali Cumhuriyet Fırkasını kurmuştur. Abdülkadir Bey aynı zamanda yazar Orhan Kemal'in de babasıdır. Bu konuda daha fazla bilgi için: Meral Demirel, Tam Bir Muhafız Abdülkadir Kemali Bey, İstanbul, 2006.

İzmir – Karşıyaka intihabatında Vasıf, Zühtü (Kars) Halit Bey’in propagandalarının Halk üzerinde aksi tesiri görülmüştür. Eski Belediye reisi Fikri Bey’in manasız harekâtından çıkan galeyana intihabın bu günlük tatilini mucip oldu. Sabahtan itibaren nahiye müdürü ile Fikri Bey kahir ekseriyet karşısında intihabı sektelemişlerdi. Vali, polis müdürü vakaya koştu. Serbest Fırka mensuplarından birkaç kişi karakola götürüldü. Foça’da üç Serbest Fırka namzeti polisçe sebepsiz bağlarından alınarak hükümete getirildi.¹²⁸

Serbest Cumhuriyet Fırkası İzmir’de devam eden seçimlerde ortaya çıkan olumsuzluklardan dolayı İzmir Valisi’nden cevap istedi. Bunun üzerine İzmir Valisi şu cevabı verdi;

“Dün gece gönderilen 23.09.1930 tarihli istida mündericatu tetkik ve İzmir Belediye riyasetinden istizah edildi. Bu tetkike ve alınan izahata göre şikâyet edilen maddelerin cevapları aşağıdadır.

1-Asılan defterlere kâmilan geçirilmediği beyan edilen Mortakya mahallesi ahalisinin bilâkis defterlerde tamamen mevcut bulunduğu ve Maltızlar mahallesi ise kâmilan yanmış bir mahalle olduğu muhtarlarının celbi ile polisçe yapılan tahkikattan anlaşılmıştır. Bundan başka Belediye reisi Sezai beyefendi ile tarafınızdan vaki olan temas neticesinde yazıldığı bildirilen 14 mahallenin muhtarı Belediyeye celbedilerek umumî mahalle halinde müntheiplerin deftere alındığı doğru olmayıp ancak bu mahallelerden bazılarında az çok toplu nüfusun ve bir hayli sokakların hariçte kaldığı muhtarlar tarafından da kabul ve itiraf edilmekle bu noksanların derhal ikmaline tevessül edildiği Belediye riyasetinden bildirilmiş ve bir kısmı şimdiden bitirilmiş olan bu sokakların yarın zevale kadar tamamen yazılacağı mes’ul ve salâhiyetkarları tarafından makamı vilâyete karşı da temin olunmuştur.

Hatta bizzat belediye tarafından bazı noksanları olduğu haber alınan Tepecik mahallesindeki dahi aynı esbaba tevessül edildiği ilâveten bildirilmiştir.

2- Karşıyaka mahalle ahalisinin deftere geçirilmemiş olması varit değildir. Çünkü bütün Karşıyaka’da altı mahalle vardır. Muhtarlar tarafından yazıldığı halde Belediyeye defterlere çıkarılmayan isimler bulunduğu hakkındaki iddia doğru çıkmamıştır. Ezcümle

¹²⁸ Yarı, 03.10.1930.

misal olarak gösterilen doktor Ekrem Hayri ve doktor Yusuf Ziya Beylerin isimleri gerek Belediyedeki esas defterlerde ve gerek mahallede asılan defterlerde mevcuttur. Ekrem Hayri Bey 23 ve Yusuf Ziya Bey 243 sıra numaralarında mukayyettir.

3-Alelumun müstediler hakkında olduğu gibi itiraz eden müntehiplerin, verdikleri istidalara karşı da ilmühaber vermek usulü yoktur. Ancak bir daire-i resmiyeye istida veren herkes arzu ettiği takdirde matbu ve kıymetli numara pusulası olarak istidasının kayıt numarasını ve muamelesini bu pusulaya yazdırabilir. Bununla beraber Belediye riyasetinin 23.09.1930 tarihinden itibaren istida verenlere karşı makbuz mahiyetinde hazırladığı birer varaka vermekte olduğu da anlaşılmıştır. Efendim

İzmir Valisi Kazım ¹²⁹

Seçimler ve alınan sonuçların gazeteye yansımaları devam ediyordu. Bu haberler bir ölçüde seçimlerin nasıl bir havada geçtiğinin anlaşılması açısından bugünden baktığımızda oldukça önemli olduğu kanaatindeyim;

“*Konya*: İntihabat Serbest Fırkanın kahir ekseriyetile devam ediyor. Vali muhtarları yanına çağırarak Halk Fırkasına rey vermezlerse tevkif edileceklerini tebliğ etti. Ahali “Adalet, hürriyet isteriz” diye bağıyor. Binlerce kişi, aç, susuz olarak saatlerce meydanda bekledi. Halk bizardır, fakat nereye kime müracaat edilecek. Konya cumhuriyetin hudutları dâhilinde değil mi soruyoruz. Halkın feryadına merkez makam yok mudur?¹³⁰

Adana: Serbest Cumhuriyet Fırkası 57 reye karşı 2300 rey ile galebe çalışmıştır. Halk gece yarısı koyunlar keserek Serbest Fırkanın galibiyetini ilân etti. İntihap encümeni pek haklı olarak boş rey pusulalarını kanuna muhalif buldu ve saymadı. Tehdide, sopaya rağmen halkın muzaffer çıktığı şehir sürur içindedir.”¹³¹

“*Darıca nahiyesi*: Belediye intihabı 27 eylülde başladı. Mesai saatleri 9’dan 12’ye ve 2’den beşe kadardır diye ilân edildi. Bu böyle olduğu halde sandık günde ancak bir buçuk saat kadar açık kalıyor. Halk ellerinde rey pusulası bekliyorlar. Geçen gün sandık 10.30 da açıldı. 11’de kapandı. Betekrar 3,45’te açıldı 4,40 da kapandı. Yapılan intihap mı yoksa borsa oyunu mu anlaşılmadı. 30 Eylülde intihabın bitmesi lâzımdı. Verilen reyler

¹²⁹ **Yarın**, 27.09.1930.

¹³⁰ **Yarın**, 06.10.1930.

¹³¹ **Yarın**, 11.10.1930.

nısfını geçmedi diye intihap bir hafta temdit edildi. Temdit edilen müddette bittiği halde hiçbir kanuna istinat etmeyen hareketlerle intihabı ikinci bir hafta daha temdide karar verdiler. Bura kaymakamı ve nahiye müdürü ellerinden ne gibi müşkülât gelirse, ne gibi hile ve desise icadı mümkünse yapmaktan hali kalmıyorlar. Vali beyden aldığı şifreli telgraf üzerine kaymakam bey istediği müşkülâtı icat ediyor. Ve nahiye müdürü Tevfik Bey de buna peyrev oluyor. Garibi şurası ki yedi sekiz yüz halk belediye önünde rey vermek için beklerken İsmail Efendi denilen Belediye reisi “intihabı bir hafta müddetle daha temdit ettim dağılınız” diye halka hitapta bulunuyor. Maksatlarına kanunî surette nail olmayacağını anlayan bu zevat bu sefer sandığı yok ederek intihabın feshile yeninde icrası için sandığı aşırmaq istiyorlar. Gizlice beklemekte olan Serbestçiler de buna mani oluyorlar. Ve sandığı çaldırmamak için sabahlara kadar kuşlar gibi ağaçlar üstünde bekliyorlar. Bu suretle de emellerine nail olamayan Halk Fırkası azası hiç olmazsa namzetler meyanına Serbest fırkasından da iki kişinin dâhil edilmesini söylüyorlarsa da öteden beri bir gönülde iki sevda olamaz diye cevap veriyor.

Tirilye nahiyesi: müdürü halkın tamamıyla Serbest Cumhuriyet Fırkası rey vermelerini, hatta Belediyenin de bu intihabatta halkın serbestisine ve hürriyetine karışmadığını görünce, tahammül edememiş ve tarihte şimdiye kadar mukayyet olmayan bir kanunsuzluğu hodbehot icra etmiş ve Belediyeyi kökünden seddetmiştir.

Bu haber karşısında ne diyeceğimizi şaşırıyoruz. Yalnız yaşasın kahraman nahiye müdürü bey diyeceğimiz geliyor. Hayret!..

Kırklareli: İntihap bütün hararetiyle devam ediyor. Şimdiye kadar atılan reylerden Serbest Fırka lehine (580) fazla rey vardır. Halk Fırkası muhtelif vasıtalarla haksızlık ve kanunsuzluk yapmakta berdevamdır. Bursa mebusu Dr. Fuat Bey geleliberi tazyik bir kat daha artmıştır. Belediye acezeye vermekte olduğu ekmeği kesmiştir.

Fuat Bey akşam Halk Fırkası’nda Serbest Fırka hakkında siyasî bir konferans vererek fırkası için propaganda yapmış ise de karşısında kimseyi bulamamıştır.

Esasen Himaye-i Etfalin reisi sıfatıyla çocuk sarayında kurularak, icray-ı saltanat etmekte olan bu mebus efendinin ne derece halkçı olduğunu bütün Kırklareli bilir.

Bütün bunlara rağmen halk bilâ perva reyini Serbest Fırkasına vermektedir. Bugün Serbest Fırka Serbest Fırka reisi avukat Tahir Bey mebus Fuat Bey’in emriyle tevkif edilmek istenmiş ve karakola götürülmüştür.

Serbest Fırka Vilâyete ve müddeiumumîliğe müracaat etmiştir. Bütün kazalarda Serbest Fırka kazanmaktadır. Kazalara giden Halk Fırkası adamları meyus ve perişan dönmüşlerdir.”¹³²

3.2. İSTANBUL BELEDİYE SEÇİMLERİ VE SERBEST CUMHURİYET FIRKASI

İstanbul belediye seçimleri, Türkiye için olduğu kadar Serbest Fırka için de büyük öneme sahipti. 5 Ekim 1930’da başlayan seçimlerde ortaya çıkan tablonun yurdun diğer bölgelerindeki seçim havasından pek de farklı olmamasına rağmen, İstanbul’un büyük bir seçmen kitlesine sahip olması, önemini artırmaktaydı. 1930’da çıkarılan;“1580’No’lu yeni Belediye Kanunu’na göre yapılacak seçimlerde, seçmenlerin isimleri defterler halinde ilan edilecek,onsekiz yaşından büyük ve altı aydan fazla bir süredir aynı seçim bölgesinde ikamet eden kişiler oy kullanma hakkına sahip olacaktı.”¹³³ Ne varki, seçimler daha başlaman usulsüzlüklerin yaşanacağına dair kaygılar giderek artmaktaydı. Ortaya çıkan kaygıları gidermek ve vatandaşları duyarlı olmaya çağırarak amacıyla İstanbul Valisi bir tebliğ yayınladı:

“İstanbul’da Belediye intihabatına esas olmak üzere intihap hakkını haiz olanların mahallatça vaktile tanzim edilmiş olan defterleri iki gündenberi şehrin muhtelif yerlerine asılmıştır. Bazı kimseler isimlerini cetvelde yazılı olmadığını bahane ederek bazı gazetelere şikâyet amiz müracaatta bulunmakta ve bunu hükümetin fırkalara karşı tarafgirliğine atfetmektedirler. Defterlerin muayyen müddetle muhtelif yerlere asılıp muhterem halkımızın nazar-ı dikkatine arz edilmesi isimleri bu kayıtların haricinde kalmış olan zevatın vaktinde mensup oldukları belediye intihap encümenlerine müracaat ederek kayıtlarının icrasını temin maksadına matuftur.

Binaenaleyh bu mevzu üzerinde şuraya buraya serdi şikâyet etmektense müddet-i kanuniyesi zarfında intihap encümenlerine müracaat etmeleri tebliğ olunur.”

İstanbul Valisi Muhittin ¹³⁴

¹³² Yarı, 12.10.1930.

¹³³ Cem Emrence, a.g.e., s. 163.

¹³⁴ Yarı, 24.09.1930.

Serbest Cumhuriyet Fırkası İstanbul il örgütü de halka, seçimlere mutlaka katılmalarını bunun bir yuttaşlık görevi olduğunu belirten coşkulu bir bildiri yayınladı:

“Ey İstanbul’un temiz ve şerefli insanları; ey büyük kalpli köylüler ve şehirliler... İntihap başlıyor. İntihap günü nüfuz tezkirenizi alıp sandık başına koşunuz...”

Ey İstanbul’un hür ve cesur insanları... Belediye azalarını seçmek sizin hakkınızdır. İntihap hakkınızı kullanmaktan çekinmeyiniz. Hiçbir kuvvet sizi bu haktan mahrum edemez... Hiçbir kimse istediğiniz adamları seçmekten sizi alıkoyamaz. Vatandaşlar, Şehir Meclisi azalarını serbestçe, istediğiniz gibi seçiniz. İntihap kâğıdını doldurduktan ve imzaladıktan sonra sandığa atınız. Okuma yazma bilmiyenler emniyet ettikleri insanlara okutsunlar ve yazdırsınlar.

Vatandaşlar, kendinizden daha emin bir insan, vicdanınızdan daha büyük bir rehber olur mu?.. Azaları seçerken yalnız vicdanınızın sesini dinleyiniz...

Haydi İstanbul vilâyetinin temiz ve şerefli ahalisi... Belediye, namzetlerinizi seçmeğe gidiniz hakikat sizin rehberiniz, muvaffakiyet sizin eseriniz olsun...

İstanbullular, Serbest Cumhuriyet Fırkası’nın size söyleyeceği son söz şudur: ‘Kanaat ve hürriyet’

Serbest Cumhuriyet Fırkası - İstanbul vilâyet ocağı ¹³⁵

Fethi Bey de seçimlere katılmanın, bu hakkı kullanmanın, cumhuriyete karşı bir görevin yerine getirilmesi olduğunu belirten şu açıklamayı yapıyordu;

“Aziz Türk Milletinin Cumhuriyetçi Evlâdı! Biliniz ki, Cumhuriyet kanunları serbest intihap hakkını size temin etmiştir. Vicdan ve kanaatinize tâbi olarak ve kanundan başka bir şey tanımayarak bu hakkı kullanmak Cumhuriyete karşı vazifenizi yapmak demektir...

Cumhuriyetin Türk Milletine temin ettiği haklar ve menfaatler ancak bütün vatandaşlardan onun talep ettiği vazifeleri yapmakla kazanılabilir...

Cumhuriyet ve vatanına karşı borcunuzu vicdanınız dairesinde elde ediniz... Reyinizi kanaatinize göre serbestçe veriniz...”¹³⁶

¹³⁵ Yarı, 02.10.1930.

Ertesi gün ise, Yarın gazetesi, İstanbul'lulara hitaben geleceğine sahip çıkmasını ve herhangi bir etki altında kalmadan oylarını kullanmasını öneren bir yazıyı manşetine taşımıştı;

“Aziz hemşeri!

İstanbul'un mukadderatına hâkim olmak istiyorsan bütün tesir ve müdahalelerden azade kalarak reyini serbestçe kullan.

İstiklâl ve efendilik Türk milletinin evsafındandır. Sen o milletin neslinden geliyorsun. Korkmadan, yılmadan İstanbul'un efendisi olduğunu ispat et. Ve itimat ettiğin adamlara kendi elinle şehrin idaresini tevdi et ki onlar bir gün vazifelerini görmekte ızharı aciz ve bu mukaddes emanete ihanet ederlerse onları gene kendi elinle mevkilerinden indirebilirsin.

Ey aziz hemşeri!

Tehditlere asla kulak asma. Bil ki milletin hürriyetine uzanan eller daima kırılmıştır. Ve daima da kırılacaktır. Vicdanından, kanunlarından başka hiçbir kuvvetin önünde eğilme. İstiklâlini herkesten kıskan, efendiliğini unutma. Memlekete refah ve saadet getirecek Büyük Serbest Cumhuriyet Fırkasını boğup susturmak isteyen bedbahtlara haltlerini bildir. Hâkimiyetini ve hürriyetini ilân et.¹³⁷

Gazete, seçimlerin başlamasını, Serbest Fırka'nın beyannamelerinin polisler tarafından toplandığını dağıtanlarla birlikte gözaltına alındığını yazıyordu. Yukarıda aktardığımız bildirimler aslında, sahip olunan kaygıların da göstergeleridir.

Arif Oruç da köşesinde İstanbul seçimlerinin rahat bir ortamda yapılmasının zor olacağını, çünkü, seçimlerin yapıldığı diğer illerde yaşanan usulsüzlüklerin buna örnek olduğunu beliten yazısında şunları dile getiriyordu:

“Dün İstanbul'un Fatih, Beyazıt, Eminönü, Beyoğlu, Yeniköy, Sarıyer, Üsküdar, Adalar, Kadıköy, Bakırköy, Belediye dairelerinde intihap başlamıştır.

¹³⁶ Yarın, 05.10.1930.

¹³⁷ Yarın, 06.10.1930.

Neticenin reylerin tasnifinden sonra anlaşılacağı şüphesizdir. Diğer semtlerde de, kanunen muayyen olan müddet zarfında vatandaşların reylerini vermeleri bekleniyor. Anadolu ve Trakya'nın her taraflarında hararetle devam eden, birçok yerlerdeki tazyiklere, kanun şikenane müdahalelere rağmen, Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kahir ekseriyet te'min ettiğini söylemeğe lüzum yoktur.

Yarın gazetesini takip eden vatandaşlar, İstanbul intihaplarına başlanmazdan evvel, Anadolu'da bilhassa Eskişehir, Bursa, İzmir, Aydın, Denizli, Antalya, Balıkesir, Manisa, Konya, Çatalca ve ilâah... Vilâyetler mülhakatında, Valilerin, kaymakamlarla Polis ve Jandarma kuvvetlerinin, halkın en mukaddes haklarına müdahale etmeden çekinmediklerini aldığımız telgraflarda okumuşlardır.

Hürriyet, Demokrasi, fazilet namına yapılan tecavüzlerin tafsilâtı, vatandaşların şikâyetleri üzerine günlerdenberi yazılmış, çizilmiş, hatta Dahiliye vekâletinin dikkati bile mükerreren celbedilmiştir.

Dahiliye vekili Bey'in, daha dört gün evvel, Büyük millet Meclisi'nde verdiği izahat, İstanbul gibi, Türkiye Cumhuriyetinin en büyük merkezinde olsun, vatandaşların hürriyetlerini, içtihat ve kanaatlerini, serbestçe kullanmalarına karışılmayacağına, teminat addedilmişti.

Çünkü vekil Bey Mecliste: -İntihabatta bitarafane hareket ediyorsak, bu kanun perverliğimizdendir demişler, milletvekilleri huzurunda, Hükümet lisanından intihap işlerinde bitaraf kalındığını- ilân etmişler."¹³⁸

İstanbul seçimlerine ilişkin duyulan kaygılar gazetenin aktardığına göre Anadolu'nun diğer yerlerinden pek olmamaktaydı. Yine engelleme, seçmenlere oylarını kime vereceksiniz soruları, Halk Fırkası mutemetlerinin oy kullanacaklara göz dağı vermeleri gibi sorunları yanı sıra İstanbul'un bir çok yerinde kafa ve göz yaralanmaların da meydana geldiği yazılıyordu. Gelişmeler karşısında Fethi Bey, Serbest Cumhuriyet Fırkası İstanbul il örgütüne şu tebligatı gönderdi:

¹³⁸ Arif Oruç, İntihabata Müdahale, **Yarın**, 06.10.1930.

“Efendim.

Belediye intihabatının başlamış olduğu semtlerde bulunan bütün sandıkların başlarında aşağıdaki müdahaleler tespit olunmuştur.

1-Serbest Cumhuriyet Fırkası namzetlerini havi olan listeler polis veya muarız fırka adamları tarafından yırtılmıştır.

2-İntihap encümeni huzuruna çıkanlar hangi fırkaya rey vereceksiniz sualine maruz kalmışlardır ve Serbest Fırkaya rey vereceğim diyenlere defterlerde ismin yok rey atamazsın denilmiştir.

3-İntihap kanununun 41.inci maddesi mucibince yazı yazmak bilmiyen müntehiplerin istedikleri isimleri yazdırmak için itimat ettikleri yazıcılara müsaade edilmemiştir.

4-Sandık başında bulunan intihap encümeni azasından Serbest Fırkaya mensup olan zevat cebren dışarıya atılmıştır.

5-Kanuna mügayir cereyan eden hâdiselerin tespit için yapılan zabıt varakalarına polis memurları birçok şahitler huzurunda imza atmaktan ve şikâyetçilerin şikâyetlerini dinlemekten imtina etmişlerdir.

6-Adalarda, Kadıköyünde intihap mahalline sopalı bıçaklı adamlar gelerek serbestçe reylerini istimal etmek isteyen müntehipleri yaralamışlar, dövmüşler ve tehdit etmişlerdir.

7-Bu sayılan haller intihap kanununun talep ettiği hukukî şartları ihlâl etmektedir. Binaenaleyh mezkûr şeraitin husulünü temin için müntehiplerin Sulh hâkimlerine ve müdde-i umumiliklere derhal müracaat etmeleri lâzımdır. Her halde kanunî yollardan başka hiçbir teşebbüste bulunulmamasını Serbest Cumhuriyet Fırkası müntehiplerinden ehemmiyetle rica ederim efendim.”¹³⁹

Serbest Cumhuriyet Fırkası Lideri Fethi

Yarın gazetesi, İstanbul Valisi Muhittin Bey’i yeterli tedbirler almamakla suçlayıp, Vali hakikatı iştmiyorsa acaba görmüyor mu? Şeklinde bir manşet attı. Gazete Üsküdar’da yaşanan ve Kaymakamın da karıştığı bir olayı şöyle yazıyordu;

¹³⁹ Yarın, 06.10.1930.

“Dün Üsküdar intihabatı acı olmuştur. Hiçbir Serbestçi tazyiklere karşı hükümet kuvvetlerinden müzaheret görememiştir. Kaymakam İzzettin Bey’in cebri yetmiyormuş gibi Polis jandarma ve hatta İnzıbat memurları korkuluk gibi getirilmiştir.

Denilebilir ki, Üsküdar’da Tıp talebesi olmasa halka bir tek beyaz rey attırılmayacaktı. Hakkı efendi namile anılan bir tahsildar halka can sıkıcı bir nutuk söylemek istemişse de dinlenmemiş ve onu susturmuşlardır. Hakkı efendinin de beylik sözleri ağızında kalmıştır.

Tıbbiyeliler İzzettin beye müracaat ederek sandığın başında bir Serbestçinin bulunmasını rica etmişlerse de, haşın bir tavırla reddedilmişlerdir. Serbest Fırkaya rey vermek isteyenlerin ellerindeki beyaz kâğıtları almak isteyen Halkçılar halkın:

‘-Hürriyetimize karışmayın, kime istersek ona rey veririz yeter artık...’ hitabına maruz kalmışlardır.

Vaziyetin kendi aleyhine cereyan ettiğini gören Kaymakam ve taraftarları her zaman olduğu gibi dün de hileye başvurmuşlardır.

İntihap sandığının bulunduğu yerin, yan tarafında bulunan küçük bir pencereden kırmızı reyler alınırken halk tarafından yakalanmışlardır. Üsküdar Kaymakamı İzzettin Bey elinde bir tomar Halk Fırkası pusulalarını sandığa gizlice atarken, tıbbiyeli gençler tarafından cürmü meşhut halinde yakalanmıştır. Eli ‘Dur’ diyerek tutulmuştur.”¹⁴⁰

İstanbul’da birçok seçmenin daha oylarını kullanamamış olması, seçimleri uzatılıp uzatılmayacağı tartışmalarını başlatmıştı. Gazete, seçimlerin müdahalelerle devam ettiğini Serbest Fırka’nın Vilayeti protesto ettiğini, vilayetin bu protestoya verdiği şifahi cevapta, listelerde isimleri bulunanların yarsından fazlasının oylarını kullanması durumunda seçimlerin uzatılmayacağını yazıyordu. Gazete, biz herkesin gözü önünde yapılan yolsuzlukları bütün şehri şahit göstererek yazmaya devam edeceğiz, onlar inkar etsin. Sorumluları olaylara kulaklarını tıkadığını belirtip şöyle yazıyordu:

“Dün İstanbul intihabının dördüncü günü. Gene aynı kanunsuzluklar, aynı yolsuzluklar devam etti. Devletin mes’ul memurları, intihabı her ne bahasına olursa olsun kazanmak için her çareye başvuran Halk Fırkası mutemetlerinin tazyiki altında şikâyetlere

¹⁴⁰ Yarı, 08.10.1930.

kulaklarını tıkamak ve kanunsuzluklara gözlerini kapamaktan baka bir şey yapamadılar. Adına “İntihap” denilen bu kör döğüşü eli sopalı, beli bıçaklı bir zümrenin tehditleri ve naraları arasında devam edip duruyor.

Beyazıt kazasının sandığı dün şehzade camii içinde konmuştu. Sandığın ve defterlerin bu camiin muvakkıthanesinde bulunacağı ilan edilmiş olmasına rağmen sandık cami içine sokulmuş ve ilânları gören halkın ilk müracaat edeceği muvakkıthane de Halk Fırkası'nın masa başında namzet listesi dağıtan adamlara tahsis edilmişti. Ayrıca dış kapının iki tarafında ve camiin dış ve avlusunda namzet listesi dolduranların masaları vardı.

Caminin cadde üzerindeki dış kapısı önünde küfeci, hamal makulesinden birkaç çocuk avaz avaz bağıyor: “Efendiler Halk Fırkası burada, yalnız bakıp okumak para etmez. Reylerinizi vermeliyiz. Erkekliğimizi göstermeliyiz!” gibi halka ve bilhassa kadınlara karşı çirkin imaları münderiç bulunan bu sözlerle güya muhteşem Halk Fırkası namına propaganda yapıyordu.

Halk Fırkası adamları o surette ne kadar sabıkalı varsa hepsini cami içine toplamışlar, bir gün evvel Gedikpaşa'da yaptıkları gibi, intihabı gaip etmekten mütevellit hırsile bir hâdise çıkarmak istiyorlardı.

Kulaklarına kadar uzun saçları yanlara sakmış, kavuşturma yelekli, bol paçalı ve yumurta ökçeli, belleri bıçaklı adamlar göğüslerine birer Halk Fırkası rozeti takmışlar, gerine gerine dolaşıyorlar... Gelenlerin önüne geçiyorlar, kolundan tutup: ‘-Ağa..bu tarafa geç diyorum sana!’ gibi tulumbacı ağzı ile tehditler savuruyorlardı.

Dişleri arasından nefes tazyikile ses çıkararak acayip bir tarzda yerlere tüküren ve yalpalı bir yürüyüşle cami meydanında salınan bu sabıkalılar güruhu arasında Halk Fırkası mutemedinin kızı da vardı. Diz kapaklarından yukarıya kalkmış fistanı ve kabartılmış kıvırcık saçlariyle rey vermeğe gelen kadınları ve mahalleden tanıştığı gençleri Halk Fırkası masasına götürmeğe çalışıyordu.”¹⁴¹

Serbest Fırka İstanbul belediye seçimlerinde birkaç yerde gayri müslim adayı da listesine almıştı. Bu durumu Halk Fırkası taraftarları eleştiriyordu. Bu konuda Yarın

¹⁴¹ Yarın, 09.10.1930.

gazetesi, Fethi Bey'in görüşlerine başvurdu. Fethi Bey bu durumun anyasada belirlenmiş olan eşitlik ilkesine aykırı olmadığını belirtti.

“— Ekalliyetlere mensup bazı zevatın namzet listesinde bulunmasını behane ittihaz ederek Serbest Cumhuriyet Fırkası aleyhinde aklühayale gelmeyen isnatlar işitiyoruz bu hususta fikri âlileriniz nedir?

— Serbest Cumhuriyet Fırkası Teşkilâtı Esasiye kanununda bilâ istisna bütün Türk vatandaşlarına tanınmış olan hakların ve masuniyetlerin tatbikini ister.

Cumhuriyet adaleti gözetmekle ve herkesin hakkına riayetle mümkündür. Bu prensibi kabul edenler, tatbikatta bundan inhiraf ederlerse ikiyüzlü bir kanaat taşıdıklarını göstermiş olurlar. Serbest Cumhuriyet Fırkası bundan içtinap etmiştir ve Teşkilâtı Esasiye kanununda herkesin kabul ettiği maddelere kanatla riayetkâr olduğuna ispat etmek cesaretini göstermiştir. Memleketimizde kalan ekalliyetler miktar itibarile pek ehemmiyetsizdir. Fırkamız İstanbul şehrinde bunların belediye işlerinde temsil olunmaları hakkını kabul etmeği cumhuriyet esaslarına karşı sadakat bilmiştir.

Bugün bizi bundan naşi muahaza edenler Teşkilâtı Esasiye kanunlarındaki prensipleri zahiren kabul etmek ve hakikatta bu prensiplere inanmamış olmakla ittizam altında kalabileceklerini unutuyorlar.”¹⁴²

Serbest Fırka'ya olan ilginin seçimlerde de sürmesi, giderek bir kitle desdeğine dönüşmekteydi. Bu Serbest Fırka'yı daha bir ilgi odağı haline getiriyordu. İstanbul belediye seçimlerinde yaşanan usulsülük ve engellemerin boyutları seçimin sonlarına doğru daha da artmıştı. Gazete O günlerde yaşananları sayfalarına şöyle taşımaktaydı:

“Halk gösterilen müşkülâtan gittikçe sabırsızlandıkça polis ve intihap memurları Serbest Cumhuriyet Fırkasına rey vermek isteyenlerin isimlerini bulmayarak kapıdan içeri sokmamakta devam etmişlerdir. Bu hal öğleye kadar devam etmiş bir saat yemek için tatil edilmiştir.

Balat intihabatının vaziyetini gazetemize yazmak üzere gönderdiğimiz muharrirlerimizle temas eden birçok vatandaşlarla matbaamıza kadar gelenlerden aldığımız malûmatı aynen kayıt ediyoruz.

¹⁴² **Yarın**, 10.10.1930.

Birisi diyor ki:

— Ben Balat Cumhuriyet Halk Fırkasına mukayyedim, fırkanın ihdas edildiği gündendenberi muntazaman aidatımı veriyorum, oturduğum sokak ve mahalle evimin numarası kayıtlı olduğu halde Cumhuriyet Halk Fırkasından istifa ederek Serbest Cumhuriyet Fırkasına rey vermek istediğimden intihabat memurları kaydımı bulamadılar, rey veremedim. Beni meşru, bir hakkımdan men ettiler.

Diğer bir vatandaş da diyor ki:

— Sabahtanberi, Serbest Cumhuriyet Fırkasına rey vermek için uğraşıyorum, kaydımı bulmuyorlar, hâlbuki ben yirmi senedenberi aynı mahalle ve aynı sokakta oturuyorum, reyim elimde kaldı, bu hal nedir.

Bu hali nereye şikâyet edeceğiz, şaşkırdım, benim gibi böyle kaydı bulunamayan vatandaşlar da şaşkırdı?

Bir zeki Musevi vatandaş ta diyor ki:

— ‘Ben hem Serbest Cumhuriyet Fırkasından hem de Cumhuriyet Halk Fırkası’nın turuncu renkteki rey pusulasını gösterdim içeri girdim kaydımı buldurdum, intihabat sandığının başına gelince Serbest Cumhuriyet Fırkası’nın rey pusulasını attım, bu suretle muvaffak oldum.’ Demiştir.

Saat 18’den Kızıl minare camisinin kapısında birikenlerin adedi ziyadeleştikten derhal polisler tarafından İstanbul İtfaiye grubuna telefon edilmiş, içi su dolu iki itfaiye arozözü ve otomobili intihap mahalline getirilmiş ahali dağılmıştır.

Velhasıl gece Cumhuriyet Halk Fırkası mensuplarının teşebbüsile yüzlerce vatandaş reylerini atamıyarak meyus dönmüşlerdir. Buna rağmen yine Serbest Cumhuriyet Fırkası Balat intihabatını kazanmışlardır.

Akşamüzeri binlerce Türk vatandaş: Yaşasın Serbest Fırka, Yaşasın Serbest Cumhuriyet Fırkası Yaşasın Gazi Paşamız, yaşasın Fethi Bey diye bağırarak dağılmışlar, evlerine gitmişlerdir.

Beykoz kazası heyeti teftişiyesinden bazı zevatın bitarafılığı ihlâl ederek merbut buldukları fırka lehine açıktan açığa çalışmalarını halkın bihakkin feryadını mucip olmuştur. İntihabata Kandilliden başlandı.

Halk akın halinde ve hiçbir kimsenin tesiri altında kalmıyarak Serbest Fırkaya rey vermeğe başlamıştı. Milletın canlı tezahürünü gören Halk Fırka Heyeti teftişiyesi derhal kanunsuzluğa başladı. Heyetten biri sandığın kenarlarında durarak SerbestFırka rey pusulalarını cebren alıp yırtmağa başlamıştır. Halk derhal kaymakama şikâyet etti.

Kaymakam bu mücadelelerin önünü almadı, almak istemedi. Kanunen sandığın Vanıköyüne nakli icap ediyordu. Fakat sandığı güya muhafaza eden efendiler müddeti hilâfi kanun uzattılar. Serbest Fırka Kandillide kahir bir ekseriyet kazanmıştı. Nihayet sandık iki kişi tarafından kaldırılıp götürölüyordu. Bunlar kimdi? Sandı mühürlenmemişti.

Mutat şahılar sandığın başına geçmişlerdi. Bütün Kuleli halkı akın halinde Serbest Cumhuriyet rey pusulalarını alıp sandığa atmak istiyordu. Fakat cetvellerde ne isim bulunuyor ne aranılıyor, Fırka taraftarlarına daima müşkülât gösteriliyor. Bu esnada sandık başında bir gürültü koptu.

Yüksek bir ses: İsmail efendi isminde bir vatandaş yüksek sesle: “Ben on seneden fazla burada oturuyorum, hangi bedbaht, beyinsiz benim ismimi yanlış yazmak cüretinde bulundu. İsmail Efendi pek haklı bir asabiyetle hukukunu müdafaa ediyor. Fakat dinliyen ki.

Kanun namına bu mntıkada bulunan zabıta açık tarafgirlik yapıyor, adeta devlete değil fırka amalına hizmet ediyordu.

İstanbul Valisi basmakalıp bir ifade ile polislerin bitaraf durduğunu yazmakta ise de, Boğaziçi intihabatında hazır bulunan bir muharririmiz Beykoz merkez memuru efendinin açıktan açığa propaganda yaptığını ve Serbest Fırka rey pusulalarını yırttığını görmüştür. Bundan sonra saat 12,5 de sandık Çengelköyüne getirilmiştir

Çengelköy Meydanı sabahtan Serbest Fırkaya mensup Darülfünun’lu gençlerle dolmuştur. Halk Serbest Fırka rey pusulalarını almak için yarış ediyordu. Halkçılar köşe kahvelerinde pineklemişler, bu iş için ne kadar haksız çalıştıklarını adeta ifade ediyorlardı.

Beylerbeyi’nde intihabat çok hararetili cereyan etti. Sandık gelmeden yarım saat evvel halk şuurlu bir halde intihap mahallinde toplanmıştır. Beylerbeyi cami meydanı iradeli vatandaşlar tarafından istila edilmiştir. Birden bire Beylerbeyi muhiti 80’ i mütecaviz polis ve o nisbette askerler tarafından kuşatılmıştır.

Halk bu lüzumsuz tedbir karşısında müheyyiç ve daha şuurlu binlerce vatandaş yığılmış reylerini hazırlamış sandığı bekliyor. Sandık orada yok.

Bir aralık bir şayia çıktı. Sandık halkçılar tarafından kaçırılmış. Bu şayia şimşek suretile yayıldı. Halk pek yerinde bir asabiyetle yollara döküldü. Nihayet deniz tariki ile sandık getirildi. Heyeti tefrişeye sandığı milletten kaçırmak istiyor. Halk bırakmıyor. Sandığın üzerinde ne mühür hiçbir şey yok. Sandık bağılı bile değil. Serbestçiler kemali ciddiyetle zabıt varakaları tanzim ettiler. Bir kaç polis emir kulu ve hatta propagandacı.

Halk yek avaz bir şekilde: ‘Efendilerler size itimadımız yok. Sandık milletin gözü önünde olmalıdır. Hilelerinizi hep biliyoruz’ diye haykırıyor. Bir aralık jandarmaya süngü tak emri verildi. Fakat kime karşı Kanunperver, iradeli millete mi? Derhal bir ses yükseldi:

‘İşte göğsümüz, vatandaşları öldürmek mi istiyorsunuz. Değil süngü top getirseniz hakkımızı ve hürriyetimizi istimal edeceğiz.’ Arkadan binlerce vatandaşın müheyyiç sesleri: ‘Yaşasın Serbest Fırka! Yaşasın Fethi Bey!’

Nihayet sandığın başına Serbest Cumhuriyet Fırkası mümessilleri halkın arzusile geçti. Reyler akın halinde Serbest Cumhuriyet Fırkasına veriliyordu.

Başka heyeti teftişiyeye olduğu halde Halkçılar olduğu telâş ve şaşkınlık alâmeti gösteriyorlardı. Fakat hakikat ve milli irade yürüyor, koşuyor, akıyordu. Beylerbeyi’nin nezih kadınları Serbest Cumhuriyet Fırkası tahsis ettiği otomobillerle intihap mahalline geliyor ve vicdanlarının emrettiği yolda yani Serbest Cumhuriyet Fırkası’na reylerini veriyorlardı. Serbest Cumhuriyet Fırkası Beylerbeyi’nde 400 rey fazla olarak Halkçıları mağlup etmişti.”¹⁴³

Yaşanan tüm bu olumsuzluklara rağmen yine de İstanbul’un birçok yerinde seçimlerin sonuçlandığını söylemek mümkün. İsmet Paşa hükümetini desteklemesiyle bilinen İnkılap gazetesi, İstanbul’da yapılan seçimlerde toplam 49254 oy geçerli sayılmış, bunlardan, 35934 oyu Halk Fırkası, 12813 oyu ise Serbest Cumhuriyet Fırkası’nın kazandığını yazıyordu. Oyların yaklaşık 500 tanesi eski harfle doldurulduğu ve imzasız atıldığı için iptal edildiğini belirterek, semtlere göre oy dağılımını şöyle veriyordu:

Fatih:

“Fatih semtinde intihabata (12784 vatandaş iştirak etmiştir. Bu reylerden (9764) Halk Fırkası’na (2720) si de muhalif firkaya verilmiştir.

¹⁴³ Yarı, 11.10.1930.

Beykoz

Beykoz hisar sandığının rey tasnifi neticesinde intihaba (4514) vatandaşın iştirak ettiği anlaşılmıştır. Bu reylerden (29555) Halk Fırkası'na (1430) u Serbest Fırka'ya verilmiştir.

Eminönü

Bu mntıkada intihaba iştirak eden (6014) kişinin (5010) u Cumhuriyet Halk Fırkası namzetlerine (923) u Serbestçilere rey vermişlerdir.

Sarıyer

Yeniköy (Sarıyer) mntakasında (2889) vatandaş intahabata iştirak etmiştir. Tasnif neticesinde Serbestçilerin (1276) Halk fırkası namzetlerin de (159) rey aldıkları görülmüştür.

Adalar

Serbestçilerin bütün gayretlerine rağmen adalardaki intihap neticesinde aldıkları reylerin adedi (16) dır. Adalara (1922) vatandaş intihabat iştirak etmiş, (1906) sı cumhuriyet Halk fırkası namzetlerine rey vermişlerdir.

Bakırköy

Bakırköy'de intihaba (3141) kiuşi iştirak etmiştir.

Bu mntıkada Serbestçiler (1080) rey almışlardır. Halk Fırkası namzetleri ise (2060) reyle intihabı kazanmışlardır.

Beyoğlu

Beyoğlu mntikasında (8735) kişi intahaba iştirak etmiş (6298) Halk (2374) Serbest Fırka namzetlerine rey vermişlerdir

Üsküdar

Üsküdar'da intihabata (4879) vatandaş iştirak etmiş (3387) si Halk Fırkası'na (1491) muhaliflere rey vermişlerdir.

Kadıköy

Kadıköy’nde (4466) kişi rey vermiş bu vatandaşların (2959) sı Halk Fırkası namzetlerini (1503) Serbestçileri seçmişlerdir.”¹⁴⁴

Yukarıda aktardığımız istatistiki bilgiler Halk Fırkası’nın bir çok yerde seçimleri kazandığını gösteriyor. İstanbul seçimlerinde ortaya çıkan tablo bir ölçüde, Batı Anadolu’yu saymasak çünkü buralarda Serbest Fırka’nın kısmen bazı yerlerde üstünlüğü söz konusu, ülke genelindeki seçim sonuçlarının bir panoraması gibidir.

1930 belediye seçimleri Türk demokrasi tarihinin önemli bir laboratuvarı olmuştur. Dahası, müslüman bir ülkede kadınlar ilk kez oy kullanma hakkına sahip olmuşlardır. Bu özellikle daha sonraki yıllarda modernleşmeyi üst yapı kurumlarından başlatan Asyatik toplumlar için özgürlükçü bir model olmuştur.

3.3. TBMM’NİN OLAĞAN TOPLANTISI VE YENİ TARTIŞMALAR

1 Kasım 1930’da toplanan toplanan TBMM’de Mustafa Kemal’in yaptığı konuşma ve Fethi Bey’in seçimlerde yaşanan usulsüzlükleri anlatması damgasını vurdu. Mustafa Kemal mecliste yaptığı uzun konuşmada, doğu’da çıkan isyan, mali kriz, vergiler, boçlar meselesi, dış siyasette yapılan barış çabaları ve komşularla geliştirilen ilişkilerin yanı sıra, iç siyasete, basın hürriyeti, bir sonraki meclis seçimleri ile yeni partilerin siyasal hayata girmesinden söz etti. Mustafa Kemal’in seçimler ve farklı siyasi partilerin olamsının önemine değinerek şöyle devam ediyordu:

“(…) Aziz Arkadaşlarım;

Siyasi hayatımızda yeniden fırkaların zuhuru memlekette Belediye intihaplarına tekaddüm eden yakın günlerde vuku buldu. Bu münasebetle dikkate şayan safhaların şahidi olduk. Bu müşahedelerin verdiği tecrübelerden, Türk milleti Cumhuriyetin beka ve inkişafı için istifade etmelidir. Siyaset sahasında karşılıklı faaliyetlerin feyizli inkişafı ancak vatandaşlar arasında düşmanlık husülüne mahal verilmemesiyle temin olunabilir. Bunun çareleri fırkaların içine girebilecek gayri samimi ve gizli maksatlı unsurların,kanun fevkinde netice isteyen emel sahiplerinin bütün milletçe menfur görülmesi ve bir de cumhuriyet esası üzerinde çalışan fırkalarca bu gibilerinfaaliyetlerinden daima uzak kalınmasıdır.Memlekette kalem hürriyetinin de;demokrat bir idareye layık vakarla

¹⁴⁴ **İnkılap**, 20.10.1930.

kullanılmakta dikkatli bulunacağını ümit ederim. Geçen tecrübeler; gelecek intihabatta, vatandaş reyini emniyet ve masuniyetle tezahür etmesini temin için kanuni ve idari tedbirlerin inkişafını ve firkaların bizzat ittihaz edecekleri salim ve musip hareketleri göstermiş olacaklardır (...)”¹⁴⁵

Mustafa Kemal’in mecliste yaptığı konuşmanın etkisi hemen görüldü. Arif Oruç bu konuda köşesinde özellikle siyasi partiler ve seçimler hakkında söylenenleri şöyle yorumluyordu:

“Gazi Mustafa Kemal Hazretleri’nin nutukları Türkiye’de Fırka hayatının takip etmesi lâzım gelen istikameti tayin etmek itibarile vatandaşları nura kavuşturmuştur.

Cumhuriyetin bekasına, inkişafına peyman etmiş olan vatandaşların dikkat ve hassasiyetlerini şiddetle cezbeden fırka mes’elesine ait noktalar, memleket işlerinde samimî bulunanların her zaman hafızalarına nakşetmeleri kat’iyen lâzım gelen yol gösterici veczelerden ibarettir.

Mustafa Kemal Hazretleri, son belediye intihaplarına temas etmişler, intihap dolayısıyla dikkate şayan safhalar müşahede edildiğini söyleyerek, görülen manzaralardan cumhuriyetin bekası, inkişafı namına istifade edilmek icapettiğini kaydetmişlerdir. Şüphesiz bahsi geçen safhalar, bazı taraflarda bazı vatandaşlar arasında geçmiş olan heyecanlı ve hararetli mücadeleler ile, gene bazı yerlerde, Serbest Fırkaya nisbet iddia edenlerin, uygunsuz hareketleri idi.

Reisicumhur Hazretleri firkalara samimî olmıyan, gizli maksatlar taşıyan, kanun fevkinde neticeler istiyen, uzun emel sahiplerinin firkalardan uzaklaştırılması zaruretlerinden bahis buyurmuşlardır ki takdir edilmek, millî şuurun azamî derecede riyaseti istilzam ettiren umdelerinden biri olmalıdır.

Bu esaslar dairesinde vatandaşların siyasî kanaat ve içtiharlarını kullanmasından, Türk cumhuriyeti’nin inkişafına hâdim neticeler alınacağına şüphe edilmemelidir. Yeni ve eski firkaların samimî tasfiyelere tâbi tutulmaları, memleketin yüksek menfaatleri namına, elbet faydaları görülmek mümkün olabilecek mevattandır. Şimdilik, her iki firkanın; atiyen

¹⁴⁵ **Yarın**, 02.11.1930.

de: Zuhuru muhtemel ve melhuz bulunan Cumhuriyetperver fırkaların, aynı esasları rehber ittihaz edecekleri tabîdir.”¹⁴⁶

Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kurulması ile Türkiye'nin siyasi atmosferi de değişmişti. Ortaya çıkan yeni durum farklı tartışmaları da beraberinde getiriyordu. Bunlardan biri, Siirt mebusu ve Milliyet gazetesi başyazarı Mahmut Bey'in söz ettiği 'Milli Blok' meselesiydi. Buna göre: “Gazi bir blok yapıyormuş. Bu manadaki her iki fırkanın başına resmen geçiyor. Önümüzdeki yapılacak intihaplar için her iki fırkanı namzetlerini kendisi tayin edecek. Her iki fırka halkçı ve laik olacak, Zararlı unsurlara fırkalarda yer verilmeyecektir.”¹⁴⁷

Milliyet gazetesinin ilk ortaya attığı Milli blok tartışmaları giderek artmaktaydı. Yarın gazetesi milli blok'tan ne anlaşılması gerektiğini Fethi Bey'in ağzından veriyordu;

“Buna Milli Blok değil Cumhuriyetçiler bloku demek daha muvafık olur. Bu siyasî tezahür Avrupanın muhtelif mütemeddin memleketlerinde de görülmektedir. Fırkalar programlarını prensiplerini muhafaza etmekle beraber bazı defalar Blok teşkil ederler. Milliyet gazetesinin verdiği buna işaret olsa gerektir. Her iki fırkanın Cumhuriyetçilik hususunda umdeleri birbirinin aynıdır. Bu sahada esasen iki fırka arasında nazarî olarak ihtilâf yoktur.

Bizim Fırkamız siyasî hayatta idarede ve iktisadiyatta daha ziyade hürriyet taraftarıdır. Vergilerin tahfifi devlet bütçesindeki masrafların milletin iktisadî kabiliyetini gözetmek şartile ve daha müsmir surette yapılması ve bugünkü iktisadî buhranın izalesi çarelerini hasrı ehemmiyet ve itina olunması gibi tatbikatta İsmet Paşa hükümetinin istinat ettiği Cumhuriyet Halk Fırkasından mühim farklarla ayrılmaktadır. Cumhuriyetçiler Blokunun teşekkülü halinde fırkalar şahsiyet ve prensiplerini muhafaza edecekler ve her ikisi de Cumhuriyetin banisi olan Büyük Gazinin işaretine tâbi olacaklardır. Milliyet gazetesinin verdiği malûmatı bu suretle anlamak icap eder.”¹⁴⁸

Arif Oruç, milli blok etrafında yapılan tartışmaların esasen hükümet gazetelerinin şişirmesi olduğunu. Mustaf Kemal'in mecliste fırkalarla ilgili yaptığı değerlendirmeyi anlamamakla suçlayıp şöyle diyordu:

¹⁴⁶ Arif Oruç, Tarihi Nutuk, **Yarın**, 02.11.1930.

¹⁴⁷ Ahmet Ağaoğlu, **a.g.e.**, s. 99.

¹⁴⁸ **Yarın**, 9.11.1930.

“Bir defa, hükümet gazetelerinin Gazi Hazreleri’nin nutuklarından sonra ortaya çıkarmak istedikleri, blok şayialarına, esasen lüzum yoktu. Çünkü, Serbest Fırka daha teşekkül ettiği gün, Cumhuriyetçilik ve lâyiklikte, Halk Fırkası’ndan ayrı gayesi olmadığını, ancak, idarî, iktisadî, malî, siyasî politikada daha hürriyetperver bulunduğunu ilân etmiş, nazar noktalarını bildirmişti.

Gazi Hazreleri’nin tarihî nutuklarında, fırkalar ve fırkalara alınabilecek anasır hakkındaki irşatları, üzerine hükümet gazetelerinin Serbest Fırka’yı ittiham etmek maksadile, millî Blok meselesini ortaya attıkları, bununla da, Serbest Fırkada bir takım cumhuriyetçi olmıyan anasırın bulunduğunu ima etmek istedikleri tahakkuk ediyor.”¹⁴⁹

Fethi Bey anılarında, bu konuda Musatafa Kemal ile meclis salonunda yaptığı konuşmaydan söz eder. Fethi Bey, Gazi’ye basında çıkan mlli blok meslesinden dolayı fırka teşkilatlarının bilgi konusunda kendisini sıkıştırdıkları belirtip bir açıklama yapmak gerektiğini belirtir. Gazi’nin de birkaç kelimelik açıklama yap dediğini söyler. Fethi Bey de yukarıda aktardığımız yarın gazetesine açıklamasını yapar. Bu açıklamayla ilgili birkaç gün sonra Gazi’nin ne düşündüğünü sorar; Gazi’nin kendisine; “iyi veya fena bilmiyorum. Zaten o mesele olmayacak.”¹⁵⁰ dediğini yazar.

Yarın gazetesi, meclis açıldıktan sonra, Fethi Bey’in belediye seçimlerinde gerek İstanbul’da gerek taşrada yapılan yolsuzluklarla ilgili; “Müntehiplerin serbestçe intihap haklarını kullanmalarına hükümet kuvvetleri tarafından gösterilen mümanest ve müdahalelerle, umumiyet itibariyle intihap işlerine karıştırılan fesat ve yolsuzluklar hakkında, Dahiliye vekilinden istihzahta bulunmak üzere müzakere açılmasını”¹⁵¹ istediğini yazıyordu.

Fethi Bey’in seçimlerle ilgili mecliste müzakere açılmasını istemesinden yaklaşık on gün sonra mecliste oturum başladı. Gecikmenin nedeni İzmir’de yaşanan sel felaketi idi. Çünkü İçişleri Bakanı oraya gitmek zorunda kalmıştı. Müzakereler başladığında Fethi Bey:

“Halk Fıkrası hükümetine düşen yegâne vazife Belediye intihabatına fesat karıştırıldığını açıkça itiraf etmektir” Ümit ederim ki, Milli hâkimiyet esasile bu kadar

¹⁴⁹ Arif Oruç, Milli Blok, **Yarın**, 10.11.1930.

¹⁵⁰ Osman Okyar, Mehmet Seyitdanlıoğlu, **a.g.e.**, s. 158.

¹⁵¹ Arif Oruç, İlk İstizah, **Yarın**, 05.11.1930.

bariz surette taarruz eden bu kanunsuzlukları tasvip etmemekte ve bundan mes'ul olan Dahiliye vekilinin hareketini takbih etmekte bütün Meclis azası müttefik kalacaktır.

Serbest Cumhuriyet Fırkası memleketimizde cumhuriyetin banisi olan Büyük Gazinin tasvibile Millet Meclisinde murakabe hayatını uyandırmak ve neşir, ilân ettiği prensip ve kanaatleri etrafında mücadele etmek için meydana çıkmıştır. Yoksa, zabıta kuvvetlerle cebi ve tazyik müsabakası yapmak için ortaya atılmamıştır. Esasen bu şerait altında memleket serbest bir siyasî hayat teessüs edemez. Karşı tarafa rey vermek isteyenler jandarma süngüsü ile mukabele görürse, memlekette siyasî fırkaların teşekkülüne cebren mümanaat ediliyor demektir. Bu cebri mümanaattan çıkan manayı herkes anlayacaktı. Her halde tazyik siyasetinden rücu ederek cumhuriyetin baka ve inkişafını temin için memlekette serbest bir siyasî hayatın teessüsüne yol açmak cumhuriyettin, müstakbel mukadderatiyle alâkadar olan bir mes'eledir."¹⁵²

Fethi Bey yaptığı bu genel girişten sonra ülke genelinde seçimlerde yaşanan usulsüzlükleri ve engellemeleri, mülki amirlerin ve kolluk kuvvetlerinin hükümet partisini destekleyen davranışlarını ve daha bir çok konuyu detaylandırarak ve tek tek örneklendirerek anlatı. Fethi Bey'in bu konuşması seçimlerde yaşananların muhalefetin gözüyle anlatılmasının resmidir. ¹⁵³

¹⁵² **Yarın**, 15.11.1930.

¹⁵³ Fethi Bey'in TBMM'de yaptığı bu konuşma için: **Ek: IV**

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. SONA DOĞRU

4.1. SERBEST CUMHURİYET FIRKASI'NIN KAPATILMASI

Mustafa Kema'in mecliste yaptığı konuşmadan sonra ortaya atılan 'Milli Blok' kavramını birçok kişi bunu Serbest Fırkası'nın kapatılacağı şeklinde algıladı. Tam böyle olmamakla birlikte, 'Milli Blok' tartışmalarını dönemin Türkiye'sinde birden fazla partinin bulunmasının siyasal yaşam üzerinde yarattığı güçlüklerin bir tezahürü olarak algılamak gerekir. Hiç kuşkusuz bu bir sonuçtur. Serbest Fırka'nın kapatılma sürecine girmesinde İzmir'de yaşanan olaylar, belediye seçimleri ve partinin giderek iktidara alternatif olabilecek bir konuma gelmesinin etkili olduğu söylenebilir. Fethi Bey anılarında, Mustafa Kemal'in kendisine: "Eskisi gibi, ben Halk Fırkası'nın Reisi; sizde firkanızın reisi. Prensipler etrafında mücadele edeceğiz."¹⁵⁴ dediğini anlatır. Fethi Bey bunun fırka mücadelesinde Mustafa Kemal'in karşısına çıkmak demek olduğunu çok iyi biliyordu.

Çok geçmeden Serbest Fırka'nın kapatılacağı haberi yayılmaya başladı. **Yarın** gazetesi, 17 Kasım 1930 tarihli sayısında Serbest Fırka'nın lağvedileceği yalandır haberiyle çıktı ve Serbest Fırka teşkilatının konuyla ilgili bir bildirisini yayınladı:

"Yalan!

— Türkiye'de Demokrasinin yaşaması ve hayat bulması için vücade getirilen Serbest Cumhuriyet Fırkasını son günlerde bir takım haris emelleri sahip bazı şahıslar tarafından lekelemek istenilmiştir ve isteniliyor. Kör zihniyetli ve müstebit kafalar muntazam bir şekilde doğar bu yeni ve canlı memleket teşekkülün önüne engeller çıkarmak gafletinde bulunuyorlar. Yegâne gayeleri memleketi istimsar etmek olan bu mideciler tabiatile Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın yaşamasını ve memlekette sarsılmaz bir hale gelmesini istemezler. Bugün Serbest Cumhuriyet Fırkasını öldürmek için ne lazımsa yapmak istiyorlar ve yapıyorlar. Her taraftan çirkin hücumlara ve iftiralara maruz kalan Serbest Fırkası daha kuvvetli bir imanla mücadelesine devam edecektir.

¹⁵⁴ Osman Okyar, Mehmet Seyitdanlıoğlu, a.g.e., s. 158.

Serbest Fırka teşkilatının lağvedileceği hakkında çıkarılan ve bazı hükümet gazetelerinin sütunlarında yer bulan haber tamamen uydurmadır. Bunu en kuvvetli membadan aldığım teminata atfen bildiriyorum.”

Serbest Fırka Teşkilâtı¹⁵⁵

Serbest Fırka teşkilatı'nın kendinden emin bu açıklamasının gerçeği yansıtmadığı, Fethi Bey'in partiyi fesheden o ünlü beyanamesi, basında çıkınca anlaşılacaktı. Fethi Bey söz konusu beyanmesinde şunları dile getiriyordu:

“Büyük Gazimiz Mustafa Kemal Hazretleri'nin teşvik ve tasvibiyle Serbest Cumhuriyet Fırkası'nı tesis etmişim.

Kanaatimce bu teşvik ve tasvip tabiatıyla teşkil edeceğim fırkanın Gazi Hazretleri'ne karşı siyasi mücadeleye girmek ihtimalini bertaraf ediyordu.

Esasen bu karar haricinde siyasi bir teşekküle vücut vermek mes'uliyetini almayı hatırıma getirmemişim. Hâlbuki tahakkuk eden şekle göre Fırkamızın atiyen Gazi Hazretleri ile siyasi sahada karşı karşıya gelmek vaziyetinde kalabileceği anlaşılmıştır. Bu vaziyette kalacak siyasi bir teşekkülün mevcudiyetini Fırka müessisi sıfatiyle muhafaza ve idameyi muhal buluyorum.

Bu sebeble Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın feshini karar verdim. Bu kararın teşkilâtımıza tebliğini rica ederken bana itimat eden ve benimle teşriki mesai eden cumhuriyetçi arkadaşlarıma derin minnattarlığımı arzederim.”

Serbest Cumhuriyet Fırkası Lideri Ali Fethi¹⁵⁶

Fethi Beyin beyanatından sonra Serbest Fırka teşkilatlarında Bir telaş başladı. Ne olacaktı? Teşkilatlar da kapatılacak mıydı? Bu vb. sorular yanıt bekliyordu. Yarın gazetesi haberin duyulmasından sonra İstanbul il teşkilatında ortaya çıkan havayı şöyle yansıtmaktaydı:

“Serbest Fırkanın lağvi haberi İstanbul Fırka mahal fiilinde büyük ceryan hasıl etmiştir Fırka erkanı Ankara'dan resmi bir tebliğ almadıkları halde daha sabahtan Fırka vilayet ocağına gelmeye başlamışlardır bu meyanda bilumum İstanbul Kaza ve Nahiye

¹⁵⁵ **Yarın**, 17.11.1930.

¹⁵⁶ **Yarın**, 18.11.1930.

ocakları reis ve azalar da vardı Çatalca Silivri, Şile Ocaklarından telgrafla malumat talep ediliyordu. İstanbul vilayet heyeti bu müracaatlar karşısında ne yapacağını şaşırmişti. Çünkü Ankara Serbest Fırka merkezinden hiç bir tebliğ yoktu. İdare heyeti azasından Hasan Fehmi Bey telefonla Ankara ile konuşmağa çalışıyordu.

Nihayet saat yarımına doğru Ankara'da bulunun Serbest Fırka merkezi umumi azasından Tahsin beyle görüşmeğe muvaffak olmuştu. Tam saat on dörtte bir telgraf müvezzii birçok manalar ifade eden çehresile içeri girdi. Hasan Fehmi Bey telgrafi açtı. Arkadaşlarına uzattı.”¹⁵⁷ Gelen telgrafta Fethi Bey'in beyanati yazıyordu. Telgraftan sonra toplanan İstanbul teşkilatı şu kararı aldı; “Fırkamızın tatili faaliyet ettiğine dair Lider Fethi Bey'in beyannameleri balâya derc olunmuştur. Telgrafımızın varmasıyla hemen siyasî faaliyete nihayet veriniz. Levhaları indiriniz Demirbaş eşyayı tesbit ve muhafaza adiniz ”

Bunun üzerine azalar dağılmıştır. Kalmis apartmanındaki Serbest Fırka levhası saat on sekiz buçukta indirilmiştir. Fırka kaza ve nahiye ocaklarının hesabatını tasviye ve demirbaş eşyanın tesellümünü icra için bir komite teşekkül etmiştir. Bu heyet yarından itibaren faaliyet başlayacaktır.”¹⁵⁸

Serbest Fırka'nın kapatılması gazetenin başyazarı Arif Oruç tarafından, hakikatın durmadığı yürüdüğü şeklinde yorumlanıyordu. Fırkanın feshi adlı makalesinde, her medeni ülkede hükümet programlarını eleştiren partilerin bulunduğunu ve bunun doğal bir hak olduğunu belirtiyordu. Yazısının devamında daha önce kurulan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın dini çevreleri etkilemek amacıyla politika yapmasının bir hata olduğunu ve bunun partinin kapatılmasına neden olduğunu söyleyerek şöyle sürdürüyordu:

“İkinci fırka memlekette samimi kontrol hakkını kullanma üzere Gazi Hazretleri inin tasvipleriyle teşekkül etmişti. Mustafa Kemal Hazretleri Reiscumhur kaldıkları müddetçe bitarafliklerini vait buyurmuşlardı. Son dakikaya kadar bu vaitlerini incaz buyurdıklarına şüphe edilmemelidir.

Fethi Bey'in beyannamesinde, çok dikkatlere şayan kayıtlar vardır: Serbest Fırka doğrudan doğruya mes'uliyet mevkiinde bulunan hükümetin hatalarla, memleket işlerinde eğri veya doğru tatbikine çalıştığı siyasetle alâkadar olmak için teşekkül etmişti.

¹⁵⁷ **Yarın**, 18.11.1930.

¹⁵⁸ **Yarın**, 18.11.1930.

Hariçte teşkilât yapması tabîî haklarından biri idi. Meclis dâhilinde, teşril haklarını kullanması, gene pek mantıki ve meşru haklarından bulunuyordu. Fakat muarızlar hariçte bütün nüfuzlarile, Meclis dâhilinde de, bütün ekseriyet kudretleriyle, henüz emeklemeğe başlayan Serbest Fırka'ya hücum ettiler.

Mustafa Kemal Hazretleri'nin umum vatandaşlarca aziz tanınıp bilinen namlarını belediye intihaplarına kadar karıştırıldığı görüldü. Şu halde Serbest Fırka mes'uliyet mevkiinde bulunanlarla değil, doğrudan doğruya Mustafa Kemal Hazretleri ile karşılaştırılmak manevraları takip edilmiş oluyordu. Fethi Bey, bu çok nazik vaziyet karşısında ne yapabilirdi ki, daha dün meclis kürsülerinden yüzüne karşı en haksız ittihamların, hatta hakaretlerin savrulduğunu gördü. Ve çekilmek, fırkasını dağıtmak mecburiyetinde kaldı.

Fethi Bey'in fırkasını dağıtmasını bir istifa, bir protesto nihayetinde kabul ve tefsir edilmek makul olacaktır.”¹⁵⁹ Arif Oruç yazısını vatandaşların en önemli sıkıntılarında birisinin yönetememe sorunu olduğuna değinerek şöyle sürdürüyordu: “Halk Fırkası olsun, Serbest Fırka olsun, isterse dünyanın en sol teşekkülleri mevzubahis olsun, akli başında, şuur sahibi her Türk, daima haklarını aramasını bilmeli, daima çiğnenmek istenen insanlık hukukunu canı gibi, ırzı gibi kollamalıdır.

Şu öksüz bakımsız gerilemiş ülkede, yeni bir fırka teşekkül etti diye, bütün ümitleri ondan beklemek doğru değildi. Gene bu fırka ortadan çekildi diye, hüsrana kapılmanın manas yoktur. Asil hakkını aramayanların akibetleri elim olur.

Millet, vatandaş, cumhuriyetin kendisine verdiği her haktan, cumhuriyetin vermek mecburiyetinde bulunduğu henüz istifade edilmemişlerden, mutlak ve mutlak faydalanmak yolunda tecanüs, birlik göstermelidir.

Bu irşat vazifesi münevver cumhuriyetçilere düşüyor. Hak, hakikat! Böyle böyle tezahür edecek, kendini gösterecektir. Gazi tarafından cumhuriyetin kendisine emanet edildiğini bilen gençlik işte asıl bunu, bu en büyük vazifesini unutmamalıdır.”¹⁶⁰

¹⁵⁹ Arif Oruç, Fırkanın Feshi, **Yarın**, 18.11.1930.

¹⁶⁰ Arif Oruç, a.g.m., 18.11.1930.

Serbest Fırka'nın kurulması kadar kapatılması da nevi şahsına münhasır bir gelişme olarak görülmeli. Gerçekten kurulma sürecinde yaşananlar kapatılma sürecinde yaşananlardan pek de farklı görünmemekte.

4.2. SERBEST CUMHURİYET FIRKASI'NIN KAPATILMASINDAN SONRA YARIN GAZETESİ

Yarın Gazetesi Serbest Fırkanın kapatılmasından sonra da Serbest Fırkayla ilgili haberler verip yorumlar yapmayı sürdürdü. Arif Oruç Yarın'nın muhalף çizgisini Serbest Fırka'nın kapatılmasından sonra da yoluna devam edeceğine ilişkin şunu söylüyordu: “Serbest Fırkadan çok evvel, tam bir senedenberi münferi olduğu gibi, bu günden sonrada: **Yarın** münhasıran o yolda yürüyecektir. Fethi Bey'in fırkası dağıldı diye: Hakikat durmayacaktır. Durmuyor ve durmaz!

O çoktan yolunu almıştır. Hâlâ ve daima yürüyor. Ta ki, kalemler kırılıncaya, dimağlar işlemez olup duruncaya kadar.”¹⁶¹

Fethi Bey'in beyannamesi yayınlandığı gün gazetenin birinci sayfasında başka bir haber de vardı. Bu haber Mustafa Kemal'in yurt gezisine çıkacağı ve istasyonda onu uğurlamaya gelenlerle ilgiliydi. “Gazi Hazretleri Fethi Bey'in vagonlarına davet ettiler, uzun boylu konuştular. Ağaoğlu istasyonda Meclis Reisi Kazım Paşaya: “-Hem şehit ettiniz hem de gülüyorsunuz.” dedi.

İstasyonda büyük adamı teşyi eden kütle vakur ve hürmetkâr bir sükün içinde idi; Gazi Hazretleri neş'eli ve mültefit idi. Fethi Bey ve Ağaoğlu Ahmet Bey'e fazla iltifat etti. Ağaoğlu Ahmet Bey'in çenesini okşadı ve ne haber diye sordu. Fethi Beyi vagona davet etti, Gazeteciler mebuslar, müfettişler Gazi Hazretlerine refakat ediyorlar. Gazi de etrafındakilere fazla mültefit görünüyordu.”¹⁶² Mustafa Kemal'in Serbest Fırka deneyiminden sonra yurt gezisine çıkması, onun halkın şikayet ve isteklerini yerinde görmek için yaptığı çabalardan biriydi.

Partinin kapatılmasından bir süre sonra Fethi Bey ve partinin önemli isimlerinden olan Ahmet Ağaoğlu ile Nuri Bey İstanbul'a geldiler. Gazete bunu şöyle aktarıyordu:

¹⁶¹ Arif Oruç, a.g. m. 18.11.1930.

¹⁶² **Yarın**, 18.11.1930.

“Mefsub Serbest Fırka Lideri Ali Fethi, umumî kâtibi Nuri ve Ağaoğlu Ahmet Beyler dün sabahki ekspresle Ankara’dan Şehrimize gelmiŐlerdir.

Fethi, Nuri Beyler Tokatlıyan’a inmiŐlerdir. Bir müddet sonra Kalmis Apartmanına giderek oradaki vaziyet tetkik etmişlerdir. Dün Fethi Beyi mefsuh fırkanın İstanbul Teşkilâtı erkânı ziyaret ederek görüŐmüŐlerdir. Fethi Bey her zamankinden çok neŐeli görünüyor ve dostları ile lâtifeler ediyordu.”¹⁶³

Bu arada bazı gazeteciler Ağaoğlu Ahmet Bey’e tekrar Halk fırkası’na dönüp döneceği konusun ortaya çıkan haberlerle ilgili ne düşündüğünü soruyordu. Ahmet Ağaoğlu da bunun mümkün olamadığını ifade ederek Şu açıklamayı yaptı: “Benim Şiddetle icraatını tenkit ettiğim Halk Fırkasına avdettim muhaldir. Ben bundan sonra müstakil olarak teŐri-i vazifemi yapacağım. Arkadaşlarım da aynı suretle hareket edeceğini size söyleyebilirim. Burada Fırkanın hesaplarını tasfiye ettikten sonra derhal Ankara’ya gideceğiz.”¹⁶⁴

Serbest Fırka’nın tasviye süreci yandaŐları arasında hayal kırıklığı yarattığı gibi, özellikle hükümeti destekleyen çevrelerde aynı etkiyi gösterdiğini söylemek pek olanaklı değil. Bu konuda Arif Oruç Serbest Fırka’nın fesh edilmesinin Fethi Bey açısından kaçınılmaz olduğunu aksi takdirde Mustafa Kemal’in desteğini yitirmek, dahası kaŐı karşıya gelme riski taŐıđını belirterek Fethi Bey’i savunuyordu. Arif Oruç hükümet yanlısı gazetelerin konuyla alakalı tutumlarını eleştirerek Şöyle diyordu:

“Serbest Fırkanın arkasından, en korkunç düşman tepelenmiŐçesine meserretler sevinçler izhar ediliyor. Muhterem addettiğimiz hükümet gazetelerini hatta: Hükümet ricalını, Halk Fırkası erkânını kendi aralarında zafer bayramı yapar görmek, onlar kadar Şu topraklarda doğmuş büyümüŐ olan vatan evlâtlarını müteessir etmiyor diyebilmek için pek hissiz olmak lâzımdır.

Serbest Fırkanın dağılmasından memleketin göreceği zararlar çok büyüktür ki, gülmekten ziyade ağlamak icap ettiği zanlarını takviye eder.”¹⁶⁵ Yazısının devamında Serbest Fırka’nın Şu kısacık hayatında mecliste hükümete karşı ciddi bir muhalefet yapamamasına karşın, İsmet Paşa ve arkadaşlarına sorumluluk hissi verdiğini belirterek

¹⁶³ **Yarın**, 20.11.1930.

¹⁶⁴ **Yarın**, 20.11.1930.

¹⁶⁵ Arif Oruç, Hükümet Gazeteleri, **Yarın**, 19.11.1930.

şöyle devam ediyordu; “KontROLSUZ Bütçeler, sonsuz israflar, Halka çok ağır gelen vergiler, sanayi erbabını ezen resimler, alelûmum Halk ile münasebeti bulunan Devlet dairelerinin vatandaşlarına gösterdiklerini müşkülât meseleleri şimendifer inşaatında tasarruf, Adliye müessesenin halelden vikayesine matuf icraat ve ilh... Bütün bunlar, o; dağılıp gitti, diye arkasından sevinç naraları atılan zavallı teşekkülün verdiği faydalardandı.

Hiç olmazsa, hükümet işlerini, milletin ve memleketin idaresi umurunu ellerine alanlar, korkusuz, endişesiz kontROLSUZ istediklerini yapamayacaklarına inanır gibi olmuşlardı.

Tek fırka ile Demokrat idare kurulmak kabil olur mu? Vatandaşlarını bir kısmı siyasî ve esasî haklarından tecrit edilmiş olursa, onların üzerine tahakküm edildiği neticesine varılmaz mı?

Böyle bir şey, mutlak idarelerle müfrit ihtilalcilerin kabul edebildikleri bir tarz yani: En sağ ve en sol idare tarzı olmaz mı? Şu şartlar içinde Demokrasiden bahsedebilmek için hayli cesur, hayli cür’etkâr olmak icabeder.

İşte dün yarım demokrat sayılabilmeye istihkak kespsettirilmiş olan Türkiye, bugün ondan da rücu etmiş bulunuyor.

Fırkacılığın faydası görülmüştür. Türkiye’de vatandaşlara efendiliklerini verecek fırkalar teşekkül etmek zaruretleri anlaşılıyor.

Hükümet gazeteleri Serbest Fırka arkasından ilan-ı şadümani etmekten ziyade, Demokrat olduğu iddia edilen Hükümetlerine, siyasî teşekküllerden ürkmemesini, onlardan yeni Türkiye’nin kuvvetlenip yükselmesi muhakkak olduğunu tavsiye etmelerini, daha faydalı olurdu.”¹⁶⁶

Fırkanın kapatılmasından sonra yurdun çeşitli bölgelerinden gazeteye gelen haberler, Serbest Fırka’ya destek vermiş olanların çeşitli baskılara maruz kaldıklarını yazıyordu. Arif Oruç bu durumun tehlikeli bir hal aldığını belirtip, insanların tercihlerinden dolayı cezalandırılmamaları gerektiğini söylüyordu:

¹⁶⁶ Arif Oruç, a.g.m., 19.11.1930.

“Dündenberi Serbest Fırkaya temayül gösterdiler diye bazı iş güç sahiplerine tarizlerde bulunulduğu haber alınıyor. İşte bu hareketler doğru olmamakla beraber yakışksız ahvaldendir. Doğru değildir.

Kanaat ve içtihat farkları dolayisile bir kısım vatandaşlardan ayrılanlar, ne olursa olsunlar,dün olduğu kadar bugün de, yarın da şu zavallı memleketin evlâdıdır.

Cumhuriyet ile idare olunan memleketlerde, vatandaşlar arasında tam bir müsavat olmak lâzımdır. Devlete vergi veren, umumî hizmetlere her suretle mütesaviyen iştirak eden vatandaşlar, elbet verdiklerinin hesabını sorabilmek, sarfedildikleri cihetleri anlamak, nihayet umumî hizmetlerden sayılan Devlet idaresine, hükümet işlerine şu veya bu, dürüst ve yahut hatalı olabilecek kanaatler taşıyabilmek hakkını haizdirler.

Yoksa, herkesi bir nazariye, bir siyaset üzerinde toplamağa çalışmak, makûl olmadığı kadar hukuku esasiye ile de telif kabul etmez.

Cumhuriyet vatandaşlarından bir kısmı, cumhuriyet esasına aykırı düşmemek şartile sırf idare usullerinde daha başka kanaatler taşıyabilir. Ve bu en muhik en esasi haklardan maduttur. İnsanda şuur ve idare vardır. Düşünmek, takdir edebilmek, farku temyiz edebilmek hassaları vardır. Aksi takdirde, onun meziyet ve kıymetli hiçe inmiş olur. Şu itibarla, münevver, aklı başında bir vatandaşı, kanunun, insaniyet ve medeniyet nizamlarının bahsettiği hakları kullanmak istedi diye, mücrim kabahatli görmeğe çalışmak kadar haksızlık olamaz.”¹⁶⁷

Yarın gazetesi'nin muhalefet yapmaktan vazgeçmemesi bir bakıma gazetenin de sonunu hazırlamaktaydı. 20 Kasım günü şu manşetle çıktı;

“İstanbul Valisi Muhittin Beyden soruyoruz:

Dün gece saat 20 den itibaren matbaamız siyasî kısım memurları tarafından tarassut altına alınmıştır.

1- Vali Bey İstanbul en büyük mülkiye memuru olmak sıfatile bu hadiseden haberdar mıdır?

2-Haberdar iseler tarassut emrini ressen mi ittihaz etmişlerdir?

¹⁶⁷ Arif Oruç, Ne Oluyoruz! **Yarın**, 20.11.1930.

Tevcih ettiğimiz bu iki suale karşı Vali Bey'in temsil etmekte bulunduğumuz efkâr-ı umumiye muvacehesinde açıkça ve mertçe cevap vermesini bekliyoruz.¹⁶⁸

Arif Oruç da İstiklal mahkemelerinin yeniden gündeme getirilmesinin ne millete ne de memlekete hayrının olmadığını, meclisin kendini fesh etmesinin dolayısıyla seçimlerin yeniden yapılmasının bu mahkemelerin yeniden kurulmasıyla ilişkilendirerek şöyle devam ediyordu: “Esasen Millet Meclisi birkaç ay sonra dört senelik müddetini bitirmiş olacak, memleketin her tarafında yeni baştan mebus intihabına başlanacaktır. Meclisin feshi ve yeni intihaba başlanmasının İstiklâl mahkemelerine ne lüzumu vardır?

İstiklâl mahkemeleri kuracakları sehparlarla intihabı kazanmak için mi? Hükümet Halk Fırkasını elinde buldukça, başkalarının hak kazanmalarına, memlekette serbest intihap yapılmak imkânı olmadığına, daha dünkü belediye intihabı canlı misal değil midir?

Kaldı ki, açlıktan burnunun ucunu görmeğe, hürriyetsizlikten ne yapacağını bilememeğe başlayan milletin, yeni yeni tazyiklere tahammülü yoktur. Bir kedi bile bir yere kapanıp mütemadiyen sopalanırsa yapacağı son hareket ne bahasına olursa olsun dövenini yüzüne, gözüne saldırmak olur.

Bundan sonra ve durup dururken Türkiye'den istiklâl mahkemeleri teşkiline kimselerin tahammülü olmadığını söylemeğe lüzüm yoktur. Gerçi İstiklâl mahkemeleri bir zamanlar ana vatanın muhtelif kısımlarında faaliyette bulunmuşlardı. O zaman onların varlıkları vatandaşlarca zarurî görülüyordu. Bir istiklâl mücadelesi vardı. Vatan düşman tehdidi altındaydı. Taktirî sükûn kanunu zamanında da, İrtica tehlikesi olmakla beraber, inkılâp henüz inkişaf etmek üzere idi. Bu gün ne vardır? İnkılâbın tamamlanmamış kısmı kalmış, yoksa: memleket yer yer irtica tehlikelerine mi maruz kalmıştır? Vatandaşlardaki memnuniyetsizliklerin, İstiklâl mahkemeleri ve taktirî sükûndan taheakküm hisleri kökleşen idaresizliklerden doğmuş olduğu hâlâ anlaşılmamış mıdır? Memlekette emniyet ve hürriyeti, ticaret hürriyetini bile tatminkâr bulamayan sermaye, neden hâlâ zavallı Türkiye'den kaçıyor?”¹⁶⁹

Yarın gazetesi 3 Aralık 1930'da: “Ahdettik; Memleket uğrundaki cidalden Kalemlerimiz kırılıncaya kadar dönmeyeceğiz” şeklinde bir manşetle çıktı aslında bu

¹⁶⁸ **Yarın**, 20.11.1930.

¹⁶⁹ Arif Oruç, İstiklal Mahkemeleri, **Yarın**, 27.11.1930.

gazeteye yapılan baskıların bir sonucu gibiydi. Arif Oruç ise hırslı politikacıların kendilerinden ve kendi fikirlerinden başka hiçbir şeye önem vermediklerinden yakınlıkla şöyle yazıyordu: “Bir takım muhteremler vardır ki, memleket işlerinde kendilerinden başka söz söyleyebilmek kabiliyetleri çekemezler. Vatanın kendilerinin kafaları ile kalemleri arasındaki çok dar ve kısa mesafeye sıkıştığını zannederler. Vatan müşterektir. Şu topraklar üzerinde nesillerce kanı dökülmüş vatandaşların, memleket işleri ile sıkı alâkadar olmaktan daha tabî hakları olamaz.

İnkılâp namına, inkılâbın istikbali selâmeti, saadeti namına kendilerini söz söylemekle mukayyet görenlerin, Büyük şahsiyetlerin arkasına siperlenmekten tevakki etmeleri, kendi hesaplarına bir hareket olur.

Memleket afakına çöktüğü söylenen sis tabakası, üç beş aylık zamanın getirdiği sis değildir. O son iki senenin ağır basan dumanlı havasıdır.

Bunda: şu veya bu vatandaş intiham etmeğe savaşmak, samimi burhan arasında politikacılık menfaatleri araştırmak yahut öyle vaziyetler görmeğe ihdas etmeğe çalışmak beyhude olur”¹⁷⁰ Nihayet gazetenin 4 Aralık’ta çıkan sayısı: “Başmuharririmiz Arif Oruç ve Mes’ul Müdürümüz Süleyman Tefvik Beyler Dün Tefvik Edildiler Muhalif gazeteciler bu memleketin en talihsiz ve en betbaht insanları mıdır?” şeklinde çıktı. Manşettin hemen altında şu yazı yer almaktaydı:

“Arif Oruç dün tevkif edildi. Hayat-ı siyasiyenin garip ve acı cilvelerile daima karşılaşan ve memleket uğrunda hapishaneleri kendisine mekân yapan bu hasta genç, dün jandarma karakolunun ışsız bir köşesinde sabahı bulmağa uğraşmıştır.

Temiz bir kalbe ve halim bir ahlâka malik bulunan bu kıymet, maalesef bu memlekette menfî ve muhalif bir mevcudiyet olarak gösterilmek isteniyor. Hürriyet asrında yaşayan Türk efkârı umumiyesi herhalde bu mühim tevkif hadisesinin karşısında derin bir hissi teessür duyacaktır.

Medenî memleketlerin muhalif gazeteleri memleket ve millet mesaili için siyasi cidali bir meslek olarak kabul etmişlerdir.

¹⁷⁰ **Yarın**, 03.12.1930.

Bizim memleketimizde bu hakikatın varlığına bütün imanımızla kaniiz. Bu kanaatimiz sarsılmaz bir şekildedir. Basit ve oldukça ufak şahsî bir meseleden dolayı Mustafa Kemal vatanında çıkan büyük bir gazetenin şöhret ve ikametgâh sahibi başmuharririni tevkif etmek için kanunun bütün devrini geçirmesi lâzımdır. Arif Oruç Bey eşkıya değildir. O dağa çıkmaz. Arif Oruç Bey serseri değildir. O hiçbir zaman kaçmaz. Yılmaz ve korkmaz.

Vatan için muhabbet dolu bir kalp, ihanet düşünmez. Hakikatleri yanlış gözlüklerle tasavvur edenler yanlış duyguların esiri insanlardır. O bedbahtlara biz daima acırız”¹⁷¹

1929 yılında Tahriri Sükun Yasası'nın yürürlükten kalkmasından sonra yayın hayatına başlayan Yarın gazetesi, Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kurulması ile tirajını seksenbinlere çıkarmıştı. Serbest Fırka'nın kapatılması ve daha sonra Arif Oruç'un tutuklanmasıyla gazete basındaki etkinliğini giderek yitirmiş ve kısa bir süre sonrada kapanmıştır.

¹⁷¹ Yarın, 04.12.1930.

SON SÖZ

Serbest Cumhuriyet Fırkası, kuruluşu, gelişimi ve kapatılması süreciyle Türk siyasal yaşamına damgasını vurmuş bir oluşumdur. Özellikle Cumhuriyet'in tek partili siyasal sistemden çıkma çabalarının önemli bir göstergesidir. 1930'lu yılların dünya ve Türkiye için zor yıllar olduğu dikkate alındığında, Serbest Cumhuriyet Fırkası deneyiminin Cumhuriyet tarihi açısından taşıdığı önem daha net olarak anlaşılır. Dünyada ekonomik kriz tarıma dayalı olan ekonomileri sarsıyor, faşizm ise siyasal alanda yükselen değer olarak kabul görüyordu. Böylesi bir ortamda Mustafa Kemal'in Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kurulmasını teşvik edip onaylaması, onun dünyada yükselen siyasal eğilimlerin tersine demokrasiye olan inancının ve güveninin bir ifadesidir.

Bugün Serbest Cumhuriyet Fırkası iyi analiz edilmeden dönemin Türkiye'sini anlamak mümkün değildir. Partinin kurulma süreci, İzmir'de ve diğer yerlerde yapılan mitingler ve sonrasında yaşananlar, 1930 Belediye seçimleri, Meclis'te yapılan tartışmalar, özellikle Basının yaşananlara ilişkin tutumu dönemin panoraması gibidir. Serbest Cumhuriyet Fırkası ister muhalefeti açığa çıkarmak için olsun, ister İsmet Paşa hükümetini denetim altında tutmak için olsun veya hangi nedenle kurulmuş olursa olsun Cumhuriyet'in çok partili hayata geçiş denemelerinde önemli bir süreci ifade eder. Fırkanın kurulduğu tarihlerde çıkmakta olan ya da yeni çıkmaya başlayan gazeteler bu dönemi değerlendirmemize yardımcı olacak önemli malzemeler niteliğindedir. Farklı bakış açılarının görülebilmesi açısından zengin bir çeşitlilik içerisinde bulunan bu gazeteler dönemin okur profilini ve eğilimini, beklentilerini, eleştirilerini, değerlendirmelerini görmemizi sağlamakla dönemin anlaşılmasına yardımcı olmaktadır.

Biz çalışmamızın içeriği gereği bu dönemin gazetelerinden **Yarın**'ın Serbest Cumhuriyet Fırkası'na bakışını ele almaya çalıştık. Gazete yeni kurulan bir parti ile birlikte ortaya çıkan ortamın da etkisiyle dönemin iktidar partisi Cumhuriyet Halk Partisi'ne ve Hükümetine çok ciddi eleştiriler getirmiştir. Fırkaya taraftar bir gazete olarak söyledikleri, kısa bir süre yaşamış bile olsa 1930'da kurulan bir partinin olayları nasıl gördüğünü, nasıl görmek istediğini anlamamıza ve dolayısıyla döneme ilişkin fotoğrafın netleşmesine katkı sağlamaktadır.

Yarın gazetesinin, keskin bir muhalif çizgide yayın yapmasında hiç kuşkusuz, gazetenin başyazarı olan Arif Oruç'un büyük etkisi vardır. Son derece çatışmacı bir kişiliğe sahip olduğunu yazdığı köşe yazılarından çıkarmak mümkün. Onun bu kişiliği dönemin basını üzerinde de etkili olmuştur. Arif Oruç yazdığı yazılarda özellikle hükümetin politikalarına yakın yayın yapan gazeteleri şiddetle eleştirmiştir. Bu durum dönemin basınında geliştirici bir etken olmuştur.

Gazetenin yayın hayatında Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kurulması bir dönüm noktası olmuştur. Gazete yeni partinin kurulmasını sevinçle karşılamış, ve kurulduğu ilk günden kapatılmasına kadar koşulsuz bir destekçisi olmuştur. Serbest Fırka'nın izleyeceği politikaların kamuoyuna duyurulmasında Fethi Bey ile yaptığı mülakatlarla destek vermiş, Fethi Bey'in Batı Anadolu'ya seyahati ve İzmir'de yaptığı mitingi günlerce sayfalarına taşıyarak Serbest Fırka'nın hoşnutsuz kitlelerin odağı haline gelmesinde ve büyük bir kitle desteğine sahip olmasında etkili olmuştur. Elbette Serbest Fırka'nın bir kitle hareketine dönüşmesine, Taktiri Sukun döneminin siyasal alanda yarattığı boğucu hava, İsmet Paşa hükümetinin ve bazı Cumhuriyet Halk Fırkası mensuplarının keyfi tutumlarının yanı sıra dünyada yaşanan ekonomik krizin çok büyük bir etkisinin olduğu yadsınamaz bir gerçekliktir.

Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kısacık tarihine baktığımızda iki önemli olay karşımıza çıkar. Bunlar İzmir'de partinin gördüğü ilgi ve belediye seçimlerinde yeni kurulmuş ve daha bir çok yerde örgütlenme imkanı bulamamış olmasına rağmen kazandığı başarıdır. Belediye seçimlerinin bitmesinden sonra TBMM'de yapılan toplantılarda her ne kadar hükümetin uyguladığı ekonomik politikaların eleştirilmesi ve savunulması damgasını vurmuşsa da Serbest Fırka'nın ülke genelinde yarattığı siyasi atmosferin sonuçları belirleyici olmuştur.

1930 Kasım'ında toplanan mecliste Mustafa Kemal'in yaptığı konuşmada bir uzlaşma havası ortaya çıktı. Hatta Siirt mebusu ve **Milliyet** gazetesinin başyazarı olan Mehmet Bey; mecliste bulunan partilerin bir 'Milli Blok' etrafında hareket edeceklerini ve Mustafa Kemal'in yakında yapılacak seçimlerinde her iki partiden mebus olacakların Cumhuriyet ilkelerine karşı olmayan unsurları seçeceğini söylüyordu. Fethi Bey anılarında 'Mili Blok' konusunda **Yarın**'a bir demeç verdiğini ve bu demeciyle ilgili Gazi'nin fikrini sorduğunda kendisine bu işin olmayacağını dediğini yazar.

Serbest Fırka etrafında yapılan tartışmalar giderek Mustafa Kemal ile Fethi Bey'i karşı karşıya getirmekteydi. Bunun Fethi Bey açısından trajik bir hal aldığı açıktı. Mustafa Kemal'in izni ve onayı ile kurduğu partisi şimdi ona karşı bir pozisyona gelmişti. Önünde iki seçenek kalmıştı. Ya partisini kapatacaktı ya da kaldığı yerden devam ederek Mustafa Kemal ile çatışmayı göze alacaktı. Fethi Bey açısından bu ikilemin cevabı çok netti. Partisini kapatmak. O da bunu yaptı.

Fethi Bey'in Serbest Cumhuriyet Fırkası ile ilgili aldığı karar, **Yarın** gazetesinin de kaderi olmuştur. Partinin kapatılmasından bir süre sonra da yayın hayatına devam eden gazetenin Arif Oruç'un tutuklanmasıyla birlikte etkinliği sona ermiştir.

Bu çalışmada ortaya çıkan bir başka olgu da Serbest Cumhuriyet Fırkası ile Yarın gazetesinin yaşadıkları süreçlerin, geçirdikleri evrelerin birbirleriyle ne denli özdeşleştiğidir. Serbest Cumhuriyet Fırkası'nı **Yarın** gazetesine dayanarak ele almamızda bu olgu belirleyici olmuştur. Bunun madalyonun sadece bir yüzü olduğunun farkındayız. Serbest Cumhuriyet Fırkası'na karşı eleştirel bir yayın yapan dönemin bir gazetesinin de ele alınarak yapılacak benzeri bir çalışmanın aynı zamanda bu çalışmanın da tamamlayıcısı olacağına inanıyoruz.

EKLER

EK I: SERBEST CUMHURİYET FIRKASI NİZAMNAMESİ

Birinci kısım

1-Serbest Lâik Cumhuriyet Fırkası Cumhuriyet usulünü Milli hâkimiyetin en yüksek tecellisi olarak kabul eder.

2-Serbest Lâik Cumhuriyet Fırkası'nın esas gayesi Cumhuriyetin istilzam ettiği şartları tatbikat sahasında tahakkuk ettirmektir.

3-Bu gayesine vâsıl olabilmek için fırka Teşkilatı Esasiye Kanununun Türk vatandaşlarına vadettiği bütün sâlahiyet ve hakları her türlü halelden siyanet etmeğe taahhüt eder.

4-Vicdan hürriyeti, Yayın serbestisi, Fikir, Kalem, Kelâm, içtima hürriyetleri, icra kuvveti murakebe ve kontrol salâhiyeti ve halk kütlelerinin Belediye ve Vilâyet idarelerinde kendi işlerini kendileri görmeleri esası Fırkamızın hassaten benimsediği umdelerdir.

5-Harsî, iktisadî, malî her türlü teşebbüslere yardımcı olmak, ve küçük büyük iktisadî teşebbüs ve teşekküllerin inkişafına mâni olan engelleri kaldırmak ve memleket iktisadiyatını yükseltmek ve milletin umumî menfaatlerini muhafaza için devletin mükellef olduğu murakabe hududunu tecavüz edecek müdahalelere meydan vermemek, fırkanın varmak istediği gayedir.

6- Serbest Lâik Cumhuriyet Fırkası'nın müessisi sabık Başvekil ve Paris büyükelçisi Fethi Beyefendidir. Türklerin ve Türk milletinin ferdî ve hususî teşebbüsler inkişafına medar olacak her türlü müdahaleden siyanet etmeği taahhüt eder.

Fırkaya nasıl girilir?

7-18 yaşını ikmal etmiş, siyasî ve medenî hukuktan mahrum edilmemiş sui şöhretle tanınmamış, vatana karşı hiyanetle itham edilmemiş ve Türk harsını kabul etmiş olan her Türk vatandaş fırkamıza programını benimsemek şartile girebilir.

İkinci Kısım

Fırka teşkilatı

Köy ve mahalle ocakları

Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın teşkilâtı aşağıdan yukarıya doğru yürür ve ilk numarası köy ve mahalledir.

8- Köy ve mahalledeki fırka azaları aralarından birisi reis olmak üzere üç kişilik bir idare heyeti ve yedek aza seçerler.

9- Köy veya mahalle idare heyetinin adı ocaktır.

10- Ocak aşağıdaki işleri görür:

A- Azaları deftere kaydeder ve firkanın programı hakkında halkı tenvir, halk arasında halkın maddî ve manevî yükselmesine yardım edecek mektep, kooperatif, karşılıklı yardım müesseseleri gibi teşekküllerin husul bulmasına çalışır, firkanın kaza idare heyeti ile muhaberede bulunur, firkanın köy ve mahalledeki vaziyeti hakkında oraya malûmat verir, oradan bu hususa ait alacağı tebligatı tatbika çalışır, her türlü seçimlerde firkanın kazanması için çalışır, azadan fırka aidatını toplar, köy ve mahalle ocağının yıllık bütçesini hazırlar, mahalle ve köy ocağının fevkinde Nahiye idare heyetleri vardır.

Nahiye ocakları

11- Nahiye ocağı beş kişiden teşekkül eder.

12- Nahiye ocağı haftada bir kere içtima eder ve aşağıdaki işlerle uğraşır:

A-Köy ve mahalle ocakları ile muhabere eder. Köy ve mahalle ocaklarına da talimat verir; Fırka programının halkça anlaşılması şekli görünen kısımları hakkında ocaklara izahat verir o yolda halka konferanslar, vaazlarda bulunması için tedbirler alır, ocakları çalışmağa sevkeder, halk arasında faydalı teşekküllerin husule gelmesi ve seçimler de zamanında fırka namzetlerinin kazanmaları için çalışır.

B-Kaza ocağı ile muhabere eder. Bu ocağa nahiyede köy ve mahalle ocaklarındaki faaliyetlerine, fırka programının halka yasa nispetinde husule getirdikleri değişiklikler ve nahiye halkının ve arzularına dair malûmat verir ve bu hususlara dair kaza ocağından malûmat alır.

C-Nahiye ocakları hesap defteri tutar ve yıllık bütçesini yazar.

Kaza teşkilâtı

Nahiye ocağının fevkinde, kaza ocağı vardır.

13-Kaza ocağı, kaz kongresi tarafından seçilmiş yedi kişiden ibarettir. Bunlardan birisi reis, birisi kâtip ve birisi de muhasebeci olur. Üç kişi de yedek bulunmak üzere seçilir.

14- Kaza haftada bir kere toplanır ve aşağıdaki işlerle uğraşır:

A- Nahiye ocakları ile muhabere eder, nahiye ocaklarına talimat verir, bu ocakların çalışmalarına nezaret eder, fırka programının iyice anlaşılmasına dair izahat verir, programın nahiyeler arasında yayılmasına ve seçkiler esnasında fırka namzetlerinin kazanmalarına çalışır.

B- Vilâyet ocağı ile muhaberede bulunur, Fırka teşkilâtına kaza dahilindeki faaliyetlerine, fırka programının kaza halkı üzerindeki tesirlerine, firkanın kazadaki vaziyetine, kaza halkının ihtiyaçlarına ve arzularına ve bu hususta firkaca yapılması lâzım gelen tedbirlere ait malûmat ve bir de oradan aldığı talimata göre hareket eder.

C- Kaza ocağı hesaplarını tutar ve yıllık bütçesini yapar.

Vilâyet teşkilatı

Kaza teşkilâtı fevkinde Vilâyet teşkilâtı bulunur.

Vilâyet ocağı

14- Vilâyet ocağı birisi reis, birisi kâtip ve birisi muhasebeci olmak üzere teşekkül ve vilâyet kongresi tarafından intihap olunur. Bir de beş kişilik yedek kısım seçilir.

Vilâyet ocağı on beş günde bir toplanır ve aşağıdaki işlerle uğraşır:

A- Firkanın merkez ocağı ile muhabere eder ve vilâyet dahilindeki fırka teşkilâtının çalışmalarına, fırka ile halk arasındaki alâka ve münasebete, ahalinin arzu ve ihtiyaçlarına, ve firkaca yapılabilecek işlere ait malûmat verir ve fırka merkez ocağından bu hususlara dair aldığı talimat ve tamimleri fırka teşkilâtına bildirir.

B- Kaza ocakları ile muhabere eder, merkez ocağından aldığı talimatları ve tamimleri tebliğ eder, kaza teşkilâtlarının çalışmalarına nezaret eder, fırka programının iyice anlaşılmasına dair kaza ocaklarına izahat verir ve kaza ocaklarına halkı irşat zımında

yapılması faydalı olan konferanslar ve mevzeler için mevzular hazırlar ve her türlü seçkilerde fırka namzetlerinin kazanmaları için çalışırlar.

C- Fırka Vilâyet idare heyeti hesabını tutar ve yıllık bütçesini hazırlar.

Merkez ocağı

Vilâyet ocaklarının ve fırkanın bütün teşkilâtı fevkinde merkez ocağı bulunur.

15- Bir umumî reisten, bir umumî katipten ve bir muhasiple dokuz azadan ibaret olan merkez ocağı büyük kongre tarafından seçilir. Bunlara ilâveten beş kişi yedek aza olmak üzere intihap olunur.

16- Merkez ocağı ayda üç kere toplanır, mutlak ekseriyeti ile müzakereye başlar ve kararlar verir.

17- Merkez ocağı aşağıdaki işleri görür.

A- Memleketteki fırka üzerine nezaret eder.

B- Bu teşkilâtla muhaberede bulunarak fırkanın işlemesi hakkında malûmat alır ve icap eden kararları ve tedbirleri ittihaz eder.

C- Fırkanın programı ve vaziyetinin icabatına göre halkı tenvir etmek üzere fırka teşkilâtına tamimler yazar direktifler verir ve konferanslar verir, konferanslar için mevzular hazırlar.

D- Kaza ve vilâyet merkezlerinde şehir ve vilâyet Meclislerine intihap olunacak fırka namzetlerini ait oldukları şehir ve vilâyet teşkilâtı ile muhabere ederek tesbit eder.

E- Meb'us intihabında intihap daireleri ile anlaşarak fırka namzetlerini gösterir.

F- Büyük kongrenin encümenlerine ait lâyhaları ve merkez bütçesi ve teşkilât kadrolarını hazırlar.

G- Senede hiç olmazsa bir kere merkez ocağı azasından münasip görünenler teftişe çıkar ve fırkanın memleketteki teşkilâtı ve faaliyeti hakkında merkez ocağına rapor verirler.

Fırka kongreleri

Fırka kongreleri de fırka teşkilâtı gibi aşağıdan yukarıya doğru yürür.

Mahalle ve köy kongreleri

18- Mahalle ve köy ocakları yılda bir kere kongre akdederler.

19- Mahalle ve köy kongrelerine mahalle ve köy içinde fırkamıza girmiş bütün vatandaşlar iştirak ederler. Fakat müzakereye başlanması için fırka kaydedilmiş olan azanın nısfından fazlasının hazır bulunması şarttır.

20- Mahalle ve köy kongreleri aşağıdaki işlerle uğraşır:

A- Kendilerine bir reis ve kâtip seçerler.

B- Fırkamızın geçen sene esnasında nasıl çalıştığını görülen noksanları, ve köy halkının ihtiyaçlarını takviye ve irşatları fırkamızın daha müsmir çalışması için neler lâzım geldiğini serbestçe müzakere ve tetkik eder ve kararlarını nahiye ocağına bildirir.

C- Köy ocağının raporunu müzakere, hesaplarını ve yıllık bütçesini tetkik eder.

D- Ocak azasile nahiye kongresine gidecek olan mümessilleri seçer.

Nahiye kongreleri

21- Nahiye kongreleri ve nahiye dâhilindeki köy ve mahalle ocaklarından gelecek birer mümessillerden teşekkül eder ve senede bir kere içtima eder.

22- Kongre azalarının nısfından bir fazlası ile müzakereye başlar ve aşağıdaki işleri görür:

A- Kendilerine bir reis ve bir kâtip intihab eder.

B- Nahiye ocağının raporunu, geçen sene esnasındaki faaliyetini, nahiyedeki vaziyetini, icap eden tedbirleri, nahiyenin ihtiyaçlarını nahiye ocağının sarfiyatını, yeni bütçesini, serbestçe tetkik eder ve aldığı kararları kaza ocağına gönderir.

C- Kaza kongresine gidecek üç mümessil seçilir.

Kaza kongreleri

22- Kaza kongresi kaza dâhilindeki nahiyeler tarafından gelecek üçer mümessilden teşekkül eder ve senede bir kere içtima eder.

23- Kongre azalarının nısfından bir fazlası ile müzakereye başlar ve aşağıdaki işleri görür:

A- Kendisine bir reis ve bir kâtip seçer.

B- Kaza ocağının raporunu, yıllık faaliyetini, fırkanın kazadaki vaziyetini, icap eden tedbirleri, kazanın ihtiyaçlarını, kaza heyetinin sarfiyatını ve yeni bütçesini serbestçe tetkik eder ve aldığı kararları vilâyet ocağına gönderir.

C- Vilâyet kongresine gidecek dört mümessili seçer.

Vilâyet kongreleri

24- Vilâyet kongresi vilâyet dâhilindeki kazalar tarafından gönderilen beşer mümessillerden teşekkül eder ve yılda bir kere toplanır.

25- Kongre azasının nısfından bir fazlası ile müzakereye başlar ve aşağıdaki işleri görür:

A- Kendilerine bir reis, bir ikinci reis ve iki kâtip seçer.

B- Beşer kişiden ibaret olmak üzere yaşa ve hesap encümenleri teşekkül eder.

C- Vilâyet ocağı tarafından verilen raporu, fırkanın geçen sene esnasında vilâyet dahilindeki faaliyetini serbestçe tetkik eder ve aldığı kararları merkez ocağına gönderir.

D- Vilâyet ocağı azaları ile büyük kongreye gidecek üç mümessili seçer.

Büyük kongre

25- (1) Büyük kongre senede bir kere merkez ocağının göstereceği zaman ve yerde toplanır. Merkez ocağı büyük kongreyi zamanından evvel de toplanmağa çağırabilir.

27- (2) Büyük kongre vilâyet kongreleri tarafından seçilmiş azami üçer mümesile fırkaya mensup mebuslardan teşekkül eder.

28- (3) Kongre gelen azaların huzurları ile açılır. Ve aşağıdaki işleri görür:

A- Umumî reis tarafından açılan kongre kendisine muvakkat bir reis ve dört kâtip seçer.

B- Layihâ, hesap ve yasa murakaba encümenleri için yedişer kişi seçer.

C- Fırkanın bir senelik faaliyetini, merkez ocağının yaptıklarını, fırkaya mensup mebusların Meclisteki faaliyetini fırka programına bakılıp bakılmadığını, fırkanın memleketteki ve halk arasındaki hal ve vaziyetini tekâmül ve tealisi için neler yapılması lâzım geleceğini yasalarda görülen tadilâtı, merkez ocağının sarfiyatını ve yeni bütçesini tetkik ve müzakere eder.

D- Lüzum gördüğü meseleleri yukarıda zikredilen encümenlerin tetkik ve tahkikine hava eder ve encümenlerin verecekleri raporları müzakere eder.

E- Memlekete hitaben fırkanın bir senelik faaliyeti ve gelecek sene için yapacağı işler hakkında beyanname kaleme alır.

F- Merkez ocağı seçer.

29- Kongrenin müzakereleri alenîdir. Fakat icabında hâfi celsede yapar.

30- Müzakereler kâtipler tarafından zapt olunur.

31- Kongre kararlarını hazır azanın mutlak ekseriyeti ile verir.

Fırka kongreleri

32- Azanın ekseriyeti mutlakası hazır olmadığı takdirde üç gün sonra mevcut azanın huzuriyle açılır.

Fırka gurubu

Fırka gurubu Büyük Millet Meclisindeki fırkamıza mensup azaları teşkil eder.

33- Meb'uslar gurubu fırkanın programına göre hareket etmek, fırka programını kanunlarla tatbikine çalışmak ocak tarafından fırka programına tevfikan verilen direktiflere bakmakla mükelleftirler.

34- Yalnız mebuslar grubunun reisi merkez ocağı reisi merkez ocağı reisi bulunmadığı takdirde, umumî reistir.

35- Grupların müzakereleri zapt olunur.

36- Meclis grubu hiç olmazsa lâakal beş günde bir toplanır. Fakat reis veya gurup azasından on beş kişinin isteği üzerine gurup daha evvel de toplanabilir.

37- Gurubun kararları nisfından bir kişinin fazlalılığı ile verilir. Verilen kararlara bütün azaların tebsiyet etmeleri mecburîdir. Hazır bulunmıyan azalar verilen kararlardan haberdar olunmakla mükelleftirler.

38-Gurup namına yalnız reis söz söyleyebilir. Fakat her hangi bir sebep dolayısı ile reis bu selâhiyeti grup azasından münasip gördüğü zata verebilir.

39- Gruba mensup mütehasşsılar ihtisaslarını alâkadar meselelerin müzakerelerine hazırlamak ve bu gibi meselelerin fırkanın programına göre haline çalışmakla mükelleftirler.

40- Grupça müzakere edilip karar altına alınmayan meselelerin müzakeresinde grup azası rey ve fikirlerinde serbesttirler. Bununla beraber bunlar gerek fikirlerinde ve gerek reylerinde fırkanın umumî programına göre hareket etmek mecburiyetindedirler.

41- Grubun kararı alınmadan istizah yapılması sual için umum reisin muvakatı elzemdir.

42- Millet Meclisinde fırka programını alâkadar eden meseleleri müzakere edilirken fırkaya mensup azaların bulunmaları şarttır.

33- Grup reisinden müsaade almaksızın Meclisten mezuniyet almak yasaktır.

44- Fırkanın programına muhalif söz söylemek, yazı yazmak ve rey vermek yasaktır.

45- Fırka namzetlerinin kazanmaları ve Meclislerde fırka namına vaki olacak tekliflerin geçmesi için çalışmak ve rey vermek borçtur.

46- Meb'usluk nüfuzunu ismal ederek ve devlet hazinesini ticarî ve iktisadî teşebbüsleri lehine izar etmek fırkamıza mensup azalar için memurdur.

İnzibat kaideleri

47- Fırkanın her hangi bir ocağın azası olarak özürsüz birbiri arkasınca beş defa içtimaa gelmiyenler – istifa etmiş sayılırlar.

48- Yukarıda yazılı kaidelere bakmayanlar ve fırkanın manevî şahsiyetini halk pazarında düşürecek fiil ve harekette bulunanlar birinci defa ihtar ikinci defa muvakkat ihraç ve üçüncü defa daimi ihraç kararıyla cezalanırlar.

49- Mahalle, köy, Nahiye, Kaza ve vilâyetlerde bu cezalar ocaklar tarafından verilir.

50- Fırka guruplarının ihtar ve muvakkat ihraç cezalarına merkez ocağı karar verir. Daimî ihraç cezası da grubun umumi heyeti tarafından verilir.

51- Daimi ihraç cezasına uğrayanlar karara tebaiyet etmekle beraber – umumî kongreye arzı keyfiyet etmek salâhiyetini muhafaza ederler.

Haysiyet divanı

52- Haysiyet divanı fırka grubuna mensup azalar arasında çıkan ihtilâfları hallü faal eder.

54- İki taraf dinlendikten sonra Divanca verilecek karar– üç gün zarfında grup reisine arz olunur. Ve grup reisi beş gün zarfında kararı fırka grubuna arz eder.

55- Grubun verdiği karar kat'idir.

Fırkanın varidatı

Fırka masraflarını aşağıdaki varidatla karşılaştırır:

A- Fırkaya giren azadan en az beş kuruş alınacaktır. Kudreti olmayanlar aidattan muaftır.

B-Fırka gruplarını azasının aylık tahsisatlarından verecekleri yüzde bir yardım akçesinden

Yasanın tefsiri

56-Fırka yasanını tefsir salâhiyeti Büyük kongreme münhasırdır.

Muvakkat madde

Kongreler aktoluncaya kadar Vilâyet ocakları merkez ocağından verilecek salâhiyet üzerine teşekkül eder.¹⁷²

¹⁷² Yarı, 30.08.1930.

EK II- SERBEST CUMHURİYET FIRKA'SININ PROGRAMI

Program

“Madde 1

Serbest Cumhuriyet Fırkası cumhuriyetçilik, milliyetçilik ve laiklik esaslarına bağlıdır. Bu esasların millet bünyesinde ebedileşmesi gayesidir.

Teşkilatı Esasiye Kanunundaki hürriyet ve masumiyet haklarının bila istisna herkes için meri tutacak ve hiçbir arızaya uğratmayacaktır.

Madde -2

Vergiler Millet efradının iktisadi teşebbüs kabiliyetini sarmayacak ve halkın takati hududunu aşmayacak derecede tahfif olunacaktır.

Vergi tarhında daha salim esaslara istinat edilecek ve tahsilindeki yolsuzluklar kaldırılacaktır.

Madde – 3

Fırka, devlet varidatının semereli surette sarfına dikkat ve büyük Nafia teşebbüsleri masraflarının yalnız bir nesle tahmilinden içtinap eder.

Madde – 4

Fırka, paramızın kıymetini bir an evet tesbit için tedbir almak ve memleketimizde iş görmek isteyecek harici sermayeye bu suretle yol açmak azmindedir.

Madde – 5

Fırka vatandaşların refahına mali ve iktisadi her türlü teşebbüslerine engel olan hükümet müdahalelerini kabul etmez. Memleketin iktisadi hayatının inkişafında her türlü teşebbüs erbabının zahidir. Cumhuriyetin menfaatleri için girişilmesi icap eden iktisadi işlerde feriklerin kuvveti gayri safi görüldükçe, devlet doğrudan doğruya teşebbüs eder.

Liman inhisarı kaldırılacaktır.

Madde – 6

Köylünün ve çiftçinin çok ucuz faizle ve müşkülatsız usullerle para bulması ve iktisadi bünyemizi zayıf düşüren murabahacılıktan kurtarılması fırkanın en mühim maksatlarındadır.

Çiftçinin fedakarlığı ile kurulmuş olan ziraat bankasının memleketin zirai kredi ihtiyacını tatmin edecek bir müessese haline çıkarılması umdedir.

Madde -7

Dahili sanaatlerin canlanması ve kolaylıkla inkişaf etmesi Fırkası'nın vasıl olmak istediği mühim hedefdir. Teşvik-i sanayi kanununun tatbik edilecektir.

Bu kanunun bahşettiği himaye ve kolaylıklar icabında tevsi olunacaktır. Sanayi ve Madenn Bankasının kabiliyet ve faaliyeti arttırılacaktır.

Yerli mahsullerin himayesi ve hariç piyasalarda sürümlerinin temini için tedbirler alınacaktır.

Nakliyat ve liman tarifeleri bu maksatlara hizmet edecek suretle tanzim olunacaktır.

Madde -8

Halkın hükümet dairelerinde ki işleri azami sürat ve suhuletle gördürülecektir. Rüşvet ve suiistimallere karşı bila merhamet mücadele edilecektir.

Madde -9

Mahkemelerin süratle iş bitirmesi için sıkı ve devamlı teftişler yaptırılacaktır. Mahkemeler teşkilatındaki noksanlıklar bu maksada göre ikmal olunacaktır.

Madde -10

Fırka, harici siyasetinde Türkiye Cumhuriyetinin komşu ve bilümm devletlerle münasebetlerinin dostluk ve samimiyet dairesinde cereyan ve takviyesine ve Cemiyeti Akvam müessesesile daha sıkı surette teşriki mesaiye ehemmiyet verecektir.

Madde -11

Fırka bir dereceli intihap usulünün tesisini ve siyasi hukukun Türk kadınlığına da teşmilini müdafaa edecektir.¹⁷³

¹⁷³ Yarı, 13.08.1930.

EK: III: FETHİ BEY'İN 4 EKİM 1930'DA TBMM'DE YAPTIĞI KONUŞMA

– Arkadaşlar, muhterem Başvekil arkasındaki gayet emin ve kudretli bir kıta ile gayet küçük bir kıtaya hücum etmek tertibatını almış ve zafere ulaşmak için de bir sürü ihtiyatî tedbirlere tevessül etmiştir. Bu kolay muzafferiyet hamlesinden dolayı kendilerini bilhassa tebrik etmek isterdim, fakat yaptıkları manevra kendilerine hiçbir zaman hakikî bir muvaffakiyete isal edemeyecektir. Bu itibarla kendilerini tebrik şerefinden mahrum kalıyorum. Benim taktik yaptığımdan, tuzak kurduğumdan bahsettiler ve nihayet takdir ettiklerini söylediler. Muhterem BaşVekilin küçük bir takdirine mazhar olduğumdan dolayı arzı teşekkür ederim, fakat sonra beni ne büyük ittihamlar altında bırakmadılar ne azim cinayetler yaptığımı ima etmediler. Efendiler ben fırkayı teşkile çalıştığım zaman bir çok isnatlar altında bir çok müşkülâta maruz kalacağımı düşünmüştüm, fakat bu kürsüde muhterem Başvekil tarafından ecnebî sermayesinin simsarı veya bir banka veya herhangi bir rıhtım şirketinin menafi' ile alâkadar olduğu şeklinde velev ima ile olsun bir ittiham altında kalacağımı hiçbir zaman tahmin etmemiştim. Mamafih bu ithamlar beni asla müteessir etmedi. Beni bilenler böyle manasız ittihalden nasıl münezzehtir olduğumu da pek alâ takdir ederler.

– Bu noktaya cevap verdikten sonra Başvekilin bana karşı ittihaaz ettiği taktiği de arz edeyim. Pek muhterem Başvekil arzu ediyorlar ki, ben şimendifer yapmak istemiyorum, ben milli iktisat aleyhindeyim, ben Osmanlı borçlarının eskisi gibi edasına taraftarım diyeyim, bu hususta kendilerini zevkiyap edemeyeceğimden müteessirim. Vakıa onlar vekil değiştirerek beni zevkiyap edeceklerini vad ettiler, fakat bu dahi değişen vekillerin şahıslarına tâbidir. Her vekil değiştikçe beni zevkiyap edemezler. Barem hakkında tekaut kanunu hakkında söylediğimiz birkaç söz Başvekil çok işgal etmiş, orada maaşların daha adilâne bir surette tesbiti lüzumundan bahsettim, fakat ondan evvel bahsettim ki, barem ve tekaut kanunlarını lağvedeceğimiz şeklindeki propagandaları tekzip edeceğim dedim. Başka ne diyebilirim. Traktör ve çift hayvanatına gelince, maliye Vekilinin gazetelerdeki beyanatına dair bir sual sordum. Bu bir tuzak mıdır, öyleyse böyle gafları daha evvelden gazetelerinde neşrettirmemeyi düşünsünler gerek. Başvekil ve gerek diğer kürsiye çıkan beyefendiler münhasıran bir nokta üzerinde hücumlarını teksif ettiler. Efendim bu kadar tenkidat yapıyorsunuz bunlar umumî bir takım tenkitlerdir. Açık söyleyiniz, sarîh fikir isteriz dediler.

Efendiler bizim fikirlerimiz kanaatlerimiz programımızda tamamen mevcuttur. Bana sen olsan ne yaparsın şeklinde bir sual sormak mualefetin vazifesinden tegafül etmek

demektir. Ben burada bir hükümet beyannamesi neşrecek mevkiide değilim o vazife şimdilik sizlere aittir. Ben programıma muhalif olan her noktayı serbestçe tenkit edeceğim. Tekrar ediyorum ben buraya bir hükümet programı okumaya gelmedim okunmuş bir hükümet programını tenkide geldim. Muhterem başvekil daimi bir tekâmül halindedir, prensipleri daima değişmektedir, dedim. Buna mukabil benim yirmi sene evvel aynı fikirde olduğumu söylediler efendim. Hükümet idaresine mutaallik prensipler mevzu bahs olduğu zaman yirmi sene evvelki prensiplere yirmi sene sonra da sadık kalmak benim için bir şereftir. Fakat bir hükümet dört senede yalnız yol siyasetini üç defa tepdilederse bu prensipsizliktir. Arkadaşlar fikirlerinin talisiz ve dermansız bulunduğunu söylediler. Kanaatlerine hürmet ederim. Fakat kendi fikirlerinin çok kuvvetli olduğunu ve bu memlekette iş görmek yalnız kendilerine ait olduğunu söylemek pek te dermanlı bir zihniyete delâlet etmez. İnhisarlardan ceplerini dolduran kimlerdir. Sualini tevcih buyurdular. Efendiler firkanız şahsiyat vadisine sapsak ve fikir mücadelesile kendisini tehdit etmek prensibinde kalmak endişesine sadık kalacağız.

Fakat benim birçok halk huzurunda söylediklerimi burada tekrardan çekineceğimi zannediyorlarsa o halde orada söylediklerimi burada da aynen tekrar edeyim. Efendiler İzmir liman şirketi nasıl teşekkül etti, dedikten sonra bazı teknik malûmat verdi ve devam etti, fakat bu şirket devlet tarafından idare olunacak yerde bir takım liman ve ticaret işi ile alâkadar olmayan adamlara verildi ve başlarına da bir operatör tayin edildi. Bir operatörle liman işinin ne alâkası olabileceğini heyeti aliyenizin şuuruna havale ederim. Devlet sermayesinin başına liman işlerinden hiç anlamayan adamları koymak bu adamların cep doldurmasına sebebiyet vermekten başka bir şey midir? Mesuliyetsizlikten istifade eden kimlerdir? Efendiler cevabımı almazdan evvel kimlerin mesul olduğunu halk anlamış ve Cumhuriyet Halk Fırkası bunları yani mutemet ve müfettişleri saflarından çıkarmağa mecbur olmuş ve çıkarmıştır. Bunu bana tekrar ettirmekte ne menfaat vahmediyorsunuz maksadı ve mefkûresi ve arkadaşları bu kadar tenzih edilen Fethi Bey firka teşkilâtında muvaffak olmazsa o halde firka teşkilâtından sarfınazar etmek lâzımdır demiştim muhterem İsmet Paşa Hazretleri muhalefeti bu suretle şahsıma inhisar ettirdiğimi ileriye sürüyorlar.

Hayır, ben böyle bir inhisarı düşünemem eğer böyle bir fikir serdettilerse firkanın ilk teşekkülü sıralarında kendilerine bu yolda yaptığım hasbuhali hatırlamış olmaklığımdan neşet etmiştir. Ben muhalefeti inhisar altına almağa taraftar değilim fakat kuvvetli adamlar bizi bizden başka memleketi kimse idare edemez araba yapamayanlar şimendifer nasıl

yaparlar şeklinde sözleri söyleyenlerdir ki hükümet idaresinin inhisarını şahıslarında temerküz ettirmek istiyorlar. Tertip ettikleri iktisat programında nümune olarak birkaç madde zikretmiştim. Evet iktisat programını okuduğum zaman kendilerinin zikrettikleri menabia menfi tesir icra eden vergiler kaldırılacaktır maddesini gördüm. Bu fıkra ve buna benzer diğer fıkralar ne zaan ve nasıl tatbik mevkiine konulacak buna dair programlarında tek bir kelimeye tesadüf etmedim. Efendiler! Başvekil paşa beni bırakmayacağını behemehal söylediklerini benim yakamı asla bırakmayacaklarını söylediler, acaba başvekil paşa beni serbest mücadeleden kaçır mı zannediyorlar? Ben hiçbir zaman kaçmadım ve kaçmayacağım. Efendiler yirminci asırda şimendiferlerin yolların tayyarelerin bu kadar terakki ettiği, bir devirde şimendifer siyaseti diye bir şey tanımıyorum. Arkadaşlar bunlar artık tabî bir hale gelmiştir. Liman, şimendifer, siyaseti diye bir siyaset yoktur. Bunların her birinin lüzumu meydandadır, böyle mütearife kabilinden olan şeyleri bir siyaset şekline koymak ve bunları herkesin tanıyacağı bir ideal, bir akide şekline sokmak manası güç anlaşılır bir iftihar vesilesidir. Beni şimendifer inşası aleyhinde göstermek istiyorlar.

Ben şimendifer yapılmasın dedim mi? ne zaman dedim hangi programında söyledim güya ben aleyhinde bulunmuşum. Sonra kendileri Sivas nutkunda kuvvetli delâil serdetmişler ben kalkarı bir hezimete uğramışım, muhterem BaşVekilin demin bahsettikleri dürüstiden rica edeyim dürüst olsunlar. Benim söylemediğim şeyleri bana ve programıma izafe etmek dürüstlük değildir. Arkadaşlar yalnız bu zamanın değil bundan evvelki zamana ait icraatlarında karıştığımızı onlar hakkında da muahaza yolunda sualler ve tenkitlerde bulunduğumuzu tekrarlادılar ben öyle bir adamım ki gerek bugünkü ve gerek bundan evvel yaptığım şeylerin hesabını vermeğe mecburum, dediler bu işte kendilerini münferit zannetmesinler. Daha birçokları vardır ki icap ettiği her zaman her şeyin hesabını vermeğe hazırđırlar, alınları açıktır ve hesap verebilirler. Muhterem Başvekil devletçilik hakkında sarıh bir fikir dermeyan etmemişlerdir.

Devletçilik hakkındaki şüphem müşevveş fikirleri vuzuha çıkaramamışlardır. Sonra zannediyorlar mı ki ben Osmanlı borçlarına temas etmekten dehşetli hazer ediyormuşum. Beni yakalamışlar, evet fena halde yakalandım.

Paşa Hazretleri fikrimi açıkça söyleyeceğimi mi zannediyorsunuz. Osmanlı borçları hakkındaki müzakereleri sizin gönderdiğiniz talimata harfiyen riayet ederek idare ettim. Mukaveleyi sizin emrinizle imza ettim, bana uzun bir teşekkürname gönderdiniz. Mecliste

gerek siz ve gerekse Maliye Vekiliniz bu kürsüden o mukavelenin fevkalâde bir muvaffakiyet olduğunu ve sizin bundan şeref duyduğunuza dair beyanatınız vardır. Fakat mukavelenin imzasından itibaren bir buçuk sene sonra memleketimizde iktisadî buhran baş gösterdi, o buhran ki bizi burada feryat ettiriyor.

Buradan sonra harici borçların tediyisini isteyebilmek için mecnun olmak lâzımdır. Paşa Hazreleri'nin iktisadî meslekleri malî iktisatmış bizimki de tabii gayri millî iktisat fakat aldanıyorlar. Bizim takip edeceğimiz iktisat mesleki programımızda sarahatla gösterilmiştir. Buna gayri millî iktisat demek ve halk nazarında ittiham edici imalı sözler söylemek dürüstlük değildir. Arkadaşlar güya evvelce bütün inhisarların ilgasını talep etmişim sonra Sivas nutkundaki kat'i delâil üzerine burada hakkarî bir ricat yapmışım bu sözleri söylemek için programımızı asla okumamış olmak lâzımdır. Programımızda yalnız liman inhisarı vardır. Ne tuz, ne buz, ne posta, ne tütün, ne de bilmem ne inhisarı vardır. Programda olmıyan şeyleri bize atfü isnat ederek muahazelere kalkışmak dürüstlük müdür? Doğru mudur? Ben devletçilik sistemini ne gibi tahavvülâta uğradığını izah için bunun her şirket ve idare ne şekle girdiğini söylemişim ve demişim ki liman işinde inhisar ve devletçilik siyaseti bir takım adamlara mekel bir hale getirilmiştir. Liman şirketinin herkesi memnun ettiğini söylüyorlar. Bir defada İstanbul ve İzmir'deki tüccar ve ticaret odalarının fikirlerini tenezzülen sorsalar o zaman göreceklerdir ki tamamen yanlış bir çıkmazdadırlar liman işlerini hali hakkında bir fikir beyan edebilmek için inhisar müdürleri ile konuşmak kâfi değildir. Muhterem Başvekil Ziraat Bankasının kredisini dahil ve hariçte mahvetmek için bir kasti mahsusla tarafımızdan inşaatta bulunmuş gibi fikirler serdettiler. Bankanın kredisine dokunan yoktur arkadaşlar. Fakat Ziraat bankasının çiftçiye nasıl yardım etmesi lâzım geldiğini söylemek ve tenkit etmek bankanın kredisini düşürmek suretinde tefsir olunamaz. Nihayet Başvekil kendileri ile mücadelenin pek güç ve müşkül olduğunu benim cesaretimi kırmak için olsa gerek bana haber verdiler. Hakikaten burada bu kürsüden yaptığımız serdettiğimiz mütalalara ve siyasesine karşı yaptığımız tenkitlere cevaben fikirlerimizin talihsiz ve dermansız olduğunu söylemekten başka bir cevap bulamayan ve şahıslarımız hakkında bir takım imalar yapmak tarikine tevessül eden muhterem Başvekil dürüst bir zemin üzerinde mücadele etmenin müşkül olacağını ben de takdir etmeğe

başlıyorum fakat bu güçlük bizim cesaretimizi kırmıyacaktır buna rağmen üzerimize aldığımız vazifeyi sonuna kadar ifa edeceğiz arkadaşlar.”¹⁷⁴

¹⁷⁴ **Yarın**, 04.10.1930.

EK: IV. FETHİ BEY'İN SEÇİMLERDE YAŞANAN KANUNSUZLUKLARA İLİŞKİN TBMM'DE YAPTIĞI KONUŞMA

Millet Reşittir

Siyasi rüşdün yüksek olduğu memleketlerde reye iştirak edenleri adeti de yüksek olur. Bu mülahazalara binaen son Belediye intibahatından Türk müntekiplerinin rey vermek için saatlerce beklemelerini cumhuriyet namına demokrasi namına memnuniyetle terakki etmek icap ederken bazı hükümet memurları ve bazı fırkacılar bundan pek ziyade telâş gösterdiler. Reylerin arzu edilen tarafa verilmediği görüldükçe asabiyet ziyadeleşti istediği tarafa rey vermek hakkını kullanmak gibi en memduh ve en lüzümlü bir vazife ifa ettiği için en güzide şehir ve kasabalarımız halkına irtica komünistlik ve anarşi lekeleri sürülmek istenildi. Eğer en ileri gelen şehir ve kasabalarımızda bu derece vasi mikyasta irtica hareketleri mevcut idiyse, neden o yerlerin idare amirleri Belediye intihabatından evvel böyle bir hareketi sezmediler ve hükümet merkezini ikaz etmediler.

Serbest Cumhuriyet Fırkasını teşekkülünden evvel, bütün memleket halkını hükümetten memnun olduğunu ve şurada burada işitilen şikâyetlerin, menfaatleri tatmin edilmemiş kimselerin veya ecnebi propagandasına kapılmış olan safdillerin kopardıkları yaygaralarda ibaret olduğunu istiyorduk. O zamanlar hükümetten memnun olan bu halk Belediye intihabında mı birdenbire mürteci oluverdi? Hakikat bu kadar az bir zamanda bu kadar zıt iki çehre nasıl gösterebilir?

Uydurma İrtica damgası

Bu irtica edilen hareket nasıl tecessüm etti? Halk, laik kanunları istemiyoruz, halife isteriz mi dedi? Hayır efendiler, bin kere hayır! İrtica diye tefsir olunan bu hareket kalkın reyini serbestçe ve istediği taraf lehine kullanmak istemesinden başka suretle tecelli etmemiştir. Ahalinin serbest Cumhuriyet Fırkasını Belediye namzetlerine rey vermek istemesini irtica suretile tefsir edenler, halkın reyini de inhisar altına almak isteyenlerdir. Bu inhisarcıların cumhuriyet ve demokrasi mefkûrelerle hiçbir alâkaları olamaz. Hakikî Cumhuriyetçiler, Cumhuriyet mefkûresinin tanımadığı emeller arkasında koşan menfaatperestlerden yüz çevirmelidirler.

İşte efendiler! halk büyük bir terbiye-i siyasiye sahiplerine yakışacak veçhile sükûnetle intihap sandıklarına geldiği zaman hükümet memurların halkın vatani vazifesine ifaya var kuvvetleriyle mani olmaz istediler. Serbest Fırka için rey vermek için

müntehiplerin mühim kısmına, defterlerde ismin yok cevabı verildi. Bu suretle devlete karşı bütün mükellefiyetlerini ika edenler cumhuriyetleri, milli hakimiyetlerin tecellisi için yegâne fırsat olan sandık başında en mukaddes haklarından mahrum bırakıldılar. Evet her daire-i intihabiyede birkaç kişinin ismi sehven defterleri yetmeyebilir. Bu hatayı kabul etmek tabiidir. Fakat sehvü hata yapanı yüzlerce defa tecavüz eden bu unutmalar, her daire-i itihabiyede her şehir ve her kasabada aynı fahiş nispetleri bulursa bundaki kasdı mahsus görmemek mümkün müdür? Sonra defterde ismi varken ismin yok diye geri çevrilenleri hizasına bilâhare sahte imzalar ve parmak izleri koyarak o isim hesabına müntehibin gıyabında rey attırılmıştır. Bu vakalar vesaik ile tespit edilmiş ve vesikalar icap eden makamlara verilmiştir. Bazı yerlerde de müntahiplere defterde ismin yok cevabı kâfi gelmemiştir, çünkü müntehiplerin kısmı küllisine defterde ismin yoktur demek biraz müşküldür. Bu gibi yerlerde nüfus tezkerelerine birer bahane bulunmuş ve tezkerenin şu veya bu köşesi yırtılmıştır denerek müntahipler rey vermek hakkından iskat edilmişlerdir.

Akla gelmiyen müşkilat

Bazı yerlerde bu tedbirlerde kâfi gelmiyince nüfus tezkereleri muteber değildir. Yeniden nüfus dairelerinden hüviyet varakaları çıkarınız denilmiştir. Diğer cihetten de nüfus dairesi hüviyet varakalarını vermekten imtina etmiştir.

Müntehiplerin Belediye dairelerine girmeleri polis ve jandarma vasıtaile menedilmiş müntahipler zabıta kuvvetleriyle dağıtılmıştır.

Müntehiplerin serbest rey vermelerine mani olmak için ileri sürülen birçok müşküller kâfi gelmediği zaman da son bir tedbir olmak üzere birçok vatandaşların şahsî masuniyetlerine ve hürriyetlerine tecavüz edilmiş ve asayiş ihlal ettiler bahanesile yüzlercesi hapishanelere atılmıştır.

Efendiler! Müdde-i umumiler ve hâkimlerimiz asayiş ihlal edenlere karşı elbette müsamaha etmezler. Bu bahane ile hapishaneye atılanların Adliyece derhal tahliye edilmeleri ve haklarında tevkif kararı verilmemesi Dahiliye memurlarının, sırf fırka gayretile ve intihabatta halkı tethiş maksadıile bir takım vatandaşları tevkif etmek ve bu suretle cumhuriyet Türk milletine temin ettiği en aziz hakları keyfi surette ihlal etmek için hareket etmiş olduklarına en büyük delildir. Bütün şehir ve kasabalardaki halkın gözü önünde cereyan eden bir sistemi ve bir merkezden verilen talimata göre hareket edildiğini irae edecek veçhile birbirine pek müşabih olan bu hadiseler vatandaşlar arasında emniyeti

tesis ile muvazzaf olan memurların Dahiliye vekili tarafından nasıl vazifelerine taban tabana zıt maksatlar için kullanıldıklarını göstermiştir. Eğer bu haksız tecavüzler karşısında da daha acıklı vak'alar zuhur etmemiş ise bunu halkın terbiye-i siyasiyesine ve kanundan ayrılmamak hususundaki azmine medyunuz.

Serbest Fırkaya rey veren vatandaşlar!

Serbest Cumhuriyet Fırkası lehine rey vermek isteyenlere karşı bu nihayetsiz müşkülât ika edilmekle iken Halk Fırkasına rey verecekler o nisbette sühulet ve himayeye mazhar olmuşlardır. Bunlardan nüfus kağıdı göstermiyenlere mahallerinden aldıkları ilmü haberlerle ve ya nüfus dairelerinden yerlerine verilen pusulalarla rey vermeleri temin edilmiş ve hatta göçebe halinde sık sık yer değiştiren bir takım kimselerden nüfus tezkeresi aranılmaksızın cebren Halk Fırkasına reyler toplattırılmıştır.

Adana İntihabı

Efendiler: umumî olarak saydığım bir takım yolsuzlukların bir kısmını mahal ve vak'a zikrile burada irat etmek istedim:

Adana intihap encümeni Valiye verdiği mazbata sandıktan 4730 rey pusulası çıktığı ve defterlerde 4652 adetini ismi hizasına imza mühür ve parmak işareti vazedildiğini söylüyor. Bu halde aradaki fark olan 78 rey açıktan sandığa atılmış ve intihabata fesat karıştırıldığı resmen tespit edilmiştir.

Sandıktan zuhur eden 4730 rey pusulasından 2325 tanesi imzasız ve adressiz bulunduğu cihetle kanunun 41.nci maddesine mugayir görülerek gayri mutaber addedildiği halde vali bu reyleri hotbehot muteber addetmiş ve akalliyette kalan azayı iş başına halbuki valinin salâhiyeti encümen mazbatasını hiçe sayarak ve kendini Devlet şurası yerine koyarak indi surette karar vermek değildir. Valinin vazifesi encümen tarafından ekseriyet kazanmadığı mazbata ile tespit edilen zevata intihap olduklarını bildirmekten ibarettir.

Kanun haricî hareketler

Müntehiplerin esamisini havi defterler askıdan indirildikten sonra tarifât-ı kanuniye haricinde memurini Belediye mulsahtimleri ve amelenin isimlerini havi 1800 kişilik bir defter yeniden tanzim ve encümene kabul ettirilmiştir. Halbuki bu defterde isimleri geçen müntahipler ayrıca sakin buldukları mahalle defterlerinde dahi kaydolunmuşlardır. Her mahallenin hangi gün rey vereceği tespit olunmak lâzımgelen yalnız iki üç gün zarfında

buna riayet edilmiş, bilâhare bu usul hilafında karışık suretle intibahata devam edilmiştir. Muntehipler serbest rey vermek istedikleri zaman zabıta memurları tarafından takip maruz kalmışlardır. Bu tazyik hâdiseleri hakkında zaman ve mekân tayini suret ile mudde-i umumiliğe ve sair makamata şikâyetler etmişlerdir.

Defterlerde uydurma parmak işleri

Bir kısım muntehipler rey vermeye geldikleri zaman isimlerini imzalarında uydurma parmak izleri veya imzalar görmüşlerdir.

Bu suretle haklarından mahrum edilen muntehipler valiye şikâyet etmişlerdir tasnif etme arasında sandıkta tomar halinde ekserisi aynı parmak izini hâvi ve sandıkta zuhur ettikleri vaziyette nazaran cümlesini bir anda atılmış olduğu kanaatini veren pusuluları çıkmıştır. Bu keyfiyet reyler tasnif edilirken intihap encümeni tarafından bir zabıt varakasıyla tesbit edilmiştir. Esasen bu rey pusuluların üzerindeki parmak izi tetkik olunursa hakikat kolaylıkla meydana çıkacaktır.

Mersin intihabı

Mersin Belediye intihabatı cidden teessüflere şayan olacak müdahaleler, tehditler, tevkifler yapılarak cereyana etmiştir. İntihabatın ilk günlerinde bir tecrübe mahiyeti olarak gösterilen Serbest Fırka neticesinde intihabatın fırkamız lehine cereyan aldığı görülür görülmez bütün hükümet kuvvetlerini Belediye reis ve memurlarını hatır ve hayale gelmez tedbirler almağa başlamışlardır. Meselâ Halk Fırkası namzetlerine verilen 361 reye mukabil Fırkamız namzetlerine 1734 rey verilmiş olduğu görülünce intihabın altıncı günü her ne pahasına olursa olsun kazanmak talimatına tevfiği hareketle köşe başlarına polis komiserleri, polisler bekçiler konulmuş ve bu suretle halkın Belediye dairesine takarrüpleri menedilmiş ve uzak mahallerden gelecek muntehiplerimizin celhi için tutulan otomobillerin hareketlerine müsaade olunmamış ve bunların sahip ve şoförleri tevkif olunmuştur.

Fırkamıza rey vermek isteyen halkı büsbütün tethiş etmek maksadile irtica ve Bolşevikliğin töhmetlerine Fırkamız mensupları lekelenmeğe çalışmış ve vilayet makamında Fırkamız azasından bazıları birer suretle istifaya icbar edilmişlerdir.

Halk Fırkası mensuplarının reyleri, hiç müşkilat gösterilmeksizin alınırken sabahın saat dokuzunda gelipte saat 16'ya kadar sırf kanunî haklarını istima için bekleyen yüzlerce müntehip polis ve jandarma kuvvetlerle dağıtılmışlardır.

Konya'da

Konya'da başda Vali olduğu halde zabıta amirleri pek açık suretile halkı ve mahalle muhtarlarile intihap encümeni azalarını tehdit ve Halk Fırkası lehine rey vermeğe icbar eylemişler ve intihap mahallindeki Serbest Fırka yazıcılarını attırmak suretile Serbest Cumhuriyet Fırkası'na rey vermek imkânını selp etmişlerdir.

Bundan başlayan intihap muamelesi üç güne sıkıştırmak 40 mahallede mevcut 8000 rey sahibinden ancak bine yakın rey alına bilmiş ve geri kalan erkek ve kadın binlerce rey sahibi vatandaş Belediye önünde sabahtan akşama kadar bekledikleri halde haklarını kullanamamışlardır!

Valinin tehdidi

Konya Valisi 3 Teşrini evvelde 30 yakın mahalle muhtarını nezdine celbederek "Halk Fırkasına rey verdirmeğe çalışacaksınız aksi halde aldığım amir üzerine derhal icraata geçer kafanızı kırarım", diye tehdit ettiği işbu mahalle muhtarları tarafından tutulmuş zabıt varakasile sabittir!.. Eskişehir intihabatının başladığı günlerde Halk Fırkasına mensup zevat tarafından çete reisi Acem Avni Sepetçi köyünden Eskişehir'e cep edilmiş ve eczacı Kenan eczanesinde cihal bir taarruz yaptırılmıştır. Bu taarruzun Halk Fırkasına mensup zevat tarafından tertip edildiği adliye tahkikatı ile sabit olmuştur. Gerek bu taarruza ve gerek Serbest Fırka ocak reisinin hanesine yapılan ve fiiliyata geçemeyenleri bir taarruz üzerine Eskişehir müntehipleri intihaba iştirake devamdan zarfınazar etmişlerdir.

Belediye kanununun 24 cü maddesi mucibince intihap olunmak hakkını haiz zevatın Türkçe okuryazar olması lazım iken Eskişehir'de müntehip ne esas ne yedek aza meyânında 14 kişi Türkçe okuyup yazmağı bilmezler.

Balıkesir

Balıkesir'de Serbest Cumhuriyet Fırkasına mensup olup gördükleri müşkülât ve yolsuzluklardan dolayı intihaba iştirake imkan bulamayan ve Balıkesir halkının hakkı intihaba malik kısmının %95'ni teşkil eden 9560 kişinin yapılan intihabın gayri kanuni

olduğuna dair muzaddak imzallarıle Dahiliye vekaletine gönderdikleri mazbahata orada intihabın tarzı cerayanı neticenin ne derece gayri kanunı ve gayri tabiı olduğuna en mükemmelen bir vesika teşkil ettiği cihetle buna fazla bir Şey ilvesi zaif görüyorum.

atalca ve Silivri

atalca ve Silivri’de intihabat Serbest Cumhuriyet Fırkası rehine kahir bir ekseriyetle neticelendikten sonra neticeyi bozmak için bu iki mahalle mahsusin daha cretkarane bir hile icat olunmuştur.

O da intihap defterlerinin alınmasıdır. Bu vaka üzerine Çatalca’da sandığın açılmasına kara verilemiyor. Günler geçtikden sonra sandık açılıp Halk Fırkası’nın namzetlerinin muvaffakıyeti ilan olunuyor.

Silivri’de mesele daha aşıkar bir Şekilde cereyan ediyor. Silivri’den Dahiliye vekaletini gönderilen musaddak mazbatadaki imza, mühür ve parmak izleri adedinden ve pek bariz bir surette anlaşılacağı veçhile Serbest Cumhuriyet Fırkasına 800 kişi rey verdiği halde bilâ lüzum dört beş gün kaymakamlık emrinde bırakılan ve kşadı esnasında kilitlerinin koparıldığı ve zerindeki Belediye riyaset mührünün mevkinin tepdil ettiği encümen azası tarafından bir zabıtla tevsik edilen sandıktan fsunkr bir tesirle olacak:

-Halk Fırkası namzetleri lehine 715 ve Serbest Cumhuriyet Fırkası namzetleri lehine 275 rey çıkıyor. Yapıldığı pek aşıkr olan fesadın failleri hakkında takibat icrası için yapılan Őikayetler nazar-ı dikkate alınmıyor!..

Manisa intihabı

Manisa intihabatında da yolsuzluklar cereyan ettiğini isbata kâfi olan ve intihap encümeninin ekseriyetinin tarafından tanzim edilen mazbatayı aynen okuyacağım:

“1-Esnayi intihapta mtehiplerin encümen huzurunda el ile yazdıkları rey puslaları adedi ancak yirmi beş ile 30 arasında iken tadatta 150 kadar elile yazılmış rey pusulasına tesadüf edilmiştir. Ve bu kadar pusulalar en çok İnadettin, Delişgir Hüsrev ağa, Alev Beyi, Őehitler deresi ve Ayin Ali ve sair mahallat mntahiplerinin rey pusularında grlmştir.

2-Bir Őahsın Alay ve Hüsrev ağa mahallatında iki defa rey istimal ettiği grlmştir.

3-Müntehiplerin reyleri ekseriyetle encümen huzurundaki daktilolara yazdırıldığı halde sandık içerisinde mstansih ile çıkmış ve el ile ve kopya kağıdı suretile yazılmış rey

puslalarına tesadüf edilmiş ve bu hal hayretlerle karşılanmıştır. Sandık açıldığında hiçbir tarafta şüphe edilecek kırık ve bozuk götürülmemiş ve sandık derunundan çıkan ve tadat edilen cetvelde isimlerle muvafık çıkmış ise de encümen daktilolarının tekessür ettikleri puslalardan başka rey puslaları görülmemiştir. Bu puslaların mukaddema makamı adline bildirdiğimiz sandıktaki yarıktan atılmak ihtimali vardır.

İzmir intihabatu

Bu nokta-i nazardan encümen ekseriyetince işbu mazbata tanzim ve Manisa Vilayet celilesine taktim kılındı. 18 teşrini evvel 930 İzmir’de intihabatta diğer yerleri geride bırakacak veçhile birçok müdafaalar ve kanunsuzluklar yapılmış ve müntahipler tarafından bunlar tespit edilerek icap eden makamlara şikayet edilmiştir.

Ezcümle intihabatta defterler askıdan indirildikten sonra da Halk Fırkasına rey verecekleri anlaşılınlar defterlere kayıt olunmuştur.

Okunmak bilmeyenlerin puslalarının firkamıza mensup mutemetlerine yazdırılmasına mumanaat olunmuştur.

Bu suretle Serbest Fırka lehine verilen bin küsür parmak izli pusula encümen katipleri tarafından adresleri yazılmamış olması yüzünden hükümsüz kalmıştır.

Hâlbuki Adana’da Halk Fırkası intihabatu aynı veçhile verilen adressiz puslalar encümen kararına rağmen vali tarafından mutaber ad edilmiştir. Görülüyor ki kanunun aynı maddesi daima Halk Fırkası lehine olmak üzere taban tabana zıt suretlerle tatbik olunmuştur. Bunda ki haksızlık ve adaletsizlik aşikârdır.

Serbest Cumhuriyet Fırkası’nın rey vermek isteyenlerden birçokları encümen azaları polis müdürü komiserleri tarafından geri çevrilmişlerdir.

Birçok vatandaşlar propaganda yaptıkları bahanesile tevkif edilmişlerdir. Şahsi masuniyetlere vuku bulan bu tecavüzler müdde-i umumilik tarafından derhal bertaraf edilerek mevkufler serbest bırakılmıştır. Kanunun 33 cü maddesinde intihak encümenleri için tayin edilen nisap adede nazar-i itibara alınmamış ve sandıklar hilafı kanun açılıp kapanmıştır. Esnay-ı tasnifte imzası ve adresi aynı yazı ile yazılmış ve Halk Fırkasına mensup birçok reyler zuhur etmiştir.

Reyler tebdil edilmiştir

Bu keyfiyet reylerin tebdil edildiğine delil demektir. Defterlerdeki imza ve parmak izleriyle puslalardaki imza ve parmak izleriyle karşılaştırılınca fesat kolaylıkla meydana çıkar.

Her sandık mevcudunun tasnifi bilâhare mevzuu bahs olabilecek suiistimal iddialarının teshil ve tensika medar olacağı düşünülerek buna mani olmak üzere bütün sandıklar muhteviyatı harman edilmiş ve badehu tasnif yapılmıştır. Rey puslalarının tadatı encümen azalarına değil kanun hilafına olarak encümen azalarına yaptırılmıştır.

Tasnif başlamazdan evvel defterdeki imza ve parmak izi mecmuu 24938 Sandıktan 25702 rey puslaları çıkmıştır.

15 daire-i intihabiyede ilk devre-i intihabiye olarak tayin edilen 12 gün zarfında toplanan rey miktarı 19371'dir. Bu devrede Serbest Cumhuriyet Fırkasına rey verenlerin adedi 18132'dir. Bu keyfiyet bütün encümen azaları tarafından ve Belediye resmen malûmdur. Temdit devresinde rey hakkını istimal edenlerin adedi çok azdır. Fakat bunlarında mühim bir kısmı reylerini Serbest Cumhuriyet Fırkasısına vermişlerdir. Halk Fırkasısına verdikleri kabul olursa bile yine Serbest Cumhuriyet Fırkasısına verilen reylerin adedi diğerlerinden pek fazla olmak icabederdi. Bu rakamlar rey sandıklarına fesat karıştırıldığı pek bariz bir surette isbat eder.

Mahallerden sandıklar Belediyelere getirilmiş ve orada günlerce kalmıştır. Tasnif için sandığı mühürleyen encümen azası tarafından mühürlerin tam olduğu tetkik edilip açılmak lazım gelirken bu esnada azadan hiç biri Belediye davet edilmemiş. Ve kendiliğinden gelenler de kabul olunmamıştır. Binaenaleyh giyabında sandıklar açılmıştır. Bunlara mümasıl daha bir çok yolsuzlukları zikretmekten sarfinazar ederek siz bir encümen katibi tarafında verilen pek sayanı dikkat bir ihbarnameyi okumak isterim.

Bu ihbarname yapılan intihabata en büyük cüretlerle fesat karıştırıldığı isbata kâfidir!..

“1-Karantine intihap encümeninde teşrini evvelin birinci gününden itibaren yapılan rey atılma merasiminde üç gün hiçbir suretle Halk Fırkası için fazla rey atılmamıştır. Yalnız Serbest Fırkaya rey atacaklara olunca kuvvetle güçlük gösterilmiş ve isimlerde yanlışlık vardır diye gelen rey sahipleri geri gönderilmişlerdir. Bu muameleye intihap

encümeni reisi Dr. Mitat Bey'in de vicdanen yazı, almadığı görüldü. Müteakibi günlerde dahi.

Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın çok fazla rey ile ekseriyeti alacağı anlaşıldığından sandığın bulunduğu mahal münasip görülmiyerek sandık heyeti ihtiyariye odasına kaldırıldı.

2-Sandık heyeti idare odasına kaldırıldıktan sonra intihap encümeninde vazifesi olmıyanların içeriye girmesi men edildi. İsmi öğrenemediğim ve sivil polis memuru olduğumu zan ettiğim sarı namile maruf bir zat olunca kuvvete müracaat eden Musevilere:

“Ben Museviyim bana itimat edin Serbest Fırka memuruyum” diyerek ve Musevice bildiğimden bilistifade okumak bilmiyen vatandaşların cümlesine Serbest Fırka yerine Halk Fırkası listelerini vermekte idi. Bu zatın kim olduğunu komiser Yaşar Beye sualim üzerine “senin vazifen değil” cevabını aldım.

3-Teşrinievvelin beşinden itibaren okuyup yazmak bilmeyen münthaplara daima Halk Fırkasısının namzet listesi verilerek Serbest Fırka namzet listesidir denilerek sandığa atılmıştır.

4-Teşrinievvelin onuncu gününden sonra asıl faaliyet başlamıştır.

Şöyle ki: her saatteki fırsat buldukça intihabata memur olan ben dahi birlikte olduğum halde müracaat etmeyen münthiplerin isimleri parmak izi ve imza taklit etmek suret ile yüzlerce Halk Fırkası namzet listeleri atılmıştır.

5-Reyini istimal etmek üzere müracaat eden münthiplerin defterdeki esamisinde hata olarak ufak bir sehiv varsa ve mesela (Şadiye) yerine (sadiye) yazılmışsa ve bunun bir sehiv olduğu ve aynı hanede zevcinin ismi ve çocuklarının ve kardeşlerinin isimleri yazılı olduğu encümen azalarınca anlaşıldığı halde reyi istimal ettirilmiyerek geri döndürülüğünü ve Kenan ismi hizasına işaret konularak münthip gittikten sonra (Şadiye) namına tanzim tarafımızdan sandığa atıldı.

6- Müracaat etmeyen münthiplerden bulunmadığı halde imzasını taklit suretile Halk Fırkasısı lehine reyi istimal edilen ve tüccardan Nakpazade Cemal Cendeli Bey'in kendisi ailesi ve mahmudu ve hizmetçisi namlarına Halk Fırkasısının namzet listesi tarafından tanzim edilip sandığa atılmıştır.

İşbu ameliye Vahdettin Mustafa Muharrem hamam sahibi Ali Rıza Beylerin tazyik ve ısrarlarile yaptırıldı.

Yeni Asır gazetesinin 10.10.930 tarihli nüshasında iri hurufatla (defterler karantine intihap katibi Kazım Efendinin evine gitti) ser lavhasile yazılı bentte ki hakikat şöyledir:

İntihap encümeni azaları tarafından Halk Fırkası namzet listelerinden doldurmaklığım bana ısrar edildi.

9-10-30 Perşembe günü akşamı mutat veçhile defterleri Göztepe Belediye mıntıkasına getirilirken azaların vakı ısrarları mucibince beraberinde de 500 adet Halk Fırkası namzet listelerinden getirdim ve Cuma günü sabahleyin defterde esamisi olupta müracaat etmiyen müntehipler namına yalnız benim tarafımdan 100 isim bir kart üzerine çıkarılıp bunlar için imza ve parmak izi tarafımdan atılarak ve adresleride yazılarak ihzar olunmuştur. Ertesi günü sandığı atıldı. Buameleyeyi Reşadiye Halk Fırkası kulübünden Vahdettin Bey'in emrile yaptım.

Ve buna mümasil yüzlerce vatandaşların esamesi tarafımızdan taklit ve parmak suret ve fesat karıştırılmış tarafından tastık olunmuş" karantina encümen katibi Kazım

İşbu rapor Kazım Efendi tarafından ve huzurumuzda bayan ve ikrar edilerek ziri tarafından imza olduğuna şehadet ederiz.(Diş doktoru Adana kapalı yemiş çarşısı 15 Celal oğlu Nazif)

Antalya intihabatı

İntihap encümeni kanunu hilâfında teşekkül etmiş ve encümen azalarından bir çokları okuyup yazmak bilmeyenlerden seçilmiştir.

Her yerde olduğu gibi intihap sandıklarının olduğu yerlere girenlere hangi fırkaya rey vereceksiniz.

Mutevali irat olunur ve Serbest Fırkaya deyince isimleri bulunmuyor ve yahut bir saat uğraşıldıktan sonra reyleri istimal ettiriliyordu. 1520 kişilik bir mıntıkada yüzlerce halk beklediği halde bu müşkülât yüzünden bir gün de ancak 20 rey atılabılmıştır. Rey vermek için halk sabahtan akşama kadar beklemeğe mecbur kalıyor intihabın 4.ci günü Vali Serbest Fırka idare heyetinden iki zatı ayrı ayrı evine devet ediyor. Ve ne pahasına olursa olsun intihabın Halk Fırkası rehine neticelenmesi için hükümetin her vasıtaya başvuracağını Serbest Cumhuriyet Fırkasından çekilmelerini ve kendilerine Halk Fırkası

namzetleri meyanına ithal olunacaklarına ve hatta buranın Belediye reisi yapılacağını aksi taktirde bankalardaki kredi faizinin kesileceğini ve hükümetle olan her işlerini küçüklerle karşılanacaklarını söylüyorlar.

Bütün bu tazikâta rağmen Halk Fırkası kazanacak ihtimali olmayacağı anlaşılınca mebus Rasih efendi encümen azalarını istifa ettiriyor.

Ve o gece saat ikide Ankara'ya hareket ediyor. Encümenin istifası üzerine intihap iki gün sekteye uğruyor. Rasih efendinin Ankara'ya muvasaletini müteakip vaziyet-i kamiller değişiyor.

Encümen azaları istifalarını geri alıyorlardı! Rey vermek için halkın saatlerce ayakta intizarda kalmasına rağmen intihap sandığı lağv edilerek yalnız bir sandığa rey atılacağı ilan olunuyor. Polisler jandarmalar halkın Belediyeye değil civarına bile gelmesine mani oluyorlar.

Vali tehdidatında devam ediyor ve herhalde intihabatını kazanmak alınan emirleri kat'i olduğunu icap ederse 52 inci alayın süngületeceğini ve Serbest Fırkanın intibaha iştiraktan feragetlerini idare heyeti azalarına takviye ediyor.

İntihabın temdidinden evvel sonuncu günü reylerini atmak için mühim bir halk kütlesi Belediye meydanına toplamış ve sandığın açılmasına intibar ederken polis müdürü halkın dağılmasını aksi takdirde jandarma ile dağıtacağını ahaliye ilan ediyor. Bu esnada jandarma bölüğü süngü takarak halkın dağıtmak istiyor, rey vermeğe tellal ile davet edilen halk ise hükümetin şimdi ne sebeple kendilerini dağıtmak istediğini soruyorlar. Vali işe müdahale ederek halkı dağıtmakta ısrar ediyor.

Ehalinden bazıları (Vali Bey bizim ne kabahatimiz vardır ki bizi süngületeceksiniz biz ne yaptık? Eğer temdit edilmezse bu gün intibahım son günüdür, yedi gündenbergi ayak üstünde beklediğimiz halde reyleri veremedik, Allah aşkına biz asi değiliz reylerinizi kullanmaya geldik biz kanundan başka bir şey istemiyoruz) diyorlar Vali ise: “şimdi hepinizi gebertirim” diye mütemadiyen tehdit ediyor. Bu esnada esnaftan Akif isminde bir Valinin ayaklarına kapanıyor, ayaklarını öpüyor yalvaran sesile ağlayarak: vali Beyefendi bizi halkımızdan mahrum etmeyin, muhalefet etmiyoruz yalnız serbestçe reyimizi atmak istiyoruz... diyor.

Bu sahne cereyan etmekte iken geriden bir kıt'ai askeriyenin ayak sesleri işitiliyor, Bir bölük asker süngü takarak halka tevcih ediyor. Halk "yaşasın ordu,yaşasın Gazi diye bağırıyor bir taraftan da siize mukabele etmeyeceğiz. Biz asi değiliz bizi buraya hükümet çağırdı reyimizi verdikten sonra dağılıp gideceğiz" diyor.

Beş dakika geçmeden önde alay kumandanı olmak üzere bir tabur asker Belediye meydanına geliyor asker halkı dipçikle dağıttığı esnada yirmi kişi muhtelif surette yaralanıyor.

Bunu müteakip havaya silahlar atılıyor. Bu son ihtardan sonra ahalinin üzerine az kalsın ateş açılacaktı. Bereket versin Serbest Cumhuriyet Fırkası Ocak reisi doktor Burhaneddin Bey facianın önüne almak için halkı aldatmak suretiyle dağıtmağı düşünüyor ve olanca sesile (vatandaşlar beni dinleyiniz şimdi vali Bey'in yanından geliyorum kendisile görüştüm arzunuz yerine gelecektir. Bugün reylerinizi serbestçe kullanacaksınız fakat bir kere dağılmanız şarttır. Şimdi gidiniz yarım saat sonra gelirsiniz.) Diye rica ve niyaz ediyor ve halkı yavaş yavaş dağıtmağa muvaffak oluyor. Yüzlerce vatandaşın yere serilmesi ihtimalini bertaraf etmiş olan bir arkadaşımızın insanı ve medeni hislerini ve milli muhabbetini taktir etmemek elden gelmez. Halk bu suretle dağıtıldıktan sonra facianın önünü almağa muvaffak olan doktor Burhanettin Bey başta olmak üzere iki yüz kişi tevkif olundu ve Vali Dahiliye Vekilinden aldığı emre tevfikan bunların müddet umumilikten talep ediyor tahkikat neticesinde hiçbir cürümleri tebeyün etmeyen bu vatandaşların tahaliyesine mahkeme karar verince mahkemenin kararı daha icra olunmuyor ve saatlerce daha bu masumlar gayrikanunî olarak hürriyetlerinden mahrum bırakılıyorlar. Nihayet adalet tecelli ediyor ve mevkufaların hürriyetleri iade olunuyor. İşte efendiler her ne pahalı olursa olsun Belediye intihabatını kazanmak için verilen emirlerin feci neticeleri.

Efendiler, bu son Belediye intihabatında İstanbul, Edirne, Kırklareli, Tekirdağ, Çanakkale, Kocaeli, Aydın, Bursa, Denizli, Muğlik, Isparta, Malatya, Trabzon, Bolu, Gaziantep, Kırşehir, Giresun, Rize, Niğde, Çankırı, Amasya, Samsun vilâyetlerinde ve bu Vilâyetlere mensup kaza ve nahiyelerde aynı mahiyetteki müdahaleler, kanunsuzluklar, fesatlar vukua gelmiştir. Ancak çok uzun süreceği cihetle bunları saymakla intihap edeceğim. Esna-ı intihapta yapılan kanunsuzluklara karşı müntehipler tarafından idare amirlerine verilen şikayetnameler ve istidar birçok yerlerde nazar-ı itibare alınamamıştır. Binaenaleyh şikayet kapıları da kapattırılmış ve tarafgirlik yapılmıştır.

Efendiler, hepimiz bilirizki kanunun bitaraf ve kanun nazarında bütün vatandaşlıkların hukuku müsavidir. Kanunun tatbik edenler ise devlet memurlarıdır. Binaenaleyh devlet memurları vazifeleri esnasında yani kanunları tatbik ettikleri zamanlarda bitaraf olmak mecburiyetindedirler aksi takdirde kanuna bitarafılığı da isale edilmiş ve bir kısım vatandaşlara diğerleri aleyhinde fazla yüz ve hukuk verilmiş olur. Bir cumhuriyette bunu asla kabul verilmeyeceği aşikârdır. Çünkü bunun devamı memlekette anarşi tevlit eder.”¹⁷⁵

¹⁷⁵ **Yarın**, 15.11.1930.

EK V: FETHİ BEY'İN KISA HAYAT HİKÂYESİ

“Fethi Bey 1880 senesinde Pirlepe’de doğmuştur. Babası yazıcı İsmail efendidir. Askerî Rüştîyesini ve Askerî İdadisini bitirdikten sonra Harbiye mektebine girmiş 319 hicrî senesinde erkânı harbiye Yüzbaşılığı ile orduya dahil olmuştur.

Fethi Bey 324 senesine kadar Rumeli’de üçüncü ordu kadrosu dahilinde muhtelif hizmetlerde bulunmuş, bilhassa Gazi Hazretleri ile beraber Abdülhamit İdaresine karşı olan hafî mücadelede mühim roller oynamıştır.

Hürriyette...

Meşrutiyetin ilânından sonra Paris ataşe milterliğine tayin olunan Fethi Bey, bu vazifesini, Trablus Garp muharebesine kadar mükemmelen ifa etmiş, İtalyan kıtaatı Şimali Afrika’daki son Türk müstemlekesine ansızın taarruz ettiği zaman Binbaşı Musatfa Kemal Bey Paris Ataşe militeri yanı başında ve ateş hattında bulmuştur.

Fethi Bey Trablus harbine bir fırkanın erkânı harbiye reisi sıffatı ile iştirak etmiştir.

Az sonra Balkan harbi çıkmış, Fethi Bey müttefik Balkanlılar ordusuna karşı Çanakkale boğazını müdafaa için teşekkül eden “Bahr-ı sefid boğazı kuvvayı mürettebesi” erkânı harbiye reisi olmuştur.

Edirne’nin istihlâsına kadar, bu vazifede kalan ve Bulayirin meşhur müdafaasını yapan Fethi Bey harbin hitamında İttihat ve Terakki fırkası umumî kâtipliğini kabul etmiş, fakat birkaç ay sonra İttihat rüessasile arasında çıkan ihtilâf üzerine istifa etmiştir.

Fethi Bey Bundan sonra Sofya sefaretini kabul etmiş, dört sene devam eden elçiliği esnasında Türk camiasını Bulgaristan’da, güzel intibaları halâ devam edene, mükemmel bir şekilde temsil etmiştir.

Bulgaristan’ın Türkiye ile aynı safta umumî harbe duhulüne bu sefaretin kaydedilecek muvaffakiyetlerindedir.

Fethi Bey, bir müddet sonra bu vazifeden istifa etmiş, İstanbul’a gelmiştir. O sırada yapılan umumî intihapta kazanmış, mebusan Meclisine İstanbul mebusu sıfatıyla dahil olmuştur.

Mecliste ilk defa olarak iase yolsuzluklarını İttihat hükümetinin suratına çarpan mebus Fethi Beydir.

O kabinenin sükûtunu müteakip teşekkül eden İzzet Paşa Kabinesine Dahiliye nazırı sıfatıyla dahil olmuş, fakat az zaman sonra kabinedeki tecaüzsüzlük yüzünden istifaya mecbur kalmıştır.

Bundan sonra Fethi Bey “Hürriyetperver Avam” fırkasını teşkil etmiş, fakat itilâf kuvvetlerinin İstanbul’u işgal etmesi Ferit ve Tevfik Paşa Hükümetlerinin tazyikatı firkanın teessürüne mani olmuş, kendisi tevkif edilerek evvelâ Bekir ağa bölüğüne ve sonra Malta’ya gönderilmiştir.

Fethi Bey Malta’da iki sene esir kalmış; tahliye edilir edilmez derhal İnebolu tariki ile Ankara’ya, eski arkadaşı ve büyük dostu Gazi Hazreleri’nin mücahedesine iştirake koşmuştur. 1337 senesinde ilk B.M.M.’ne İstanbul mebusu sıfatıyla dahil olmuş, bir müddet sonra Dahiliye Vekili intihap edilmiştir.

Meclisin intihap müddetinin hitamına ve Lozan muahedesinin aktinden ikinci Meclisin vazifeye başlamasına kadar bu vekâlette kalmış, sonra heyeti vekile reisi sıfatıyla bir kabine teşkil etmiştir.

O zaman her vekil ayrı ayrı Meclis tarafından intihap olunurdu.

Bu tarz idarenin bariz müşkülâtı karşısında heyet-i vekileden istifa etmiş, Cumhuriyetin ilânı akabinde Meclis riyasetine intihap edilmiştir.

1924 teşrinisanisinde İsmet Paşa’nın istifasından sonra tekrar kabine teşkil etmişse de Şark isyanı üzerine istifa etmişti.

Bundan sonra Fethi Bey Paris sefaretini kabul etmiş ve istifasına kadar Cumhuriyet laik olduğu şekilde Fransa nezdinde temsil eylemişti”¹⁷⁶.

¹⁷⁶ Yarı, 20.08.1930.

EK VI: ARIF ORUÇ'UN ÖLÜMÜ ÜZERİNE ALİ NACİ'NİN KALEME ALDIĞI YAZI

Fikir ve siyasî hayatımızda yeni merhaleler açmış olan kıymetli mütefekkir ve muharrirlerimizden Arif Oruç 1309'da [1893-94] Elâzığ'da doğmuştur. Babası Elâzığ vilâyet matbaası müdürü ve mektupçusu Ahmet Efendi idi. İdadi tahsili yapmıştır. Ana tarafından Edirne'nin Dimetoka kasabasındandır. Gazeteciliğe 1913'te *Tanin* gazetesinde muhabirlikle başlamıştır. 1914'te eski *Tasviri Efkâr* muhabirliğinde bulunmuştur. Aynı sene içinde Mihran Efendinin "*Sabah*" gazetesi adına Balkanlara siyasî muhabir olarak gitmiş, aynı zamanda Sofya'da "*Türk Sadası*" isimli Türkçe yevmî gazetenin başmuharrirliğini yapmıştır. Bu esnada Atatürk Sofya Ataşesi, Fethi Bey de Sofya Elçisi bulunuyordu. Arif Oruç o günlerde her ikisiyle samimî bir dostluk tesis etmiştir. Balkanlardan döndükten sonra tekrar *Tasviri Efkârca* istihbarat heyeti müdürü olarak girmiştir. Mütarekenin en uğursuz ve en müşkül zamanlarında *Tasviri Efkâr'ın* mes'ul müdürlüğünü üzerine almış, işgal ordularının sansürü ile uzun mücadelelerde bulunmuştur.

İzmir işgal edilip, Aydın Zeybekler cephesi kurulduğu zaman *Tasvir* adına oraya gitmiş ve gazetesine mektuplar yazmak suretiyle Yunan mezalimini ve halkın şuurulu karşı koyma hareketlerini belirtmiştir.

İstanbul'un işgalini müteakip *Tasviri Efkâr* sahibi Tama Bey merhum tevkif edilince, Arif Oruç Ankara'ya kaçmıştır.

1336 Eylül'ünde "*Yeni Dünya*" gazetesini kurmuştur. Bu gazete evvelâ Eskişehir'de sonra Ankara'da çıkmıştır. 26 Ağustos büyük taarruzundan evvel Antalya'ya, giden Arif Oruç burada da "*Yeni İzmir*" isimli yevmî bir gazete çıkarmaya başlamış ve yazılarıyla millî hareketi desteklemiştir. Bilâhare İzmir'e giderek "*Yeni Turan*" adlı büyük bir gazete kurmuştur. İzmir'den İstanbul'a dönüşte 3 sene kadar siyasî gazetecilik yapmamıştır. Bu sırada eski *Son Saat*, *Vakit*, *Milliyet* ve *Cumhuriyet* gazetelerine "Ayhan" takma adıyla tarihî tefrikalar yazmıştır.

1929 İlkânununda "*Yarın*"ı neşretmiştir. 8 ay sonra kurulan Fethi Bey'in Serbest Fırkası'nın prensiplerini müdafaa etmiştir.

1931'de yapılan Basın Kanunu ile gazetesi kapanınca Yunus Nadi ile yaptığı münakaşada söylediği bir sözü yerine getirmek için bir kundura boyacısı dükkânı açarak hayatını kazanmaya başlamıştır.

1933'te memleketi terketmeye mecbur olmuş ve "Yann" broşür olarak Paris ve Sofya'da, gazete olarak Şumnu'da neşretmiştir. Anavatana 1937 Ağustos'ünün 17'nci günü dönmüş ve tevkif edilmiştir. Savcının idam talebine karşı ağırcezada beraat ederek serbest bırakılmıştır. 1946 Kasım ayına kadar *Son Posta* ve *Tasvir* gazetelerinde Ayhan imzasiyle tarihî ve edebî tefrikalar yazmıştır.

Basın Kanunu'nun değişmesi üzerine 1946'da "Yarın"ı tekrar çıkarmış ve bir müddet sonra kapatmıştır. O gündenberi hayatını yine tefrika yazmak suretiyle kazanmakta idi. Son eseri *Milliyet* gazetesine yazdığı "Fatih Sultan Mehmet" isimli tarihî tefrikasıdır.

Arif Oruç'un 35'i mütecaviz Arap ve Lâtin harfleriyle çıkmış eseri mevcut olup ekserisi tarihîdir.

Türkçeyi iyi bilen, iyi yazan, lisana tasarruf eden, gramer hatalarından uzak kalmış yazılar yazan, nihayet ansiklopedik malûmatı olan, ifadeyi vuzuhtan düşürmiyen, mefhumu güçleştirmiyen muharrirdi.

Arif Oruç'un tarihçilik hüviyetiyle beraber, bir de sosyal dâvalar üzerinde duran hüviyeti vardı. (Debbağlar Mahallesi), (Birkaç Kuruşun Mürtekibi), (Ferhat Onbaşı) isimli romanları, içtimaî yazılarımızı neşterliyen o güzel eserlerdendir ki, şimdiye kadar bu ayarda bir tahlil, terkip ve dâva romanı yazılmamıştır. Bunu tekzib edilmekten korkmayarak iddia edebilirim.

Mücadele, ve mücahede adamı Arif Oruç, bu memleketin siyasî tarihi yazılırken unutulmayacaktır. Millî harekâta yalnız kalemiyle değil, silâhiyle katılan, cephelerde düşmana kurşun atan Arif Oruç, vatan vazifesini başardıktan sonra siyasî hayata atılmış, idare sistemindeki fena gidişi, tenkid etmiş, tutulan yolun kötü bir yol olduğunu korkmadan haykırmıştır. O zamanlar Başbakan olan İsmet İnönü'ye karşı açtığı mücadele, yaptığı hücumlar, onun siyasî hayatının en temiz ve güzel örneklerindedir.

Arif Oruç çok genç öldü. Hapishanelerin rutubetli ve zehirli havası, muhtelif ameliyatlar, hastalıklar onu harap etmişti.

Hastalığına rağmen fikrî ve siyasî mücadelede yine demir gibiydi; gençlere rahmet okutacak derecede enerjikti, dinamik zamanlarında yaptıklarını hâlâ ferah ferah yapabiliyordu.

Fikren yüksekti. Kuvvetli bir kalemi, yaman bir mantığı, iyi bir görüşü vardı. Ölümü basın alemi ve memleket için bir kayıptır¹⁷⁷.

¹⁷⁷ Mete Tuncay, **Arif Oruç'un Yarın'ı** (1933), İstanbul, 1991, s.7.

KAYNAKÇA

- Ahmet Ağaoğlu, Serbest Fırka Anıları, İstanbul, 1995.
- Ahmet Mumcu, Türk Devriminin Temelleri ve Gelişimi, İstanbul 1994.
- A. Holly Shissler, İki İmparatorluk arasında Ahmet Ağaoğlu ve Türkiye, İstanbul, 2005.
- Ali Eşref Turan, Türkiye’de Yerel Seçimler, İstanbul, 2008.
- Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri, Cilt II, Ankara 1993.
- Ali Gevgilili, Türkiye’de Yenileşme Düşüncesi, Sivil Toplum, Basın ve Atatürk, Ankara, 1990.
- Cemil Koçak, Belgelerle İktidar ve Serbest Cumhuriyet Fırkası, İstanbul, 2006.
- Cem Ermence, 99 Günlük Muhalefet Serbest Cumhuriyet Fırkası, İstanbul, 2006.
- Cumhuriyet Ansiklopedesi, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2003.
- Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, İstanbul 1983.
- DİE. Türkiye’de Toplumsal ve Ekonomik Gelişmenin 50 Yılı, Ankara, 1973.
- Erik Zürcker, Modern Türkiye’nin Tarihi, İstanbul, 2003.
- Erik Zürcker, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, İstanbul, 2003.
- Feroz Ahmad, Bir Kimlik Peşinde Türkiye, İstanbul, 2006.
- Hıfzı Topuz, Türk Basın Tarihi, İstanbul 1996.
- İsmet İnönü, Hatıralar, Cilt II, Ankara, 1987.
- Lord Kindross, Atatürk, İstanbul, 1990.
- Korkut Boratav, Türkiye İktisat Tarihi, İstanbul, 1988.
- Meral Demirel, Tam Bir Muhalif Abdülkadir Kemali Bey, İstanbul, 2006.
- Mete Tuncay, Arif Oruç’un Yarın’ı (1933), İstanbul, 2003.
- Mustafa Kemal Atatürk, Nutuk, Haz: H. V. Velidedeoğlu, Marmara Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2006.

Nilgün Gürkan, Türkiye’de Demokrasiye Geçişte Basın, İstanbul, 1998.

Nuri İnugur, Türk Basın Tarihi, İstanbul, 1992.

Osman Okyar - Mehmet Seyitdanlıoğlu, Atatürk, Okyar ve Çok Partili Türkiye-Fethi Okyar’ın Anıları, İstanbul, 2007.

Sadun Tanju, Dolu Dizgin, İstanbul, 1986.

S.Shaw - E.K.Shaw, Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye, Cilt II, İstanbul, 1983.

Tarık Zafer Tunaya, Türkiye’de Siyasal Partiler, Cilt I, İstanbul, 1984.

Tarık Zafer Tunaya, Türkiye’de Siyasal Gelişmeler, Cilt I, İstanbul, 2001.

Tarık Zafer Tunaya, Siyasal Müesseseler ve Anayasa Hukuku, İstanbul, 1975.

Taha Parla, Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri, İstanbul, 1991.

Taner Timur, Türk Devrimi ve Sonrası, Ankara, 1993.

Tevfik Çavdar, Türkiye’nin Demokrasi Tarihi, Ankara, 1995.

GAZETELER

Yarın 1930.

İnkılap 1930.

ÖZGEÇMİŞ

DOĞUM YERİ VE YILI: ERZURUM, 11 04 1971

LİSE: ANKARA KURTULUŞ LİSESİ, 1991-1994

LİSANS: İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ, EDEBİYAT FAKÜLTESİ, FARS DİLİ VE EDEBİYATI BÖLÜMÜ

MESLEK: EĞİTİMCİ, ÖZEL DERSANEDE YAKLAŞIK 8 YILDIR ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAP TARİHİ DERSLERİ VERMEKTEYİM

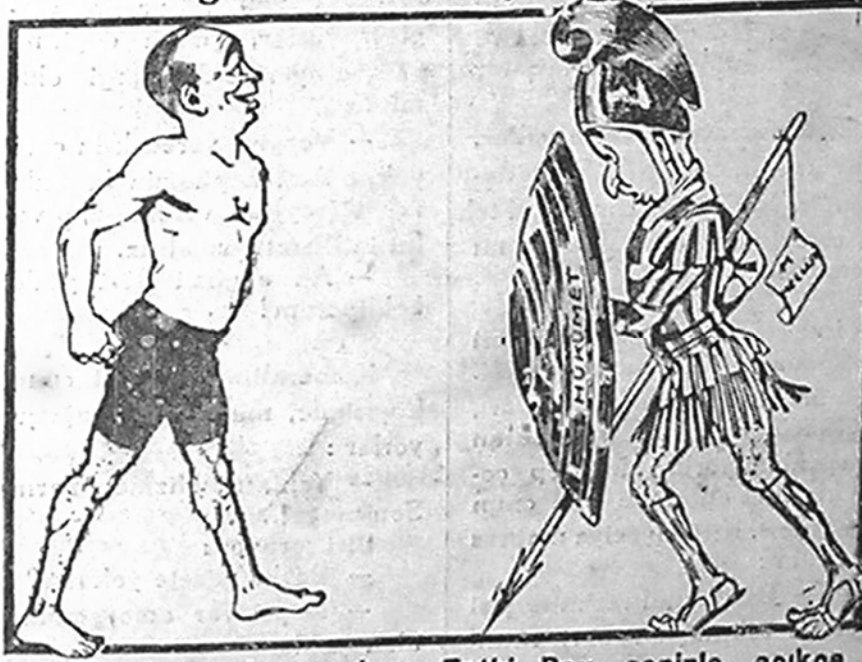
YARIN GAZETESİNDE ÇIKAN BAZI KARİKATÜRLER

İnkılâp filminin yeni sahnesinden bir parça...

1 - Gazi Yalova'ya gitmişti. 2 - Fethi B. Paristen avdet edince..3 - Başvekil Yalova'yı boyladı.4 - Konuşularr. 5 - Başbaşa kaldılar. 6 - Çalışıyor..

Bugünkü müsaraaya hazırlık !

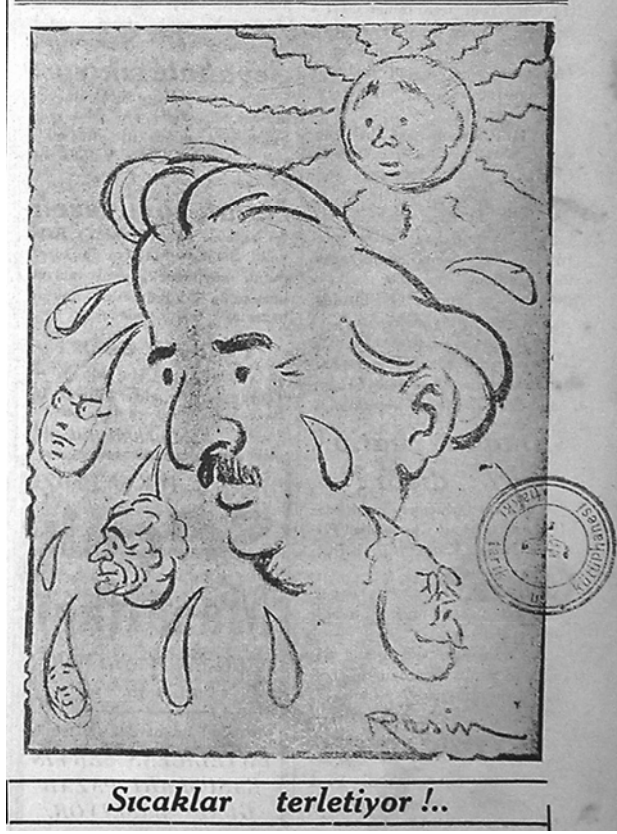
— Er isen çık meydana Fethi Bey, seninle açıkça mücadeleye hazırım.

Millet Hürriyete, Rahata Susadı!

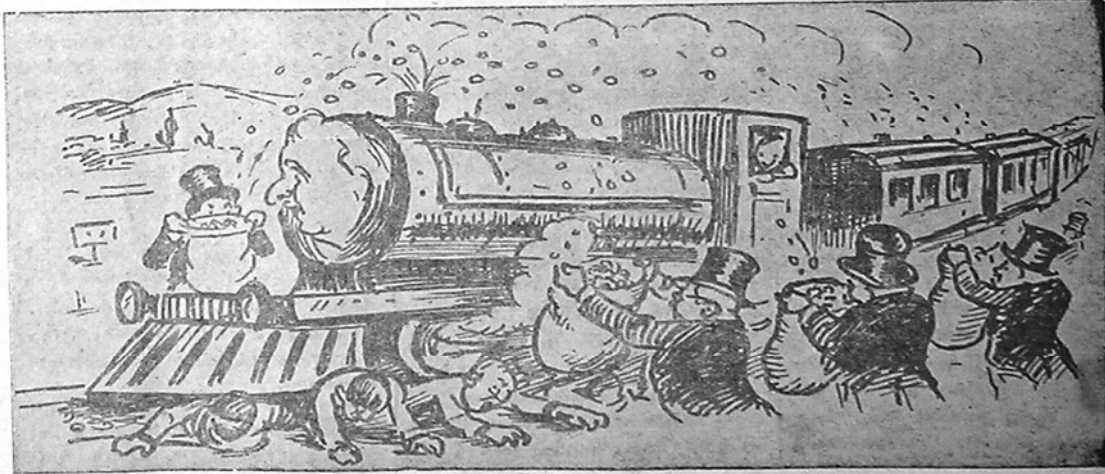

NASRATTIN HOCA — Paşam artık şöyle geri dur da dibini kuruttuğun çeşmeden halk kana kana içsin ...

[NASRATTIN HOCA Refikimizden]

Başvekilin eseri Sivas'a ulaştı

Resmî kûşat devletlilerini Sivas'a ulaştıran tren kazanlarında Türk hazinesini yaktı. Bacalarından kıvılcımlanan altınlar müteahhit torbalarını doldurdu. Şimendifer ? Evet fakat böyle değil.

Halk firkasının İstanbul goygoycuları

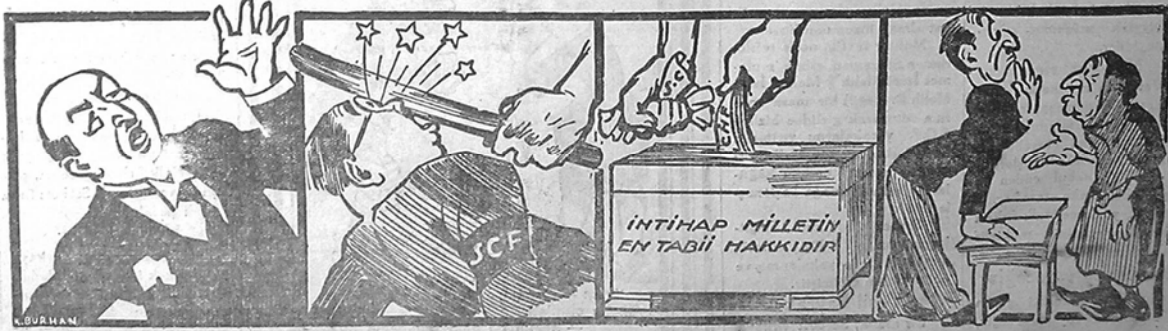
Milletin hazinesinden sulanmakta olan içi kof kabaklar ...

Vaktinde yakılan bir fener

Emet Pe.— Su feneri buraya diktüğünden Allah razı olsun. Büyük vesayet. Tam vaktinde tekneyi parçalamadan kurtarmama sebep old.

Vali Bey işitmiyor, bari görsün!

Vali Beyin beyanatından: "İntihap kanun ve nizam dairesinde cereyan etmektedir."
İstanbuluların cevabı: Cören göze Kılavuz istemez.

otortesi inlar etigini blan

Belediye meclisinde kadın azalar çoğalmağa başladı

— Hanımlarımız biraz bu meslekleri tadrupe evvelerde erkekler de on döseler..